

Universitetet i Bergen

Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier

LAT350

Mastergradsoppgave i Latin

Vårsemesteret 2016

Ad notandum, inveniendum, memorandum:

*Funksjonen av Notamonogrammer i et Cistercienser- manuskript fra
sent 1100-tall*

Kristin Marhaug Hartveit

ABSTRACT

The subject of my Master thesis is the function of Nota-signs in the margins of a late 12th century manuscript, Ms.28, owned by the Library of the University of Bergen. The signs in question are 107 monograms of the word *Nota*, along with a small number of similar signs that can all be grouped together under that term. The research question of my thesis has been as follows: What is the function of the Nota-marks in Ms.28, and what can they tell us about the manuscript? Also, as no thorough description of Ms.28 existed when I started my research, I added the following: How could Ms.28 best be described to give a good understanding of it as a whole?

Methods

I have used three main points of departure for my research: Nota-signs as guides to understanding the text; as tools for searching for information within a manuscript; and as aids for memorizing text. I have aimed to show that this kind of investigation is worthwhile, as it may provide information about how manuscripts were actually used. Little research has been done in this field, and as far as I know there are no papers or books concerned solely with the use of Nota-signs, nor any large-scale examinations of local or temporal varieties. Yet, I have found valuable information in texts by Kirsten Berg, Mary Carruthers, Neil Ker, Henry Mayr-Harting, and Teresa Webber, among others. They all treat these signs in some way or other, and their methods have proven very useful.

Materials

The manuscript itself, Ms.28, contains commentaries by Jerome on the gospel of Matthew and four of the Pauline Epistles. It is very well preserved, its original binding still intact, and the writing and decoration is of high quality. It was made at the Cistercian Abbey of St. Mary at Cambron in Belgium, and was finished in the year 1200 – we know this because of a colophon made by the scribe, who also named himself Ulbaldus. There is one more manuscript known to have been written by him, because of a similar colophon. Its shelfmark is Add.Ms.15218, and it belongs to the British Library, who kindly allowed me to see it on two occasions. I also looked at three other manuscripts in their collection from the same place and period: Add. Ms. 21093, Add.Ms.22797 and Egerton 631. These have been used for

comparison, and have been very useful as such. The British Library have also provided me with images from all manuscripts, and they are reproduced here by their permission.

Results

Based on my research it seems that the Nota-signs in Ms.28 can be viewed through all of the starting-points, but some more than others. As markers of text, they highlight information that would be important to notice, such as explanations of concepts in the Bible, warnings against sin, heresy and excessive penance, and ways to achieve salvation. Thus, the signs could also be used to make certain the readers didn't misunderstand anything important. The second, that it could be used as a tool for searching, seems less likely. They don't seem to be part of the searching tools developed during the 12th century, and the use of Nota-monograms receded as the new tools gained ground. Thus, they probably weren't meant as such,, even though they may still have been used that way. The last, Nota-signs used as aids to memory, seems more likely. Signs like these could very well have that kind of purpose, given the visual nature of medieval memory-training. Also, in Ms.28 they often mark proverbs and short, epigrammatic sentences, that should be an easier way to remember the more complex parts of Jerome's commentaries.

Given the lack of research in this field, I have found it difficult to give any clear conclusions, as there isn't enough to back it up with. Still, I have been able to give what I see as reasonable suggestions. Also, the Nota-signs have provided interesting information about the scribe (through comparison with similar signs in Add.Ms.15218), and several possibilities to how Ms.28 was meant to be and has been used. All in all, it illustrates that there is a lot of work yet to be done on the subject, and I will follow it's progress with interest.

Forord

Dette har vært en langvarig, lærerik og tidvis slitsom prosess, men først og fremst uendelig spennende. Det er ikke alle forunt å bla gjennom 800 år gamle manuskripter, og jeg er svært takknemlig for muligheten jeg har fått, både ved Universitetsbiblioteket i Bergen og ved British Library. Det er mange som har hjulpet meg med å få dette til, og jeg vil benytte anledningen til å dem.

Aller først: Mange takk til min veileder Aidan Keally Conti, for svært god og kunnskapsrik veiledning, verdifull hjelp til å holde styr på oppgaven min, og for tålmodighet hver gang alt gikk i stå. Takk også til Pär Sandin, som var veiledet meg våren 2015. Det var svært nyttig å høre en annens syn på teksten, og hans faglige bakgrunn har gitt verdifulle perspektiver. Takk til Åslaug Ommundsen for hennes begeistring og kunnskap om emnet, og Michael Gullick for å ha delt av sin enorme kunnskap om manuskripter. Enkelte av opplysningene jeg har gitt i beskrivelsen av Ms.28 ville jeg ikke ha funnet fram til uten deres hjelp. Begge har vist meg at det finnes et svært engasjert og inkluderende fagmiljø på området. Takk også til Kirsten Berg, som tipset meg om relevant litteratur, som det ville vært vanskelig å finne frem til alene.

Takk til Rune Kyrkjebø og Pedro Vasquez for å ha latt meg se Ms.28, og ikke minst for å ha fotografert samtlige folia slik at jeg hele tiden har kunnet bruke det. Det hadde blitt svært vanskelig å skrive om Ms.28 uten bildene, og uten informasjonen som Pedro samlet om manuskriptet. Takk også for tillatelse til å bruke bildene i oppgaven. Videre vil jeg takke de ansatte ved British Library, for at jeg fikk se de bøkene jeg trengte, for å skaffe det jeg trengte av bilder, og for at jeg vederlagsfritt får bruke bildene her. Alle bildene er derfor gjengitt med tillatelse fra British Library.

Kollegene mine ved Bibliotek for Humaniora og ved Høgskolebiblioteket i Bergen fortjener alle en stor takk, for oppmuntring, forståelse og tålmodighet. Særlig takk til Anne, Marie, Bodil og June, for stor vilje til tilrettelegging, selv når jeg ikke bad om det. Det har vært til stor hjelp.

En særlig takk går til venner, Alfild, Yngve, Eirin, Katrine og Marianne, for moralsk støtte, tålmodighet og ytterst nødvendige distraksjoner; det har betydd mer enn dere aner. Takk til Jorunn og Aud. Takk også til de andre studentene ved klassiske fag, for en etterlengtet

mulighet til å dele faglig engasjement og begeistring, og for herlig nerdete diskusjoner om alt fra verbformer og syntaks til klassisk litteratur.

Jeg kan ikke få takket familien min nok. Dette ville vært så mye vanskeligere uten deres hjelp, støtte og oppmuntring.

Aller sist, men nesten størst, vil jeg takke mine besteforeldre, Elsa Marit og Arnfred Hartveit. Dette er til dere.

Innholdsfortegnelse

Bidliste	9
Innledning	11
Del 1 Grunnleggende informasjon	22
KAPITTEL 1.1: HIERONYMUS OG TEKSTENE I MS.28	22
1.1.1. Liv og virke.....	22
1.1.2. Kommentarene i Ms.28.....	24
1.1.3. Betydning for ettertiden	25
1.1.3.1. Middelalderen	25
1.1.3. 2. Renessansen og senere tid	26
KAPITTEL 1.2: ULBALDUS, CAMBRON OG PRODUKSJON AV MANUSKRIPTER	28
1.2.1. Hvem var Ulbaldus?	28
1.2.2. Cistercienserordenen	29
1.2.3. Mariaklosteret i Cambron og dets bibliotek	30
1.2.4. Hvordan manuskripter ble laget: Materialer og fremgangsmåter	32
1.2.5. Hvem som skrev manuskripter	34
Del 2 Beskrivelse av Ms.28	38
KAPITTEL 2.1: LITTERATUR OM MS28, OG HVA SOM MANGLER	38
2.1.1. Spesialsamlingenes katalogoppføring	38
2.1.2. Hefte om MS.28	40
2.1.2.1. Beskrivelser av Ms.28.....	40
2.1.2.2. Håndskrevne tillegg i katalogen	41
2.1.2.3. Skriftlige vedlegg	42
2.1.2.4. Trykte kilder	43
2.1.3. Beskrivelser	45
2.1.3.1. Presentasjon	46
2.1.3.2. Tekster	47
2.1.3.3. Materialer	47
2.1.3.4. Layout	47
2.1.3.5. Skrift og dekorasjon	48
2.1.3.6. Innbinding	48
KAPITTEL 2.2: MS.28: BESKRIVELSE OG ANALYSE	50
2.2.1. Innhold og oppbygning av boken	50
2.2.2. Materialer.....	53
2.2.2.1. Folia	52
2.2.2.2. Merker på legg og folia	53

2.2.2.3. Innbinding	54
2.2.2.4. Tittel og andre notater på omslaget	56
2.2.3. Layout.....	56
2.2.3.1. Kolonner og linjering	56
2.2.3.2. Tekst som del av layout	57
2.2.3.3. Merker i margen	59
2.2.4. Skrift	60
2.2.4.1. Utseende og hovedinntrykk	60
2.2.4.2. Bokstavformer	61
2.2.4.3. Ligaturer og biting	66
2.2.4.4. Greske bokstaver	67
2.2.4.5. Forkortelser og symboler	68
2.2.4.6. Tegnsetting	72
2.2.4.7. Rettelser	74
2.2.5. Dekorasjoner	75
2.2.6. Senere tillegg.....	77
Del 3 Bruk av notategn i Ms.28	82
KAPITTEL 3.1: UTFORMING	82
3.1.1. Nota	82
3.1.1.1. Generelle trekk	82
3.1.1.2. Gruppe I (35 monogrammer)	83
3.1.1.3. Gruppe II (15 monogrammer)	83
3.1.1.4. Gruppe III (41 monogrammer)	84
3.1.1.5. Gruppe IV (4 monogrammer).....	84
3.1.1.6. Gruppe V (12 monogrammer)	84
3.1.2. Chrisimon (14 tegn).....	85
3.1.3. Paragraphus (8 tegn).....	86
3.1.4. Nota i manuskriptene fra British Library	86
3.1.5. Kan Nota brukes til tid- eller stedfesting? Mulige vinklinger	87
3.1.5.1. Kirsten Berg om engelsk stil	87
3.1.5.2. Henry Mayr-Harting: Kölnerstil	88
3.1.5.3. Neil Ker om Salisbury.....	90
3.1.5.4. Bratislav Lučin om Codex Traguriensis	91
3.1.6. Ms.28	92
3.1.6.1. Hvem skrev notategnene?	92
3.1.6.2. Hvorfor flere typer tegn?	93

3.1.6.3. Kan Ulbaldus ha skrevet dem	94
3.1.7. Oppsummering	95
KAPITTEL 3.2: HVILKET INNHOLD SOM MARKERES	96
3.2.1. Ms.28: Innhold i de markerte setningene	96
3.2.1.1. Forklarende innhold	97
3.2.1.2. Formaninger og oppfordringer	98
3.2.1.3. Chrisimon og Paragraphi	100
3.2.1.4. Senere tillegg	101
3.2.2. Betydning av den markerte teksten	101
3.2.2.1. Rettet mot underordnede	101
3.2.2.2. Sententia	102
3.2.2.3. Auctoritas	102
3.2.3. Vera doctrina	103
3.2.3.1. Originalia scripta.....	103
3.2.3.2. Formidling av rett lære	104
3.2.4. Kjetteri	105
3.2.4.1. Prekener mot kjetteri	105
3.2.4.2. Utheving av argumenter mot kjetteri	106
3.2.5. Forslag til bruk	107
3.2.5.1. For opplæring av prester	107
3.2.5.2. Som materiale for prekener	107
3.2.5.3. Materiale for egne tekster	108
3.2.5.4. For privat lesning	109
3.2.6. Ms.28	109
KAPITTEL 3.3:	113
3.3.1. Nye typer lesning, nye behov: 1100-tallsrenessansen	113
3.3.1.1. Nye intellektuelle strømninger	113
3.3.1.2. Nye typer bøker	114
3.3.2. Ms.28	115
3.3.3. Add.Ms. 15218, 21093, og 22797	116
3.3.4. Egerton 631 og Sententiae	117
3.3.5. Oppsummering	118
KAPITTEL 3.4: MEMORIA	120
3.4.1. Memoria	120
3.4.2. Minneteknikker: Ars memorativa	122
3.4.3. Memoria og Nota:	124

3.4.4. Ms.28 og Memoria:	125
3.4.5. Status på slutten av 1100-tallet: Memoria i en verden med flere bøker:.....	127
Konklusjon	129
Litteraturliste	135
Tillegg	143
TILLEGG 1.....	143
TILLEGG 2.....	144
TILLEGG 3 Tabeller.....	163

Billedliste

Alle bilder fra Add.Ms.15218, Add.Ms.21093, Add.Ms.22797 og Egerton 631 stammer fra British Library, og er gjengitt med tillatelse.

Tillegg 1:

Figur 1.1 Cambron på kartet

Tillegg 2:

Figur 2.1 Ms.28
Figur 2.2 Add. Ms. 15218
Figur 2.3 Add. Ms. 21093
Figur 2.4 Add. Ms 22797
Figur 2.5 Egerton 631
Figur 2.6 f.19v
Figur 2.7 f.87.r
Figur 2.8 f.146v
Figur 2.9 Innbinding
Figur 2.10 Bokmerker f.13
Figur 2.11 a Majuskelformer ff. 19v, 87r, 146v
Figur 2.11 b Dekorerte majuskler f.146.v
Figur 2.11 c Minuskelformer alle 3 folia
Figur 2.12 Greske ord i Ms.28
Figur 2.13 Rettelser
Figur 2.14 Initialer Ms.28
Figur 2.15 Initialer Add.Ms.15218
Figur 2.16 Initialer Add.Ms.21093
Figur 2.17 Initialer Add.Ms.22797
Figur 2.18 Initialer Egerton 631
Figur 2.19 Senere tillegg
Figur 2.20 Ny skriver i Add.Ms.15218

Tillegg 3: Figurer

Figur 3.1 Notategn i Ms.28
Figur 3.2 Paragraphi i Ms.28
Figur 3.3 Chrisimon i Ms.28
Figur 3.4 Nota i Add.Ms.21093
Figur 3.5 Nota i Add.Ms.22797
Figur 3.6 Notategn i Add. Ms. 15218
Figur 3.7 Layout

Det er også tilsammen fire bilder fra andre manuskripter i kapittel 2.2, hvor opphavet er nevnt i teksten. De er hentet fra følgende artikler:

Lučin, Bratislav: “Petronius on the Eastern Shores of the Adriatic: Codex Traguriensis (Paris, BNF, LAT. 7989) and Croatian Humanists”, fra *Colloquia Maruliana* Nummer 23, Nummer (2014): s. 178 - 184.

Mayr-Harting, Henry: Ruotger, the Life of Bruno and Cologne Cathedral Library», i
Lesley Smith, (ed.) *Intellectual Life in the Middle Ages: Essays Presented to Margaret
Gibson*, 33-60. London: Continuum International Publishing.

INNLEDNING

Denne avhandlingen tar utgangspunkt i ett middelaldermanuskript, kalt *Ms.28*¹, som i dag eies av Universitetsbiblioteket i Bergen. Formålet er todelt: Først, å lage en grundig beskrivende analyse av *Ms.28*, siden dette ikke er gjort tidligere. Deretter, med bakgrunn i analysen, å undersøke bruken av symboler i tekstens marger, med hovedfokus på en type som kan kalles *Nota*-tegn: monogrammer av ordet *Nota*.² Her inkluderer jeg også to typer til; en som kalles *chrisimon*, og en type paragraftegn, som begge kan ha tilsvarende funksjon. Problemstillingen blir således følgende: Hvordan bør *Ms.28* beskrives for å gi en fyldig forståelse av helheten, hvordan kan nota-tegnene i margene ha fungert, og kan de fortelle oss noe om manuskriptet som vi ellers ikke ville visst?

I de følgende avsnittene skal jeg presentere manuskriptet og min egen motivasjon for å jobbe med det, og utdype problemstillingen og metodene jeg har brukt nærmere. Aller sist følger noen nødvendige ordforklaringer, og en oversikt over avhandlingens oppbygning.

Ordet *manuskript* kommer av de latinske ordene *manu scripta*, som betyr *skrevet for hånd*. Ordet brukes om alle typer håndskrevne tekster, i form av brev, dagbøker og håndskrevne utkast til bøker, skuespill og tilsvarende; men her bruker jeg det utelukkende om håndskrevne tekster fra middelalderen³. Manuskripter i denne betydning av ordet har lenge interessert meg, og jeg bestemte meg tidlig for å skrive om emnet i masteravhandlingen min. Det ble derfor foreslått at jeg skulle ta for meg *Ms. 28*, noe jeg har gjort med glede⁴.

Ms.28 kom til Bergen i 1834, som en gave til Bergen Museum fra familien Lund i Farsund. Skjønt givers fornavn ikke er nevnt, er det liten tvil om at vedkommende tilhørte den betydningsfulle kjøpmannsfamilien som holdt til der på 1800-tallet⁵. Hvordan de fikk tak i manuskriptet er ukjent, men de kan for eksempel ha kjøpt det på en av auksjonene i kjølvannet av den franske revolusjonen, siden mange klostre ble avviklet da, og deres biblioteker solgt. Det har tidligere tilhørt Cistercienserklosteret St Maria de Camberone, i Hainaut-provinsen i dagens Belgia. Det ble skrevet ferdig i år 1200, av en diakon ved navn

¹ Navnet kommer av nummeret i samlingens katalog, det såkalte *hyllenummeret*. Dette er vanlig praksis for benevnelse av manuskripter.

² Imperativ av det latinske verbet *notare*, som brukt i *Nota bene*, løst oversatt til *Merk deg dette*.

³ Dette er i tråd med vanlig praksis, siden ordet i mange sammenhenger kun betegner slike.

⁴ Takk til Åslaug Ommundsen og Aidan Conti for dette.

⁵ Utifra informasjonen jeg har funnet både på Farsunds hjemmeside og Wikipedia, var det bare én familie av betydning med dette navnet i perioden. Den hadde riktignok forgreninger, men alle hadde samme opphav. Nøyaktig hvem som kan ha donert manuskriptet har jeg ikke funnet informasjon om.

Ulbaldus. Dette siste vet vi fordi han behjelpelig nok skrev inn en *kolofon*⁶, det vil si noen få avsluttende setninger, som skrivere iblant la til på slutten av manuskriptet:

Anno milleno ducentenoque peracto,
Ulbaldus librum leuites scripserat istum.
Pro quo detur ei diuine lux faciei,
Et cum iheronimo doctore suo societur. Amen.

Da år 1200 var henrullet,
hadde diakonen Ulbaldus skrevet denne boken.
Måtte han for dette [arbeidet] bli gitt det guddommelige åsyns lys,
og forenes med sin lærer Hieronymus. Amen

Forfatterens navn er også nevnt her: *iheronimo* viser til Eusebius Hieronymus Sophronius (347-420), også kjent som St. Hieronymus. Boken inneholder seks kommentartekster til bøker i nytestamentet, henholdsvis Matteus-evangeliet, Markus-evangeliet, og fire av Pauli brev: til Filemon, Galaterne, Efeserne og Titus. Fem av dem er skrevet av St. Hieronymus mens kommentaren til Markus-evangeliet er av ukjent opphav – den ble uansett tillagt Hieronymus i middelalderen⁷. Rett før kolofonen er det også tre korte utkast, som til sammen dekker en halv kolonne. De to første er hentet fra Alcuins 128 Opusculum Quintum, den siste er ukjent. Dette forklares nærmere i 2.2

Manuskriptet er interessant av flere grunner. Spekulasjoner rundt skriver og tidsperiode er unødvendig, siden begge er kjent, og i så henseende kan manuskriptet brukes som sammenligningsgrunnlag for andre, udaterte håndskrifter. I tillegg er den originale innbindingen intakt, noe som er svært uvanlig for såpass gamle tekster. Trass i dette er lite skrevet om det. Det er kort men dessverre mangelfullt presentert i Spesialsamlingens katalog, og det lille jeg ellers har funnet er hovedsakelig tilknyttet Universitetsbiblioteket. Det ble dermed tidlig klart at jeg selv måtte finne den informasjonen som trengtes, og at en grundig beskrivelse var sårt tiltrengt.

Dette kunne ledet mot en detaljert kodikologisk eller paleografisk vinklet undersøkelse, og jeg kunne valgt å vie hele avhandlingen til dette. Men skjønt det absolutt bør gjøres en gang i fremtiden, var det noe annet som umiddelbart interesserte meg: en serie av tegn og symboler som med ujevne mellomrom er skrevet i margene. Da jeg fattet interesse for manuskripter første gang, lenge før jeg begynte på denne mastergraden, var det særlig kombinasjonen skrift og bilder som fenget meg; selve ideen om å sette dem sammen som en

⁶ En nærmere beskrivelse av slike følger i kapittel 1.2.

⁷ Bernhard Bischoff har utpekt iren Cummianus Longus (ca.590-ca.662) som opphavsmann, men dette er omdiskutert, og jeg kommer ikke til å ta det videre.

form for kommunikasjon, og måten det ble gjort på⁸. Her var en annen, mer integrert variant av interaksjon: ikke illustrasjoner, men heller ikke ren tekst. Notategnene var opplagt monogrammer, men også dekorative på sitt vis, og jeg hadde aldri sett noe slikt før. Hva bestemte utformingen av dem? Hva markerte de? Var de kun ment som vevisere i teksten, eller hadde de også andre formål? Hvordan forholdt de seg til de andre typene tegn og symboler i margene? Var disse fullstendig fremmede for oss, eller fantes det fellestrekk med hvordan vi selv bruker marginalia?

Marginalia, i betydning kommentarer eller tegn i margin på tekster, har vært i bruk på ulike måter i lang tid:

Indeed the custom may be as old as script itself, for readers have to interpret writing, and note follows text as thunder follows lightning⁹

I dag brukes de på mange måter. Trykte bøker, særlig lærebøker, kan ha stikkord og kommentarer i marginen, i form av utdypninger eller henvisninger, og fotnoter kan regnes inn under dette. Her er marginalia en del av layout, men trykte bøker kan også ha personlige kommentarer skrevet av leseren. Disse er et aspekt av leserens bruk av boken, men kan ha til dels samme formål som de trykte: som verktøy for å finne tilbake til et tekststed, som markering av hva som er viktigst, eller av informasjon til bruk i for eksempel en avhandling eller artikkel. Mange noterer egne reaksjoner på teksten, som uttrykk for enighet, uenighet, assosiasjoner til innholdet og lignende¹⁰.

Denne typen marginalia kan ha form av korte eller lange setninger, men kan også bestå av enkle tegn (i.e utropstegn og spørsmålstegn), og personlige symboler (for ikke å glemme den allestedsnærværende merketusjen i lærebøker). Selv utviklet jeg som ny student et eget tegn for setninger jeg oppfattet som avgjørende for forståelse av helheten, som en slags 'nøkler' til teksten; i form av nettopp en stilisert, lineær nøkkel. Dette er ikke uvanlig, og Mary Carruthers gir et eksempel fra middelalderen: hun beskriver hvordan Robert Grosseteste laget et system av personlige symboler, som skulle skille mellom ulike typer innhold. Hun

⁸ Dette skyldes nok min bakgrunn innen kunsthistorie. Jeg har senere utvidet interesseområdet til å omfatte de fleste sidene av manuskriptforskning, men kombinasjonen av uttrykksformer er fortsatt noe av det som interesserer meg mest.

⁹ Jackson, H.J.: *Marginalia. Readers Writing in Books*, New Haven: Yale University Press, 2001

¹⁰ Dette siste er et enormt tema med mange inngangsporter. Jeg kommer ikke til å gå inn på dette, men kan anbefale den ovennevnte boken, H.J. Jacksons *Marginalia: Readers Writing in Books*, som en innføring i marginalias bruksmåter og historie.

påpeker også at slike systemer har en tendens til å skli ut, siden det alltid vil være informasjon som faller utenfor gruppene¹¹. Det skjedde naturligvis også med mitt system.

Et nokså annerledes bruksmåte finner vi hos Alexander Kielland. I 1880 publiserte han en novelle kalt «En apekatt», som i dag finnes i *Samlede Novellletter*¹². Den beskriver en situasjon de fleste studenter kan kjenne seg igjen i: En jusstudent sitter oppe natten før eksamen, og prøver fortvilt å lære seg et emne han kan dårlig. Det er vanskelig å holde tankene festet på teksten, men på ett tidspunkt oppdager han at noen, antagelig ut ifra tilsvarende konsentrasjonsproblemer, har tegnet en apekatt i margin. Den viser seg å være en maskert kaffeflekk, og etter å ha betraktet den en stund, klarer han å ta seg sammen nok til å lese denne og omkringliggende sider med større oppmerksomhet. Det viser seg å være heldig: på eksamensdagen husker han nettopp de avsnittene han trenger mest, fordi de er skrevet på nøyaktig den samme boksidene som apekatten:

[...] dog gikk det et sett i meg ved de første ord [i oppgaven]: - “Apekatten” – hadde jeg nær ropt høyt; for ham var det; det var skinnbarlig kaffeflekken pag.496.¹³

Skjønt han hadde lest flere av de påfølgende sidene, er det han husker nært forbundet med tegningen:

Og jeg skrev avsted. Efter en kort, men overlegen innledning anbrakte jeg det velklingende: Man kunne således visstnok formene – og ilet ned venstre side, med usvekket kraft nedover den høyre, jeg nådde apekatten, fór forbi ham, begynte å famle, - og så kunne jeg ikke et ord mere.¹⁴

Studenten husker altså innholdet på side 496, på grunn av apekatten som er tegnet der – bildet fungerer som en visuell trigger for hukommelsen. Hukommelsen er faktisk i en slik grad forbundet med tegningen at han ikke kan huske det som er skrevet under den, lenger nede på siden. Vi kan merke oss at i novellen er dette tilfeldig, og ikke ledd i en bevisst strategi. Om

¹¹ Carruthers, Mary: *The Book of Memory. A Study of Memory in Medieval Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, [1990] 2008 s.147

¹² Opprinnelig utgitt i samlingen «Nye novelletter» fra samme år. Det er en språklig revidert utgave fra 1970 jeg benytter her, i 4.opplag fra år 2000.

¹³ Kielland, Alexander: «En apekatt» [1880] fra Alexander Kielland: *Samlede noveletter*, Trondheim: Gyldendal Norsk Forlag, [1970] 2000, s.107-111. S.110.

¹⁴ Ibid.

metoden er like ubevisst i dag, opplever nok flere av oss at den er nyttig, selv om vi ikke nødvendigvis har planlagt det slik¹⁵.

Vår tids praksis kan dermed løst oppsummeres som følger: Som metode for å gjenfinne emner, å markere det som er viktigst, å formidle egne tanker rundt teksten, og, kanskje mer ubevisst, å gi visuelle knagger for minnet av teksten. De to første kan være tilstede i både layout og personlige tillegg, mens de siste nok blir mer individuelle. Vi kan i tillegg merke oss at de trykte kommentarene har større autoritet enn de private, noe som også gir det de markerer større tyngde. Spørsmålet da blir om disse formålene også fantes på 1200-tallet, hvordan de i så fall kan ha artet seg; og hvorvidt marginalia kan ha hatt meningsinnhold som ikke finnes i dag. I det følgende håper jeg å vise at alle disse formålene har vært til stede, men med litt andre fortegn, og at marginalia som minnehjelp har hatt en langt mer fremtredende posisjon enn det har i dag. Vi må anta at notategn er satt inn av en hensikt, og at hva som markeres har betydning. På bakgrunn av forklaringene ovenfor, og litteraturen som straks presenteres, har jeg derfor arbeidet ut ifra 3 mulige funksjoner: 1. Hvorvidt Nota kan ha vært brukt for å styre leseren til riktig forståelse, 2. Om de kan ha vært brukt som leteverktøy, og 3. Om de kan ha vært brukt som visuelle knagger for hukommelsen, som hjelp til å lære seg en tekst.

Materialer og fremgangsmåte

Jeg har hatt tilgang til Ms.28 ved noen få anledninger, men mesteparten av arbeidet er gjort ut ifra digitale utgaver, i form av en pdf-fil og i en innbundet A4-utgave som Pedro Vasquez var vennlig nok til å trykke opp for meg. Disse inneholder fotografier av samtlige blader i manuskriptet, i tillegg til detaljer ved innbindingen. Hovedgrunnen til dette er manuskriptets innbinding. Slik det ofte skjer med såpass gamle innbindinger har læret i bokryggen stivnet, og for å unngå skade bør boken ikke åpnes mer enn 45 grader. Den må derfor behandles med varsomhet, og jeg ville vanskelig kunne studert den så ofte eller så nøye som jeg har trengt. Med noen få unntak har bildene heldigvis vært en fullverdig erstatning. Siden de har høy oppløsning har jeg hatt gode muligheter for detaljstudier, og det har vært en stor fordel å kunne arbeide med manuskriptet også utenfor samlingen.

¹⁵ Jeg har selv opplevd dette. Da jeg som tjuåring forsøkte å lære meg et omfattende dikt utenat, fant jeg at det var lettere å hente fram verselinjer jeg hadde glemt, dersom jeg så for meg boksiden de var skrevet på. Det samme gjaldt rekkefølgen av strofene. Det var ikke planlagt, men viste seg å være effektivt.

Mye av arbeidet har gått ut på å finne fram til informasjon om MS.28, og i den forbindelse ble jeg oppmerksom på enda et manuskript skrevet av en Ulbaldus fra samme kloster. Også her har han skrevet en kolofon:

Liber ecclesie beate marie de Camberone/scriptus ab Ulbaldo peccatore sacerdote/Den hellige marias kirke av Cambrons bok/skrevet av Ulbaldus synder og prest.

Manuskriptet ble produsert rundt slutten av 1100-tallet, og er nevnt både i en omfattende kolofonsamling¹⁶ og i Herbert Thomas *Codices Camberonenses in the British Museum*¹⁷. I dag finnes det ved British Library, og har hyllenummer Add.Ms.15218. Jeg har fått se det in situ ved to anledninger, i oktober 2014 og mai 2015. Ut ifra opplysningene Thoma gir, kolofonen og likheter med håndskriften i Ms.28 (nærmere underbygget i kapittel 2.2), synes det liten grunn til å tvile på at det er samme person. Meg bekjent er det ikke tidligere foretatt studier som sammenligner disse to manuskriptene, noe som gjør dem ekstra spennende i denne sammenhengen, siden 15218 potensielt kan forklare sider ved Ms.28 som ellers kunne vært obskure.

Utifra Thomas katalog eier British Library minst 12 andre manuskripter fra Cambron, og for sammenligningens skyld har jeg valgt å se på fire av dem: Add.Ms.21093, Add.Ms.22797 og Egerton 631¹⁸. Alle er laget på omtrent samme tid som Ms.28 og Add.Ms.15218, og alle har samme type eiermerker fra Cambron som Ms.28 (også dette beskrives nærmere i kapittel 2.2). De har vist seg svært nyttige, siden alle har marginalia, som med unntak av Egerton 631 inkluderer Nota-tegn. Utvalget er ikke særlig stort, men med noen forbehold gir de likevel grunnlag for noen forsøksvise hypoteser rundt praksisen ved Cambron. I tillegg gjør de det mulig å vurdere hva som eventuelt er særegent Ms.28, og ikke minst for Ulbaldus; hva, om noe, som skiller hans stil fra de øvrige. Dette er særlig spennende i forhold til Add.Ms.15218. Jeg har laget korte beskrivelser av hvert av dem (Tillegg 2, figur 2.2 – 2.5) hvor opplysninger om innhold, materialer, skrifttyper og lignende er notert. Utfyllende informasjon blir gitt der nødvendig i del 2 og 3. Jeg har derimot ikke begitt meg ut på noen grundige analyser av dem, siden det strengt tatt ikke er nødvendig her.

¹⁶ Bènedictins du Bouveret, *Colophons de manuscrits occidentaux des origines au XVIe siècle*, Fribourg: Editions Universitaires, 1965-1982

¹⁷ Thoma, Herbert: "Codices Camberonenses" in the British Museum" *Revue bénédictine*, 65, 1955: 270-277

¹⁸ Det finnes manuskripter fra Cambron i mange andre samlinger, som blir nevnt i kapittel 2.1. Siden Thomas oversikt dreier seg om British Library, og siden 15218 befinner seg der, har jeg valgt å ikke oppsøke andre samlinger.

Litteratur¹⁹

Det finnes mer enn nok generell litteratur om manuskripter, som jeg har hatt nytte av for analysen av Ms.28. Jeg har særlig benyttet meg av Raymond Clemens og Timothy Grahams *Introduction to Manuscript Studies*, og Christopher De Hamels *Scribes and Illuminators*, i tillegg til flere øvrige artikler og bøker som er nevnt i bibliografien. Når det gjelder paleografi er Albert Derolez' *The Paleography of Gothic Manuscript Books* en svært god veileder, som trass i tittelen også har mye informasjon om karolingiske og gotiske skrifttyper. I tillegg har Åslaug Ommundsens doktoravhandling, *Book, scribes and sequences in Medieval Norway*, vært en uvurderlig og oversiktlig kilde til hvordan bokstavformer kan brukes til plassering. Mindre informasjon finnes om kodikologi, som stadig er lite nevnt i manuskriptbeskrivelser. Her har jeg særlig brukt Graham Pollards artikler om emnet, som gir grundig informasjon om hvilke kodikologiske opplysninger som bør oppgis. Jeg har tatt hensyn til dette i mine egne beskrivelser, både analysen og de kortere katalog-beskrivelsene som finnes i vedlegg 2.1- 2.5, men har også basert meg på veiledninger i den før nevnte *Introduction to Manuscript Studies* av Clemens og Graham, og Neil Kers forord til sin *Medieval Manuscripts in British Libraries*. Her beskriver han sin egen praksis for katalogisering i 16 punkter, og disse har fått stor betydning for senere kataloger.

Informasjon om Cambron finnes, men en del er naturlig nok skrevet på fransk eller flamsk, språk som jeg ikke behersker. Av det som finnes på engelsk har jeg brukt Alison Stones' artikkel *The Minnesota Vincent of Beauvais Manuscript and Cistercian Thirteenth Century Book Decoration* hvor jeg har funnet informasjon om skrivermiljøet ved klosteret, og det finnes to bevarte kataloger over boksamlingen deres fra da klosteret fremdeles var i drift.

Det viser seg at svært lite er skrevet om notategn og marginalia generelt, og så vidt jeg vet er notategnene ikke behandlet for seg i noen bøker eller artikler. Det jeg har funnet av informasjon har dermed vært i andre sammenhenger, gjerne som korte avsnitt i de ovennevnte bøkene. Inngangsporten til emnet fant jeg hos Kirsten Berg, i hennes artikkel 'Homilieboka – for hvem og til hva', fra *Vår eldste bok: Skrift, miljø og biletbruk i den norske homilieboka*, redigert av Odd Einar Haugen og Åslaug Ommundsen. Deler av artikkelen beskriver nettopp notategnene i gammelnorsk homiliebok, som interessant nok i form minner om de som finnes i Ms.28. Referansene hun oppgir har vært uvurderlige for videre lesning. Det var her jeg fant fram til Teresa Webbers *Scribes and Scholars at Salisbury Cathedral c.1075-1125*, som

¹⁹ Det jeg har funnet av litteratur om Ms.28 er beskrevet i kapittel 2.1, og er ikke med her.

inneholder nyttig, om enn litt lite informasjon om marginalia; Richard og Mary Rouse sin *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, hvor minst tre av kapitlene er svært relevante; og ikke minst Mary Carruthers *Book of Memory*, som har gitt verdifulle perspektiver på hvordan både bøker og marginalia ble brukt i middelalderen. En artikkel av Henry Mayr-Harting, '*Ruotger, the Life of Bruno and Cologne Cathedral Library*', undersøker tekstutdrag som er markert med en eldre form for notategn, og gir sammen med Bergs behandling av tilsvarende i Gammelnorsk homilieboek, en verdifull vinkling på funksjon. Det finnes også en artikkel av Susan Irvine som gjør mye det samme, men i en litt annen kontekst: *Notes on the Education of the Fratres Communes in the Dominican Order in the Thirteenth Century*. I tillegg oppdaget jeg mot slutten av prosessen en artikkel av Bratislav Lučin, som også gir interessant informasjon om stilkjennetegn for monogrammene: *Petronius on the Eastern Shores of the Adriatic: Codex Traguriensis (Paris, Bnf, Lat.7989) and Croatian Humanists*.

Her er jeg nødt til å ta en del forbehold. Selv om Berg, Webber, Irvine, Mayr-Harting og Lučin alle uttaler seg om manuskripter på bakgrunn av notategn, er det ikke uproblematisk å bruke dem. Berg og Irvine omtaler begge manuskripter på folkespråk, ikke latin, og det kan utgjøre en betydelig forskjell innen bruk av og formål med manuskriptet. I tillegg inneholder de varierende typer tekster, noe som må ha hatt betydning for status av og intendert lesegruppe for manuskripter. De stammer også fra forskjellige steder og tidsperioder, og skjønt en del ting bør ha vært noenlunde felles ved klostrene, må det også være lokale forskjeller. Jeg er derfor nødt til å bruke disse artiklene med stor forsiktighet. Det betyr derimot ikke at jeg ikke kan bruke dem. De er de eneste jeg har funnet som beskriver bruk av notategn, og det ville vært meningsløst å forkaste dem – metodene og vinklingene deres er av stor interesse. Så får jeg heller være litt forsiktig med hvordan jeg gjør bruk av resultatene deres.

Det kan potensielt finnes studier som omhandler notategn på fransk eller flamsk, muligvis også italiensk, men jeg kjenner så langt ikke til noen slike. Hverken litteraturlister, veileder eller andre med ekspertise på området (derav Michael Gullick og Kirsten Berg, som har vært svært hjelpelige), har kunnet foreslå noe utover norsk- og engelskspråklig forskningslitteratur. Kirsten Berg og andre jeg har lest beskriver mangelen på informasjon om emnet, så jeg vil tro dette også gjelder andre språkområder. Jeg håper derfor at litteraturen jeg

har samlet er noenlunde representativ for det som finnes, men kan ikke utelukke at jeg har gått glipp av noe²⁰.

Siden mye mangler innen feltet, har jeg måttet ta en del forbehold. En omfattende studie, helst av en stor mengde notategn, og særlig fra manuskripter fra samme verksted, ville vært ønskelig; men dette er arbeid for langt mer erfarne forskere, og langt utenfor rekkevidden for en mastergrad. Omstendighetene og mine egne kunnskaper er for begrensede til at jeg kan gi noe annet enn forslag basert på eksisterende litteratur og observasjoner av Ms.28. Jeg håper likevel å i det minste å kunne presentere noen muligheter for hvordan det kan gjøres, og gi eksempler på hvilken nytte monogrammene kan ha for forståelsen av et manuskript.

Det jeg ikke kommer til å gjøre, er å gi en språklig eller litterær analyse av teksten, hverken for Ms.28 eller noen av de andre manuskriptene. Det ville rett og slett blitt for stort, og oppgaven ville ha endret karakter, mot teksten og bort fra tegnene. Jeg har derfor valgt å ikke inkludere oversettelser av alle markeringene, siden det ville blitt distraherende i forhold til hva som faktisk utgjør problemstillingen. Riktignok kunne det vært aktuelt for kapittel 3.2, som omhandler hvilke typer tekst som markeres; men jeg vurderer det som tilstrekkelig å velge utdrag basert på et overordnet inntrykk, siden det først og fremst er dette jeg er ute etter. Disse er sitert og oversatt i selve teksten. Av tilsvarende grunner har jeg heller ikke transkribert noen av markeringene fra de øvrige manuskriptene jeg har brukt.

Jeg har heller ikke tatt med alle merker i margin på Ms.28. Det er et par eksempler på skrift, som K, K ave og noen få tilsvarende. Jeg har valgt dem bort siden det er såpass få av dem, og siden jeg mistenker at de fungerer litt annerledes enn de jeg har inkludert; med tanke på at de er bokstaver, og ikke tegn.

Til sist noen ord om originaltekster på latin. Av de jeg siterer har jeg forsøkt å bruke Corpus Christianorum om mulig, men noen steder har det vist seg problematisk (Alcuins tekster er for eksempel enda ikke publisert i serien). I disse tilfellene har jeg brukt Patrologia Latina, mens jeg har brukt Lacus Curtius for sitater fra Isidor. Alle oversettelser er mine egne, med mindre noe annet er opplyst.

²⁰ Jeg kan ikke garantere at det ikke har kommet ny litteratur om emnet mens jeg har jobbet med avhandlingen. Det er uheldig om jeg ikke har fått det med, men jeg har valgt å ikke bruke så veldig mye tid på å lete etter nye ting mot slutten av prosessen, utover enkle søk, siden det ville vært for sent å ta inn i teksten uansett. Lučins artikkel er et unntak, siden jeg fant ham via et av disse søkene, og det var forholdsvis tydelig at den var nyttig.

Ordforklaringer

En ellers klar tekst blir fort utydelig hvis ordbruken er forvirrende. Endel begreper innen manuskriptforskning forklares fortløpende der det trengs, andre bør klargjøres her. For det første: Ordet *Nota* kan i seg selv omfatte mye. Mange skribenter, deriblant Teresa Webber og Mary Carruthers, bruker ordet *notategn* for flere typer, både monogrammene og andre typer tegn eller bokstaver plassert i margene. Her har jeg valgt å bruke ordet ‘Nota’ med stor N for monogrammene, og ‘nota’ med liten N som samlebegrep. Dette gjelder også tilfeller hvor vedhenget *-tegn* er lagt til. Notamonogrammer er alltid reservert for, netopp, monogrammene. Utover dette vil også sammenhengen tydeliggjøre hvilken betydning som er ment.

Jeg bruker ordene *å skrive* og *å kopiere* om hverandre her, i betydning av en som kopierer tekst fra ett manuskript til et annet. Hverken verbet ‘å skrive’ eller substantivet ‘skriver’ skal her leses synonymt med forfatter, selv om det i utgangspunktet kan brukes slik.

Videre bruker jeg ordet *håndskrift* på to måter: substantivet i intetkjønnsform er synonymt med manuskripter, mens hankjønnsformen blir brukt om en skrivers personlige stil. Dette vil fremgå av sammenhengen, og er først og fremst ment å unngå repetisjon i ordbruken.

Tekniske begreper som brukes om manuskripter forklares hovedsakelig i kapittel 2.1, men noen kan med fordel introduseres her. For det første: i manuskripter telles antall blader, ikke sider; det vil si at hvert blad, eller folium, skrives som følger, hvis det gjelder nr 14: f.14 r eller f.14v, hvor r står for *recto*, altså forsiden, og v står for *verso*, baksiden. Disse angivelsene dukker opp ganske tidlig i teksten.

Videre bør jeg si noen ord om transkripsjonspraksis. Når man transkriberer, skriver ut, en håndskrift fra 1100-tallet, må man løse opp en del forkortelser på veien. Disse er markert med understreking, slik at hvis ordet er *dns*, for *dominus*, skriver jeg det slik: dominus. Dette er aktuelt i tabellen over notategnene i Ms.28. Ellers vil som sagt det meste forklares fortløpende.

Inndeling av oppgaven

Del 1: Generell informasjon, som utgangspunkt for del 2 og 3.

Kapittel 1.1 gir en presentasjon av innholdet i manuskriptet: Hvem forfatteren var, hvilke tekster som er gjengitt, og hvilken status tekster og forfatter har hatt i middelalderen. Dette vil

gjøre det enklere å vurdere betydningen av manuskriptet, og dermed også betydningen av det Nota-monogrammene markerer.

Kapittel 1.2. tar for seg omstendighetene rundt produksjonen av Ms.28: Hvem Ulbaldus kan ha vært, hva som er kjent om Cambron og dets bøker, og generelle opplysninger om produksjon av manuskripter.

Del 2: Analyse av Ms.28, første ledd i problemstillingen.

Kapittel 2.1: Gjengir informasjonen som Spesialsamlingen selv har om Ms.28. Her vurderer jeg også nytteverdien av den, og hva slags informasjon som må legges til for å lage en grundig nok analyse.

Kapittel 3.2: Selve analysen. Den er tematisk organisert, som vist i innholdslisten. Dette er det mest omfattende kapitlet i hele avhandlingen.

Del 3: Mulige bruksmåter av notategnene

Kapittel 3.1: I dette kapitlet beskriver jeg notategnenes utforming grundigere enn hva analysen gav mulighet til. Her vurderer jeg også om det er sannsynlig at Ulbaldus selv har skrevet tegnene.

Kapittel 3.2: Dette er viet den enkleste funksjonen: Det at tegnene markerer noe, og hva de trekker oppmerksomhet mot. Jeg oppsummerer innholdet i de tekstdelene som markeres, og tar stilling til hva dette eventuelt kan fortelle om bruken av manuskriptet, og hvem det var laget for. Dette innebærer også en vurdering av hvorvidt innholdet kan være ment å lede leseren til riktig forståelse av teksten, eventuelt bort fra kjeterske sådan.

Kapittel 3.3: Her forklares den neste mulige sammenhengen: Nota som leteverktøy. Jeg forklarer omstendighetene rundt leteverktøy generelt, før jeg vurderer hvor sannsynlig det er at monogrammene i Ms.28 har vært brukt slik.

Kapittel 3.4: Den siste, og for meg den mest interessante, muligheten: Nota som hjelpemiddel for hukommelsen. Her forklares begrepet *Memoria*, hukommelse, og betydningen av den i middelalderens forhold til bøker og kunnskap. Basert på dette vurderer jeg om noe av ovenstående kan være relevant for Ms.28.

Etter dette følger den avsluttende konklusjonen.

I denne avhandlingen er det manuskriptet Ms.28 som er hovedtema, ikke filologi, og i utgangspunktet er det ikke nødvendig å beskrive tekstene utover en kort introduksjon. Innholdet bør likevel forklares, siden det må ha påvirket manuskriptets utforming, hvordan det senere ble brukt, og ikke minst betydningen av utdragene som notategnene markerer. Hieronymus var høyt aktet i Ms.28s samtid, og en viktig aktør i utformingen av den katolske kirkens dogmer. I det følgende gir jeg derfor en presentasjon av ham og hvilken innflytelse han skulle få i ettertiden.

1.1.1. Liv og virke

Eusebius Sophronius Hieronymus, best kjent som St. Hieronymus (*Jerome* på engelsk), regnes blant dem som har hatt størst innflytelse på den katolske kirkens utvikling. Dette har gitt ham en plass blant vestkirkens fire mest betydningsfulle kirkefedre, i selskap med de samtidige Augustin (354-430) og Ambrosius (ca.340-397), og den senere pave Gregor den store (540-604). I den katolske kirken regnes han som helgen for oversettere, bibliotekarer og forfattere av leksika.

Han ble født i enten 331 eller 347²¹ i byen Stridon i den romerske provinsen Dalmatia (dagens Slovenia)²². Han fikk en god utdannelse både i hjembyen og Roma. Her ble han kjent med tekster av forfattere som Vergil, Ovid, Cicero og Seneca, og deres klassiske stil skulle prege alt han skrev senere.

Etter en religiøs oppvåkning tok han til seg østlige asketiske idealer, som i de gresktalende områdene ofte var knyttet til kristendommen. Dette innebar sølibat, faste og isolasjon, og han lot seg inspirere til en kortvarig eremitt-tilværelse i Syrias ørken (mellom to og tre år). Etter dette vendte han seg bort fra individuell isolasjon mot isolasjon i et klosterfelleskap, noe som blant annet resulterte i grunnleggelse av minst to klostre i Bethlehem, hvor han bosatte seg i 385e.Kr. Her ble han værende til sin død i 419 eller 420 e.Kr.

Hieronymus ivret sterkt for å videreformidle asketisk livsførsel, og han skrev et imponerende antall tekster i sitt liv. Blant disse er brev, biografier, kampskrifter mot kjetteri,

²¹ Det er noe uenighet rundt både fødsels- og dødsdato, siden kildene gir motstridende opplysninger om hvor gammel han var da han døde.

²² Hieronymus skrev mye om sitt eget liv, i brev eller forord til andre tekster – deriblant kommentarene. Mye av det vi vet om livet hans kommer derfor fra ham selv. Andre kilder er for eksempel Prosper av Aquitania (c.390-455), som fortsatte Hieronymus' arbeid med historietekster.

og kommentarer til både det gamle og det nye testamentet. Hans kunnskaper om retorikk og klassisk skrivestil var til stor nytte, fordi han slik kunne nå et langt større publikum enn han ellers ville ha gjort: askese presentert i et vakkert språk sørget for at klassisk dannede mennesker ble oppmerksomme på ham, og lot seg overtale av hans retorikk. I tillegg oversatte han mange religiøse tekster fra gresk til latin, særlig Origenes'²³ bøker, og formidlet slik de østlige tankene rundt kristenliv i det latinspråklige vest. Blant disse var St. Pachomius' (292-348) klosterregel, som regnes som den første i sitt slag. Denne var en av tekstene som St. Benedikt av Nursia (480-547) benyttet i sin regel fra 500-tallet, og som skulle danne grunnlaget for mange av de kommende klosterordenene (inkludert Cistercienserne).

I dag er Hieronymus mest kjent for *Versio Vulgata* (den alminnelige utgaven), hans oversettelse av Bibelen fra hebraisk og gresk til latin, alle språk som han behersket²⁴. Vulgata ble allment akseptert først på 800-tallet, men har siden vært den dominerende utgaven av Bibelen på latin.

Hieronymus' bidrag til den kristne kirken kan dermed oppsummeres slik: Han var med på å introdusere østlige askeseidealer i vest, han påvirket de begynnende klosterordenene ved sin entusiasme for askese og sine oversettelser av viktige greske klosterregler; han oversatte Bibelen til latin, og ikke minst: han brant for å opprettholde ortodoksi gjennom sine utallige innlegg i debatten rundt og kampen mot kjetteri²⁵, sistnevnte i tråd med kirkemøtet i Nikea i 325 e.Kr. sine bestemmelser om dette. Samtidig var han en av de autoritetene som var med på å utforme kristen ortodoksi, og fikk dermed langt større innflytelse på den enn han ville fått som kun en forsvarer av Nikensk ortodoksi. Slik fremstod han i ettertiden som en viktig autoritet i kampen mot kjetterske fortolkninger av Bibelen, men også som en anerkjent ekseget via sine omfattende kommentarer. Dette var spesielt viktig innen den tidlige kirken, hvis sentrale dogmer og ritualer enda ikke hadde tatt form, men som vi snart skal se hadde det også betydning i middelalderen.

1.1.2. Kommentarene i Ms.28

²³ Origenes (185-254) var en av de store teologene i den tidligste kirken, men var allerede i samtiden kontroversiell for deler av sin lære, for eksempel om treenigheten. Det var slik ikke uproblematisk å vise for sterk beundring av ham, og det skulle komme til å skape problemer for Hieronymus.

²⁴ Vi kan merke oss at skjønt han oversatte hele det gamle testamentet, er han ikke ansvarlig for hele det nye. Rebenich, Stefan: *Jerome*. London and New York: Routledge, 2002. S. 53

²⁵ Kanskje ekstra flammende fordi han selv i blant ble beskyldt for tilsvarende; særlig på grunn av bruken av Origenes. Han bortforklarte dette ved å hevde at han bare brukte det som kunne forsvares, og fordømte resten.

De seks kommentarene i Ms.28 er alle bygd opp etter samme type mønster, og jeg behandler dem her under ett. Det er mulig at den feilattribuerte Markus-kommentaren følger samme modell, men jeg kommer ikke til å undersøke den for seg, siden dette ikke egentlig er relevant her.

De ble alle skrevet mot slutten av 300-tallet. Hver av dem innledes med et forord av forfatteren selv, med hilsen til den eller de som teksten er tilegnet, litt om kildene som er brukt, og diskusjoner – det var ofte her han forsvarte seg mot kritikk. I kommentarene som er delt inn i flere bøker, har hver av dem en tilsvarende prolog. Vår inndeling av Bibeltekstene i kapitler og vers var enda ikke gjort²⁶, så overgangen fra én bok til neste kan gjøres midt i et kapittel: for eksempel deler bok 3 og 4 i kommentaren til Galaterbrevet kapittel 5 mellom seg. Hvert vers siteres for seg, etterfulgt av hans egen grundige (og ofte langvarige) forklaring på det. Ifølge Thomas Scheck benytter Hieronymus seg av to lag av tolkninger: én som er historisk og bokstavelig, og én som er åndelig og allegorisk. Den første forklarer konteksten verset finnes i, med referanser til historiske, kulturelle og/eller geografiske opplysninger; samt diskusjoner rundt enkeltord som er brukt i verset, gjerne med referanser til gresk. Den andre fokuserer på meningsinnholdet: hvordan teksten bør leses på et åndelig nivå, og hvilke lærdom som skal trekkes ut av den. Thomas P. Scheck oppsummerer dette i følgende:

Essentially the patristic method advocates using a two-level approach to interpreting the biblical texts: the literal/historical meaning and the spiritual meaning.²⁷

Hieronymus var dermed ikke alene om å bruke denne metoden. Kelly nevner også dette, og forklarer at det særlig var Kristi lignelser som ble allegorisert²⁸.

Til sist kan vi merke oss at ikke alle forklaringene var Hieronymus' alene, i og med at han fritt benyttet seg av tekster fra tidligere eksegeter. John Norman Davidson Kelly beskriver Paulus-kommentarene som [...] *in their content largely compilations from earlier exegetes, chiefly Origen*²⁹. Andre forbilder var Apollinarus av Laodicea (død 390), Eusebius av Caesarea (ca.260-340) og St. Didymus av Alexandria (ca. 313 – 398, også kalt 'den blinde'). Utdragene kunne være omfattende og var ikke alltid attribuert, og i ettertid har det ført til diskusjoner rundt hvor original han egentlig var i sine ideer. Samtidig er det også

²⁶ Ifølge Mary Carruthers ble kapitlene definert utover på 1200-tallet, mens inndeling i vers ble innført først ved midten av 1500-tallet. Carruthers, Mary: *The Book of Memory. A Study of Memory in Medieval Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, [1990] 2008. S. 126

²⁷ Scheck, Thomas P, "Introduction" i *St. Jerome, Commentary on Matthew*, oversatt av Thomas P. Scheck, s. 3-47. Washington D.C.: The Catholic University of America Press, 2008. s. 25.

²⁸ Kelly, J.N.D: *Jerome. His Life, Writings, and Controversies*, London: Duckworth, 1975. s.224

²⁹ *Ibid.* s.145.

forståelse for at dette var langt mindre problematisk i hans samtid enn i dag, og at det for så vidt var vanlig praksis innen eksegesetekster³⁰.

1.1.3. Betydning for ettertiden

Hieronymus ble hedret av blant andre Augustin, og få år etter sin død ble hans skrifter fremholdt som skinnende forbilder av Cassian:

Hieronymus, catholicorum magister, cuius scripta per universum mundum quasi divinae lampades rutilant [...]

Hieronymus, de ortodokses læremester, hvis skrifter skinner lik guddommelige lamper over hele verden [...]³¹

Det er verdt å merke seg at teksten som her er sitert, er et kampskrift mot den kjetterske nestorianismen, og at Hieronymus allerede da ble regnet som en kilde til argumenter mot kjetteri. Samtidig var han ifølge Andrew Cain og Josef Lössl langt mindre viktig i sin egen tid enn han senere skulle bli, blant annet på grunn av hans tidvis kranglete og uforsonlige stemme i den religiøse debatten³². Også Kelly beskriver ham som kontroversiell:

For most of his adult life Jerome had been the focus of bitter controversy, as passionately detested in some circles as loved and admired in others. By the time he died the suspicion and hostility he aroused had begun to die down, and for the next thousand years and more a crescendo of adulation was to surround him.³³

Han var svært lite diplomatisk anlagt, og har nok ikke alltid vært like lett å forholde seg til.

1.1.3.1. Middelalderen

I de senere århundrene var altså kontroversen tilbakelagt, og igjen stod hans oversettelser, kommentarer og brev. Han ble utnevnt til kirkefader på 700-tallet, og skjønt han alltid skulle rangere under Augustin, var han jevnt over populær i middelalderen. Skribenter som Cassiodorus (ca.485-585), Beda Venerabilis (672/673- 735), Rabanus Maurus (780-856) og

³⁰ Rebenich, Stefan: *Jerome*, s.55 – 56.

³¹ Hentet fra *de incarnatione domini contra nestorium* av Iohannes Cassianus, 7.26 Vi kan merke oss at ordet *Catholicorum* her ikke viser til den katolske kirke, slik det senere skulle bety, men kristne som levde etter pavens og kirkemøtet I Nikeas regler, i motsetning til kjettere. De ortodokse bør dermed være en riktigere oversettelse enn katolikkene.

³² *In his own time Jerome was a marginalized figure in Western Christianity who suffered from an extremely problematic personal, ecclesiastical, theological and scholarly profile.* C Cain, Andrew og Lössl, Josef (ed.): "Introduction" i, Andrew Cain og Josef Lössl (ed.) *Jerome of Stridon: His life, writings and legacy*, s. 1 -9. Aldershot: Ashgate, 2009. S 3

³³ Kelly, *Jerome*, s. 333

Thomas Aquinas (1225-1274) lovpriste hans Bibeltolkninger og oversettelser. Beda brukte sitater fra ham i egne tekster, og Thomas Aquinas brukte ham som modell for eksegesi³⁴.

I likhet med mange andre antikke og middelalderske storheter utviklet det seg raskt legender om mirakler han skal ha utført, og eldre legender ble knyttet til ham, noe som ikke var uvanlig³⁵. En av dem finnes i Jacobus de Voragine's *Legenda Aurea*, også kalt *Legenda Sanctorum*, den mest betydningsfulle samlingen av helgenvitae i sin tid. Den ble skrevet mellom 1251 og 1273, og inkluderer Hieronymus blant sine mer enn 180 biografier. I likhet med de øvrige inneholder beretningen om Hieronymus en blanding av biografiske detaljer og mirakuløst materiale. Den gjengir flere faktiske opplysninger, i blant underbygget med sitater fra Hieronymus' egne biografiske skrivelser, men også informasjon som er mindre sannsynlig, for eksempel at det var ham som fastsatte kirkens liturgi.

Legenden i denne biografien er kanskje den mest kjente som er knyttet til Hieronymus. Den beretter om hvordan han en gang fjernet en torn fra poten til en løve, som av takknemlighet ble værende ved klosteret som vokter og kjæledyr. Dette motivet er gammelt, og finnes allerede i Æsops fabler, hvor hovedpersonen er en rømt slave – i andre sammenhenger kalles slaven Androkles³⁶. Motivet er også tillagt en annen helgen fra 400-tallet, kalt Gerasimus av Jordan. På grunn av dette har de begge blitt avbildet sammen med løven, skjønt forbindelsen til Hieronymus nok har vært mest kjent. Disse legendene illustrerer at Hieronymus hadde en sterk posisjon i folks bevissthet, i det minste blant de geistlige.

1.1.3.2. *Renessansen og senere tid*

Populariteten fortsatte i renessansen. Erasmus av Rotterdam skrev i 1516 en omfattende biografi kalt *Hieronymi Stridonensis Vita*, som gir et godt innblikk i hva humanistene verdsatte hos ham. Skjønt Erasmus på mange punkter var svært uenig med Hieronymus, beundret han ham for hans brev, kommentarer, oversettelser og språkkunnskaper; og spesielt for den klassiske stilen disse ble presentert i. Klassisk lærdom og retorikk stod høyt i kurs hos humanistene, og Hieronymus' presentasjon av kristen lærdom i et klassisk og elegant språk

³⁴ Scheck har skrevet mer om dette. Scheck, 'Introduction', s.46.

³⁵ For eksempel ble Vergil knyttet til historien om mannen som lurer en ånd ned i en flaske, ved å så tvil om at den er i stand til å gjøre seg så liten. Denne historien stammer fra 1001 natt, men da med en annen hovedperson.

³⁶ Blant andre av Aulus Gellius (125 til etter 180e.Kr.), i hans *Noctes Atticae*. Han kaller slaven Androclus, som må være en latinisert versjon av navnet.

plasserte ham i kjernen av deres interesseområder. Erasmus kalte ham ‘Den kristne Cicero’, noe som gav særlig tyngde med tanke på hvor høyt humanistene beundret Ciceros stil³⁷.

Mot slutten av renessansen begynte populariteten å dale. Protestantene hadde lite bruk for hans strenge fokus på askese og klosterliv, og siden Bibelen nå ble oversatt til folkespråkene, var ikke Vulgata lenger viktig - oversettelsene var ikke engang basert på Vulgata, men på hebraiske og greske versjoner. På samme tid ble han brukt som et ledd i motreformasjonen, og omtalt som ‘*Doctor maximus in exponendis sacris Scripturis*’³⁸ (*Den største læremester i tolkning av Skriftene*) ved konsilet i Trient, som foregikk over flere sammenkomster i perioden 1545-1563. I dag blir han fortsatt lest innen den katolske kirken; men kanskje ikke i like stor grad som før, siden teologien har endret seg mye. I de siste tiårene er det gjort mye forskning på hans og de andre kirkefedrenes tekster, men denne interessen er nok heller akademisk enn teologisk. Den har resultert i nye oversettelser, og alle kommentarene i Ms.28 (med unntak av den feilattribuerte Markus-kommentaren) er nå tilgjengelige i nyere versjoner, noen av dem fra det siste tiåret.

³⁷ Reynolds og Wilson beskriver dette i kapittel 4: ‘The Renaissance’, s.108-146, sin *Scribes and Scholars*. De nevner ham særlig i forbindelse med Petrarcha. Reynolds, L.D og Wilson, N.G: *Scribes & Scholars*, Oxford: Clarendon Press, [1968] 1975

³⁸ Sitert hos Scheck, ‘Introduction’ s. 4. Han oppgir ikke hvor han har dette fra.

KAPITTEL 1.2. ULBALDUS, CAMBRON OG PRODUKSJON AV MANUSKRIFTER

Dette kapittelet gir bakgrunnsmateriale for beskrivelsen i kapittel 2.2, i form av informasjon om omstendighetene: hvem som produserte manuskriptet, klosteret det tilhørte, og hvordan manuskripter generelt ble produsert. Spørsmålene som skal undersøkes, blir dermed som følger: Hvem var Ulbaldus? Hvem var Cistercienserne? Hva vet vi om Cambron? Hvordan gikk man frem for å lage manuskripter? Og er det mulig å si noe mer om Ulbaldus på bakgrunn av det ovennevnte?

1.2.1. Hvem var Ulbaldus?

Ulbaldus skrev minst to manuskripter for klosteret i Cambron, Ms.28 medregnet³⁹. Det andre manuskriptet, Add. Ms. 15218, er som nevnt ved British Library. Bibliotekets katalog daterer det til sent 1100-tall, noe som kunne tyde på at det er skrevet før Ms.28; men forskjellen i status peker mot noe annet. I Ms.28 beskriver han seg selv som *leuites*, tilsvarende diakon på norsk, og i Add. Ms. 15218 som *sacerdos (prest)*. I tillegg er det nevnt en Ulbaldus i noen av klosterets dokumenter, som Herbert Thoma viser til i "*Codices Cambronenses*" in the *British Museum*:

Its scribe *Ulbaldus peccator sacerdos* may well be the *Ulbaldus monachus* of Cambron whose name appears in charters from 1202 to 1219; once, in 1207, he is styled *presbiter*, and – if he is the same person – he was subdiaconus in 1182⁴⁰

Det er vanskelig å bevise eller motbevise at det er den samme Ulbaldus i både manuskriptene og dokumentene. Det er som sagt liten tvil om at begge manuskriptene er skrevet av den samme, men vi har ingen slike holdepunkter for dokumentene. Det er heller ikke selvsagt at han var tilknyttet Mariaklosteret i Cambron. Det hendte at omreisende skrivere arbeidet på oppdrag fra klostre, Michael Gullick nevner flere eksempler på dette⁴¹. Gitt Ulbaldus' geistlige status, og det faktum at han har skrevet minst to manuskripter knyttet til Cambron, synes det liten grunn til å tvile på at det var der han hørte til; særlig med tanke på at kolofonen

³⁹ Det kan finnes flere manuskripter med hans signatur. Det er lite trolig at han kun skrev disse to, særlig siden han var en dyktig skriver, som vi skal se i 2.2. Om så kan det lett ha blitt oversett, siden mange kataloger ikke noterer kolofoner i sine beskrivelser. Dette kunne i seg selv være verdig en undersøkelse, men blir dessverre for omfattende i denne sammenheng.

⁴⁰ Thoma, Herbert: "'Codices Cambronenses' in the British Museum" *Revue bénédictine*, 65, 1955: 270-277. S. 271, note 1. Dokumentene finnes i samlingen *Cartulaire de Cambron*, De Smet, J. J.(ed.), 1869: Bruxelles.

⁴¹ Gullick, Michael: "Professional Scribes in Eleventh- and Twelfth-Century England", i *English Manuscript Studies 1100-1700*, 7 (1998), 1-24

i Add. Ms. 15218 også oppgir klosterets navn. Siden manuskriptene og dokumentene stammer fra samme periode, og han i alle er betegnet som geistlig, oppfatter jeg det som overveiende sannsynlig at det er samme person.

Gitt at dette stemmer, kan vi se at han steg i gradene i løpet av sin tid i klosteret, fra underdiakon (*subdiaconus*) i 1182, diakon (*leuites*) i 1200, til prest (*sacerdos* i Add. Ms.15218, og *presbiter* i 1207). I så fall kan det tyde på at Add. Ms.15218 ble skrevet etter Ms.28, men om det ble skrevet før eller etter 1207 er vanskelig å si.

Ellers vet vi lite om ham. Skulle det være mer informasjon i dokumentsamlingen har ikke Thoma oppgitt den, og jeg har ikke funnet noen mulighet til å få tak i samlingen. Hverken fødested- eller -år er kjent, ei heller nasjonalitet. Det var ikke uvanlig at munkers knyttet seg til klostre langt unna hjemstedet, så det er ikke sikkert at han var fra områdene rundt Cambron. Det er også mulig at han opprinnelig het noe annet. Ulbaldus kan være en latinisert versjon av for eksempel Ulbaldd, Ulbaldo eller kanskje Ulfbeald, hvorav sistnevnte er ført opp sammen med Ulbaldus i *Onomasticon anglosaxonicum*⁴² Det var heller ikke uvanlig at munkers tok et nytt navn når de gikk i kloster, da for eksempel et som tilhørte en helgen eller et annet forbilde⁴³.

1.2.2. Cistercienserordenen

Så langt om Ulbaldus; vi skal nå videre til ordenen han må ha tilhørt. St. Bernhard av Clairvaux (1090- 1153) var ikke alene om grunnleggelsen av Cistercienserordenen, men det var han som skulle få absolutt størst innflytelse på den. Han er blant annet kjent for sine glødende taler til fordel for korstogene, noe som i dag gir ham et noe frynsete rykte; men blant hans største bedrifter forblir dannelsen av den nye ordenen.

Han var tredje sønn i en lavadelig familie, og ble født ved Fontaines, i nærheten av Dijon i Frankrike – derfor kalles han også Bernhard av Fontaines. I 1115 grunnla han klosteret Clairvaux i Champagne-regionen, som skulle bli senter for ordenens videre ekspansjon. Med seg hadde han blant andre tidligere benediktinermunkers fra Cluny, som hadde forlatt klosteret ut ifra ønske om å leve etter en strengere tolkning av St.Benedikts regel. De var i opposisjon mot Clunys rikdom og mer verdslige livsstil, og dette skulle prege den nye ordenens idealer og regler. Ordenen ekspanderte raskt over store deler av Europa

⁴² Searle, William G.: *Onomasticon Anglo-Saxonicum: A list of Anglo-Saxon Proper Names from the Time of Beda to that of King John*, London: Cambridge University press 1897. Takk til Pär Sandin som oppdaget dette.

⁴³ Jeg har ikke klart å finne noen St.Ulbaldus, men det fantes en St.Ubaldo (Iblant feilstavet Ulbaldus, opprinnelig Ubaldo Baldassini). Han ble riktignok kanonisert først i 1192, men var velkjent lenge før han døde i 1160. Skulle det være en sammenheng, kan Ulbaldus ha vært italiener, siden St.Ubaldo hovedsakelig ble dyrket i hjembyen Gubbio i Italia; men dette blir rene spekulasjoner.

(deriblant Norge), og klostrene var svært tett knyttet sammen, i den grad at de kunne ha større tilhørighet til hverandre enn landene de var bygget i.

Karakteristisk for Cistercienserne var et asketisk levesett, helst isolert fra omverdenen på avsidesliggende steder, og et ønske om å være selvforsynte. Munkene skulle bo i beskjedne omgivelser, uten noe særlig dekorasjon. Det siste var en protest mot særlig Clunys omfattende utsmykning av bygninger, møbler og tekstiler – de så det som uttrykk for en verdslig livsstil, og noe som tok oppmerksomheten bort fra Gud. Bygningene ble derfor utført i en enkel, renlinjet stil, som skilte seg ganske mye fra det som ellers var vanlig i perioden. Forbudet mot overdådighet gjaldt også manuskripter, slik C. R. Cheney beskriver det: *Their decoration is generally sober: there are no large miniatures or historiated initials, and gold is very rarely used*⁴⁴. Vi kan derfor ikke forvente overveldende dekorasjon i manuskriptene fra Cambron som brukes her.

1.2.3. Mariaklosteret i Cambron og dets bibliotek

Mariaklosteret i Cambron ble grunnlagt i 1148, kanskje på ordre fra St. Bernhard selv. Cambron ligger i området som i dag er Hainaut-provinsen i Belgia, langs den sørøstlige grensen mot Frankrike. Plasseringen er vist på kartet i Tillegg 1.

Selve biblioteket har vært omfattende. Vi er i den heldige posisjon at to kataloger over innholdet har overlevet til vår tid: Anton Sanderius' *Bibliotheca Belgica Manuscripta* fra 1641⁴⁵, og *Index Librorum Manuscriptorum Bibliothecae Cambronensis ut extant anno domini 1782*, fra 1782 eller senere⁴⁶. Førstnevnte er en samle katalog som favner flere belgiske biblioteker, og innholdslisten fra Cambron er plassert til sist i bind 2, side 345-367. Den består av en alfabetisk liste over forfattere og deres tekster, og ikke fysiske bøker, slik at det faktiske antallet manuskripter er ukjent.

Inkludert Hieronymus er 44 forfattere nevnt i den eldste katalogen. Biblioteket har hatt tekster av kirkefedrene Ambrosius, Augustin og Gregor den store, antikke forfattere som Aristoteles og Seneca, og senere tekster av blant andre St. Bernhard, Thomas Aquinas, Bonaventura og Alcuin. I tillegg har klosteret eid et stort antall bibler, prekensamlinger, liturgiske bøker og helgenbiografier. Tekstene fra Ms. 28 er alle nevnt, og det synes liten grunn til å tvile på at de stammer fra samme manuskript. Ut ifra tekstene i listen ser det ut til

⁴⁴ Cheney, C.R.: "English Cistercian Libraries" i C.R.Cheney: *Medieval Texts and Studies*, Oxford 1973. S. 331

⁴⁵ Jeg fikk tilgang til den originale utgaven ved referansesamlingen i British Library. Ifølge katalogen deres finnes også et opptrykk fra 1972, men jeg har ikke funnet noe om denne utgaven andre steder.

⁴⁶ Plancke, Robert (ed.): *Les Catalogues de Manuscrits de L'ancienne Abbaye de Cambron*. I serie *Société des Bibliophiles Belges* nr.40. Mons et Frameries: Dufrane-Friart, 1938.

at også de fire manuskriptene ved British Library er med, siden alle tekstene de inneholder er inkludert.

Katalogen fra 1782 inneholder kun bøker fra Cambron. Den har 292 oppføringer, og nevner hvert manuskript for seg. Dette innebærer at i tilfeller hvor én tekst fordelt på flere bind, oppføres hvert bind for seg, med navn på teksten og nummer på bindet. I motsetning til katalogen av 1641 er denne ikke alfabetisk, og gjenspeiler kanskje hvordan klosteret selv organiserte bøkene sine. Add.Ms. 15218, 21093 og 22797 er alle oppført i katalogen, og dagens plassering og hyllenummer for hvert av dem. Jeg har derimot ikke klart å finne Egerton 631 eller Ms.28, siden tekstene de inneholder ikke er nevnt i katalogen. Manuskriptene kan ha blitt solgt før 1782, skjønt det er også mulig at de av en eller annen grunn ikke kom med i listen. Kanskje var katalogen i utgangspunktet ufullstendig, eller det var hull eller mangler i utgaven(e) som Robert Plancke, redaktøren, baserte seg på.

Uansett er det sannsynlig at Cambron hadde et *scriptorium*, et eget rom for kopiering. Alison Stones foreslår dette i sammenheng med en bestemt skriver fra 1200-tallet:

Since Frater Johannes dictus Toussens signed his name in the two surviving books he wrote for Cambron it is likely that the monastery had its own scriptorium and that he was prominent in it; perhaps there were other monks whose role in the scriptorium was less prestigious and who therefore did not identify their work [...]⁴⁷.

Når det ble laget er en annen sak. Sitatet gjelder sent 1200-tall, og det er vanskelig å vite om scriptoriet fantes da Ulbaldus skrev sine manuskripter; skjønt helt usannsynlig er det nok ikke.

Mot slutten av 1700-tallet led Cambron samme skjebne som svært mange andre klostre. Under og etter den franske revolusjonen ble de fleste av dem avvirket, og følge Alison Stones ble Cambron nærmest utslettet:

Our knowledge about the contents of the medieval library at Cambron is substantial considering the fact that the monastery was almost entirely destroyed during the French Revolution and its library holdings were scattered⁴⁸.

Biblioteket ble oppløst, og hvis Ms.28 fortsatt var i Cambron, kan det ha blitt solgt sammen med resten av bøkene på samme tid, siden det ble holdt flere auksjoner med bøker og annet fra de oppløste klostrene.

Skjønt klosteret i seg selv forsvant, er noen bygningselementer bevart til i dag. Fra middelalderen finnes den opprinnelige yttermuren samt en kjeller; men det mest spektakulære

⁴⁷ Stones, Alison: "The Minnesota Vincent of Beauvais Manuscript and Cistercian Thirteenth Century Book Decoration" Fra *The James Ford Bell Lectures* nr.14. Minneapolis: The Associates of the James Ford Bell Library, 1977. s 10

⁴⁸ Ibid., s.8.

er et klokketårn fra klosterkirken som ble bygget i 1774 (antagelig som erstatning for en eldre). I 1993 ble det grunnlagt en dyrepark på stedet, kalt *Pairi Daiza*, og klosterruinene er en del av attraksjonene, deriblant også munkenes gravplass.

1.2.4. Hvordan manuskripter ble laget: Materialer og fremgangsmåter

I selve analysen av Ms.28 beskriver jeg hvilke materialer og metoder som er brukt der, så jeg skal her begrense meg til generelle trekk ved hvordan, og av hvem, manuskripter ble laget. Dette vil fungere som bakgrunn for beskrivelsen, og gjøre det enklere å forstå Ulbaldus' rolle som skriver.

Codexformatet (av latin *Caudex*, trestamme) slik vi kjenner det i dag, har eksistert siden det første århundret e.Kr., men ble først virkelig populært i løpet av 300-tallet e.Kr. Endringen skyldtes at *codices* ble det foretrukne medium for den fremvoksende kristendommen, slik at formatet ble spredt sammen med den. Frem til da var bokruller mer eller mindre enerådende. De ble laget av sammenlimte ark av papyrus, men utenom Egypts tørre klima var dette et lite holdbart materiale. Det finnes riktignok enkelte *codices* laget av papyrus, men fra tidlig middelalder ble pergament⁴⁹ det vanligste materialet.

Ordet pergament brukes om skinn som har blitt preparert og strukket i flere omganger, for å frembringe et tynt, jevnt og lyst skriveunderlag. Skinn fra sau, geiter og kyr ble brukt, men kalveskinn, såkalt *vellum*, gav den beste kvaliteten, og var dermed den dyreste formen⁵⁰. Innsiden av skinnen kalles kjøttssiden (*Fleshside* på engelsk), mens ytterdelen kalles hårsiden (*Hairside*). Som oftest er forskjellen synlig, siden kjøttssiden vanligvis er lysere, og det iblant er mulig å se spor av hårfollikler på hårsiden. Pergament var i bruk til langt utpå 1400-tallet, men i løpet av 13-1400-tallet ble det gradvis erstattet av papir. Etter at trykkpressen var oppfunnet, ble papir vanligere enn pergament; særlig fordi det var billigere, og dermed egnet seg bedre til masseproduksjon.

Før bruk ble pergament skåret til *bifolia*, det vil si rektangulære deler brettet slik at de danner to *folia*, latin for *blader*, altså samme type ord som vi bruker på norsk. Disse ble foldet sammen til hefter med som oftest åtte eller ti *folia*, kalt et *legg* (*quire* på engelsk); skjønt det finnes eksempler med flere eller færre. Det er ikke uvanlig at enkeltsider mangler i et legg: hvis teksten ble avsluttet før siste blad, kunne dette skjæres ut og brukes til noe annet.

⁴⁹ Selve ordet stammer fra den greske byen Pergamon, som produserte svært mye av dette materialet.

⁵⁰ Selv om vellum strengt talt er en undergruppe av pergament, brukes ordene ofte om hverandre. Dette betyr at det ikke nødvendigvis dreier seg om kalveskinn når vellum oppgis som materiale i kataloger eller andre beskrivelser. Michael Gullick har bekreftet at det er vellum som er brukt i Ms.28, i et seminar ved Universitetsbiblioteket i Bergens spesialsamlinger, den 9.januar 2013.

Pergament var kostbart, og ble brukt med omhu. Deretter ble bladene linjert. Linjeringen kunne utføres med *pren*, et spisst instrument som etterlot seg fordypninger i bladet, eller med blystift, som laget synlige, gråfargede linjer. Disse kunne fjernes senere, men ble også bevart i mange tilfeller, som de er i Ms.28.

Sidene kunne nå brukes som skriveunderlag, men først trengtes et manuskript å kopiere fra: *The single most important factor in monastic book production was the availability of exemplars*⁵¹. De kunne skaffes ved å låne fra andre klosterbiblioteker, eller ved at en skribent reiste til stedet boka ble oppbevart og skrev teksten av der. Teresa Webber beskriver tilgjengelighet som et av de største problemene ved å sette sammen et bibliotek⁵², og det hendte også at nye bøker forble ukjente i lang tid i deler av Europa, siden ingen utgaver hadde vært å få tak i.

Fjærpenner var det vanligste verktøyet, dyppet i jernsulfat- eller karbonbasert blekk⁵³. Svart eller brunlig blekk var vanligst til hovedteksten, mens rødt ble brukt til overskrifter (kalt rubrikker fra *ruber*, rød på latin.) og tilsvarende overganger i teksten, særlig når en tekst slutter og en annen begynner - dette ble ofte markert med *Explicit* (*Her slutter...*) og navnet på den avsluttede teksten, og *Incipit* (*Her begynner...*) med tittelen på den nye. Hvis teksten inneholdt dekorerte initialer, kunne disse ha flere farger, for eksempel blått og grønt, i noen tilfeller også bladgull. Initialer kunne også pyntes med linjedekorasjoner, figurer eller små billedscener, men sistnevnte var vanligst i praktutgaver av spesielt betydningsfulle eller kostbare tekster, som messebøker, bibler, og illustrerte ridderromanser. Det finnes mange stilarter innen dekor av initialer, og utformingen kan iblant være med på å plassere manuskripter i tid og geografisk område.

Det var vanlig at rubrikker og dekorasjoner ble lagt til etter at hovedteksten var ferdig. Skriveren lot det være plass til dem, og etterlot gjerne instruksjoner for hva som skulle legges til; som enkeltbokstaver i marginen for fargede initialer, eller setninger skrevet i svært liten skrift i ytterkantene av bladene. Begge deler kunne gjøres av samme person, men det var ikke uvanlig at andre enn skriveren la til rubrikker og initialer.

⁵¹ Gullick, Michael, "How Fast Did Scribes Write? Evidence from Romanesque Manuscripts", i Linda L Brownrigg (ed.) *Making the Medieval Book: Techniques of Production*, Los Altos Hills: Anderson-Lovelace, 1995. S. 42.

⁵² Webber, Teresa: *Scribes and Scholars at Salisbury Cathedral c.1075 - c.1125*. Oxford: Clarendon Press, 1992. S. 44.

⁵³ Fremstilling av blekk var en kompleks prosess med flere ingredienser, og Christopher de Hamel beskriver det nøye i sin *Scribes and Illuminators*, London: The British Museum Press, [1992] 2012.

Når tekst og eventuelle dekorasjoner var fullført, ble leggene sydd sammen ved hjelp av et antall lærbånd, lagt på tvers over bokryggen⁵⁴. For sikkerhets skyld ble leggene ofte markert ved nummer eller symboler for å sørge for riktig rekkefølge ved innbinding, gjerne på siste versoside i legget. Markeringen kunne også bestå av enkeltord, såkalte *Catchwords*, hvor første ord på neste legg ble skrevet nederst på slutten av legget. Etter dette ble leggene festet til plater, ofte av tre, ved hjelp av lærbåndene, som ble tredd gjennom grunne kanaler i treverket. Også dette kan brukes som indikator på opprinnelse, siden det fantes mange måter å gjøre det på. Til sist ble et deksel, som oftest av lær festet til platene⁵⁵. Enkelte manuskripter ble pyntet med gull og juveler utenpå dekslet, men dette gjaldt i hovedsak bibler, messebøker som var synlige for menigheten, og tekster eid av kongelige, adelige og eventuelle andre som kunne ta seg råd til det. Derfor er det nok liten grunn til å tro at noen av manuskriptene jeg behandler her har hatt slik dekor.

Mange manuskripter har blitt bundet om i ettertid, fordi den opprinnelige innbindingen var ødelagt, eller fordi enkelttekster har blitt fjernet fra sin opprinnelige sammenheng, og bundet sammen med andre i en ny codex. Dette gjør Ms.28 særlig interessant siden innbindingen mest sannsynlig er original.

1.2.5. Hvem som skrev manuskripter

Bildet de fleste i dag har av skrivere i middelalderen, er munk eller nonne som arbeidet innenfor klosterets vegger, og gjorde det meste av arbeidet selv⁵⁶. For den tidlige middelalderen er dette langt på vei riktig; men etterhvert skulle profesjonelle skrivere få en langt større rolle. Behovet for offentlig og privat administrasjon økte i de største byene mot slutten av 1100-tallet, noe som igjen førte til større behov for skrivere. Det ble også forfattet langt mer ny litteratur nå enn tidligere, slik at det fantes flere titler i omløp⁵⁷. Nye kundegrupper dukket opp: overklassen ønsket rikt illustrerte ridderromanser, og de fremvoksende universitetene trengte både klassiske tekster og bøker av tidens filosofer og teologer. Selv vanlige mennesker (da helst de som hadde råd til det) ble målgruppe for private bønnebøker, også kalt tidebøker (*Book of Hours* på engelsk), da disse ble populære utover på 1300-tallet. Etterspørselen gjorde det mest praktisk å organisere produksjonen i verksted og

⁵⁴ Visuelle rester av dette kan finnes på senere, trykte bøker, hvor det er laget små forhøyninger på tvers av bokryggen, selv om de ikke har noen funksjon.

⁵⁵ Christopher De Hamel mener at tekstiler og broderier kan være brukt i større grad enn vi er klar over, siden disse materialene er skrøpelige og sjelden har overlevd til vår tid. De Hamel, *Scribes and Illuminators*, s.67

⁵⁶ Det vil si tilskjæring av pergamentet, linjering, skrift, initialer og innbinding. Hvor mye som har vært gjort av skriveren har nok variert utifra klosterets praksis: noen kan ha hatt en viss grad av spesialisering, mens andre kan sendt leggene til eksterne verksteder for innbinding.

⁵⁷ Dette henger sammen med den såkalte 1100-tallsrenessansen, som beskrives nærmere i kapittel 3.3.

laug, og ved bruk av arbeidsdeling og spesialisering kunne produksjonen gjøres hurtigere og mer lønnsom.

Dette påvirket også klostrene. Tidligere hadde de kunnet skaffe den viktigste litteraturen ved selvproduksjon, fordi antallet nødvendige bøker var begrenset. I løpet av 1100-tallet ble det mer eller mindre umulig å holde seg oppdatert på egen hånd⁵⁸. Selv om et kloster hadde flere dyktige skrivere, var det begrenset hvor mye tid de kunne bruke på det hver dag, siden de vanligvis hadde andre oppgaver i tillegg. Det var heller ikke alle munk og nonner som skrev. Derfor endte mange klostre opp med å betale eksterne skrivere eller kjøpe bøker fra bokselgere, for å kunne oppdatere seg hurtigere. Samtidig markerte det ikke slutten for de skrivende munk og nonner: det ble fortsatt produsert bøker ved klostrene, men i mindre grad, og gjerne av andre årsaker. Det var for eksempel en utbredt tanke at skriving kunne være en form for hellig handling, en måte å tjene Gud på, og klosterordener som Cistercienserne, Kartuserne og Birgittinerne la stor vekt på kopiering av bøker som nyttig i seg selv.

Uansett hvem skriveren var, har det vært slitsomt arbeide. Han eller hun satt bøyd over pergamentet i lengre perioder, lysforholdene var ikke alltid de beste, og arbeidet slet på synet. Det var heller ikke nødvendigvis varmt der de satt. Mange klostre hadde ikke egne *scriptoria* (det vi si egne rom for kopiering av bøker), og skriverne satt mange steder utendørs for å få mest ut av dagslyset. Michael Gullick beskriver dette slik:

A more local problem is the number of days a monk or nun could have spent writing if he or she was working out-of-doors, for example in the cloister. North of the Alps, bitter winters were no doubt usual and cold fingers would have slowed or stopped production. Evidence for enclosed scriptoria is not common, and scribes' complaints about cold are not rare.⁵⁹

Skriverne klaget gjennom kolofonene, de korte avsluttende setningene som ofte ble lagt til etter teksten. I tillegg til kulde nevner de hvor slitsomt arbeidet er, og iblant takknemlighet over at arbeidet er ferdig:

Explicit secunda pars summe fratris thome de aquino ordinis fratrum predicatorum, longissima, prolixissima et tediosissima scribenti; Deo gratias, Deo Gratias, et iterum Deo gratias⁶⁰.

Den andre del av broder Thomas Aquinas av dominikanerordenens «Summa» er fullført, ytterst langvarig, langtekkelig og kjedsommelig for skriveren. Takk Gud, takk Gud og atter takk Gud.

⁵⁸ De Hamel, *Scribes and Illuminators* s. 5.

⁵⁹ Gullick, Michael, "How Fast Did Scribes Write?" S. 43

⁶⁰ Sitert hos Parkes, Malcolm Beckwith: *Their hands before our eyes: a closer look at scribes: the Lyell lectures delivered at the University of Oxford 1999*; Ashgate: Aldershot, 2008 S. 69.

Det finnes også en stor gruppe kolofoner som uttrykker ønsker om belønning, enten verdslig, som her: *Detur pro penna scriptori pulchra puella. (La det til lønn for skriverens penn bli gitt en vakker pike)*⁶¹; eller hinsidig, som her: *Scriptor qui scripsit cum cristo uiuere possit (Måtte skriveren som skrev kunne leve med Kristus)*⁶². De fleste kolofoner var standardformuleringer, gjentatt i mange tekster, så hvorvidt de faktisk gjenspeiler den enkelte skriverens tanker rundt oppgaven er usikkert. Det er heller ikke usannsynlig at enkelte av disse ble kopiert direkte fra manuskriptet brukt som forbilde. Men skriverne kan ha valgt formuleringer som de identifiserte seg med, og påkjenningen har vært den samme for de aller fleste.

Samtidig fantes det også mer personlige formuleringer, slik vi finner eksempel på i Ms.28. Ulbaldus har notert eget navn, tidspunkt for ferdigstillelse, og ytret et ønske om samvær med Hieronymus i det hinsidige. Skjønt uvanlig finnes det flere eksempler på at skrivere oppgir navnet sitt, men det er ikke så ofte årstallet også er med. I sitatet fra Alison Stones ovenfor er det foreslått at en skriver med en prominent posisjon i scriptoriet kunne tillate seg å signere det han skrev; mens mindre viktige skrivere ikke gjorde dette. Dette er interessant, siden det kan implisere at Ulbaldus har hatt en slik posisjon – at han har signert to manuskripter gjør det ikke mindre sannsynlig. Kolofonen kan uttrykke både stolthet og ydmykhet, så det er vanskelig å si hvorvidt kolofonen kan ha speilet en eventuell lederrolle i scriptoriet.

Oppsummering

Formålet med kapittelet var å skape et bilde av omstendighetene rundt Ms.28, og de grunnleggende teknikkene ved manuskriptproduksjon. Det ble skapt ved et kloster som knapt var 50 år gammelt, men som etterhvert skaffet seg et stort bibliotek, og som antagelig hadde et eget scriptorium. Cambron tilhørte Cisterciensere, en orden basert på et strengt asketisk levesett og enkle omgivelser, men som også skulle få svært stor innflytelse i Europa. Skriveren, Ulbaldus, var overveiende sannsynlig tilknyttet klosteret, og det er mulig å følge noen stadier i karrieren hans. Han virket i en periode hvor kopiering av manuskripter var i ferd med å profesjonaliseres, men hvor munkene og nonnene fortsatt skrev innad i klostrene. Utover dette vet vi lite: hvor gammel han var, hvor han kom fra, hva som var hans egentlige navn, og hans egen motivasjon bak arbeidet. De neste kapitlene er viet Ms.28, og skal gi et

⁶¹ Hentet fra Bènedictins du Bouveret, *Colophons de manuscrits occidentaux*, s.188.

⁶² Sitert hos Parkes *Their Hands before our eyes*, s. 31

utfyllende bilde av manuskriptets utforming; men gjennom dette får vi kanskje også vite mer om dets skaper.

KAPITTEL 2.1. LITTERATUR OM MS28, OG HVA SOM MANGLER DEL 2

Neste kapittel, 2.2, inneholder min egen beskrivelse av Ms.28. Skjønt den hovedsakelig er basert på egne observasjoner, har jeg også gjort bruk av allerede eksisterende informasjon. Som nevnt er det ikke foretatt noen grundig analyse av Ms.28, men Spesialsamlingen ved UBB har en del opplysninger. Det finnes et brev sendt fra Riksarkivet i 1910, et par forskningsnotater, en referanse i en tysk bok om manuskripter i Skandinavia, og en artikkel i Bergens Tidene fra 1955. Samlingen har også en egen katalog hvor Ms.28 er med, og fra hvilken den har fått sitt hyllenummer. Som en forberedelse til beskrivelsen begynner jeg med en gjennomgang av denne informasjonen, og deretter skal jeg gjøre meg noen tanker om hva i de skriftlige kildene som kan brukes videre, og hva som ikke er like egnet. Deretter skal jeg ta stilling til hva det er som mangler, det vil si hvilke typer informasjon som er ønskelig i analysen. Samlet bør dette gi et godt grunnlag for min egen analyse.

2.1.1. Spesialsamlingenes katalogoppføring

Spesialsamlingenes manuskriptkatalog består i skrivende stund av 2063 hovednumre, men med langt flere enkeltobjekter, siden flere av hovednumrene har undergrupper. Den inneholder alt av samlingens manuskriptmateriale i vid betydning, det vil si alle typer håndskrevet materiale fra flere perioder, og den omfatter således brev, dagbøker, forfatternotater og utkast, og ulike typer protokoller. Knut L. Espelid beskriver den som preget av en viss tilfeldighet, siden mesteparten av innholdet består av gaver snarere enn innkjøp, men han påpeker også at mye av materialet har interesse for vestnorsk og bergensk historie.⁶³ Ms28 er dens eldste bok.

Selve katalogen ble publisert i 1913 av Anthon M Wiesener, som året etter ble ansatt som bibliotekar⁶⁴. Den var da på 524 hovednumre, og senere anskaffelser har blitt lagt til fortløpende. Den er altså ikke organisert etter noen kategorier utover tidspunkt for anskaffelse, noe det også blir opplyst om på samlingens nettsider: *Arkiver og manuskripter er katalogisert i en egen katalog ordnet som en rekke av hovednumre uten inndeling etter tema eller format*⁶⁵. Utover tillegg av nytt materiale synes den ikke å ha blitt videre oppdatert – for

⁶³ Espelid, Knut S.: «Manuskriptsamlingen», Universitetsbiblioteket i Bergen, Avdeling for Spesialsamlinger, 17.05.16. http://spesial.b.uib.no/?page_id=1749,

⁶⁴ Wiesener, Anton m. flere: «Manuskriptsamlingens hovedkatalog», Universitetsbiblioteket i Bergen, avdeling Spesialsamlinger 17.05.2016. <http://www.uib.no/filearchive/manuskriptkatalogen-ms-1-2063.pd>

⁶⁵ Universitetsbiblioteket i Bergen, avdeling for Spesialsamlinger, «Kataloger». 17.05.2016. https://spesial.b.uib.no/?page_id=772/

eksempel oppgir nr.1602 forfatteren, Astrid Sælen, uten dødsdato, siden hun antakelig fremdeles var i live da oppføringen ble skrevet.⁶⁶ Enkelte av oppføringene er heller ikke særlig informative; for eksempel inneholder oppføring nr. 366 kun følgende: *Ms 366 Kinesisk og Tyrkisk Haandskrift. 3 blader*. Jeg kan ikke utelukke at enkeltoppføringer har blitt redigert i ettertid, men det virker lite sannsynlig at hele katalogen er viet slik oppmerksomhet.

Det har derimot blitt laget to lister som hjelpemidler for katalogen, begge signert Bjørn Abusdal, som er ansatt som konsulent ved samlingene.⁶⁷ Den ene er et personregister, hvor Ms.28 er oppført under U for Ulbaldus (*Ulbaldus, diakon, levet aar 1200, 28*) og H for Hieronymus (*Hieronimus, religiøs lærer, levet ca. 1200 [sic], 28*). Den andre er et sak- og stedsregister, hvor Ms.28 er listet flere steder, deriblant under *Kirkehistorie, Pergamentscodex, Religiøse skrifter m.m. og Tegninger (og illustrationer)*. Språket i listene er gammelmodig, noe som tyder på at de ble påbegynt lenge før siste versjon. Uansett er de begge svært nyttige som veiledere, og bøter langt på vei på den manglende organiseringen i hovedkatalogen.

Samlingen har ingen egen katalog for middelaldermanuskripter, noe som er forståelig med tanke på at de er i mindretall. Det finnes kun ett annet eksempel, Ms. 504, som er en fransk bønnebok fra slutten av 1400-tallet. Den har derimot flere fragmenter av særlig norske middelaldermanuskripter. Disse er digitalisert og publisert i en egen katalog, i fellesskap med fragmenter ved Statsarkivet i Bergen, og de er derfor ikke med i selve manuskriptkatalogen⁶⁸. Spesialsamlingens innhold er ifølge denne katalogen 18 fragmenter på latin, og 3 på norrønt.

Dette legger noen føringer for hva vi kan forvente av beskrivelsen av Ms.28. Den synes ikke å ha blitt særlig oppdatert siden 1913, med unntak av en kildereferanse til en artikkel fra 1937, og en annen til et brev fra 1834, som ble trykket i et tidsskrift fra 1938. Informasjonen er begrenset, og består i hovedsak av en liste over innholdet i Ms.28, navn på skriver og årstall, en gjengivelse av kolofonen med oversettelse, samt noen ytterst få kodikologiske opplysninger (antall blader, samt at materialet er pergament). Wiesener nevner også at det har *illuminerte initialer*, og at det er *Udmerket vedlikeholdt*. Han avslutter med å vise til eiermerkene i manuskriptet: *Paaskrift paa bl. 1. r: Liber sancte Marie de Cambrone*.

⁶⁶ Hele oppførelsen er som følger: *Sælen, Astrid (1877 -): Erindringer om familien og Møhlenpris. (Nedtegnet 1968). 12 bl. Kart*. Dette skyldes nok manglende oppdatering, snarere enn en bergensk 137-åring.

⁶⁷ Siste oppdatering er foretatt henholdsvis 18.juni og juli 2008, ifølge overskriftene. Begge er per 17.05.2016 tilgjengelige som linker via «Kataloger», https://spesial.b.uib.no/?page_id=772/

⁶⁸ Digital fragment collection: «Medieval parchment fragments in Bergen University Library and The Regional State Archives in Bergen» 17.05.2016. <http://www.ub.uib.no/fragment/list/listing.html>

Paaskrift paa s. 7. 15. 17. o.s.v.: De Cambrone. Jeg kan ikke si, hvor Mariaklosteret "de Cambrone" ligger. Dette fylles ut i referansen til artikkelen fra 1937, som navngir klosteret som *Cistercienserklosteret Cambron pris d'Ath i Belgien*. Utenom disse oppdateringene er det fortsatt mye informasjon som mangler.

I en moderne katalog med manuskripter som hovedinnhold ville dette vært problematisk; men det er forståelig (om enn uheldig) at oppdatering ikke har blitt prioritert. Like fullt betyr det at katalogen har begrenset nytte i denne sammenhengen.

2.1.2. Hefte om MS.28

Våren 2013 fotograferte Spesialsamlingene Ms.28 i sin helhet, og en faksimileutgave finnes nå digitalt, tilgjengelig på DVD, og i trykt form ved samlingen. I forbindelse med dette ble det også trykket et lite hefte på 26 sider, satt sammen av Pedro Vásquez, avdelingsingeniør ved samlingen⁶⁹. Så vidt jeg vet, er heftet så langt ikke tilgjengelig utover den trykte utgaven ved samlingen. Selve heftet inneholder flere bilder, deriblant av detaljer fra innbindingen og variasjoner innen initialene; men reproducerer også all informasjon samlingen har om Ms.28, inkludert katalogoppføringen. Noe av materialet finnes allerede i trykt form, mens annet bare har vært tilgjengelig ved samlingen til nå. Jeg vil i de følgende avsnitt beskrive tekstene i heftet, og hvordan de fremstiller manuskriptet. For enkelhets skyld har jeg gruppert dem etter type, selv om rekkefølgen i heftet er en annen.

2.1.2.1. Beskrivelser av Ms.28

Wieseners katalogbeskrivelse er inkludert i heftet, men heftet innledes ved en kort, introduksjon, skrevet av Pedro Vásquez. Den opplyser om antall folia, størrelsen på dem, og vekten av manuskriptet, som oppgis til over 3000 gr. Kolofonen er ikke tatt med, kanskje fordi den er gjengitt flere steder i heftet, men det er skrevet en oppsummering av tekstene i Ms.28, og Hieronymus og hans innflytelse er nevnt.

'En middelaldersk pergamentcodex'⁷⁰

Den lengste beskrivelsen i heftet er i form av en avisartikkel, opprinnelig trykket lørdag 5.mars 1955 i Bergens Tidende. Den er et ledd i serien 'Godbiter fra samlingene' fra

⁶⁹ Vásquez, Pedro: Ms 28. *Hieronymus Pergamentcodex*. Upublisert hefte. Universitetsbiblioteket i Bergen, Manuskript og Librarsamlingen of Bergen Library. 2013

⁷⁰ Også tilgjengelig online: Universitetsbiblioteket i Bergen, avdeling Spesialsamlinger. 17.05.2016 https://spesial.b.uib.no/?page_id=1255

Universitetet i Bergen, som gikk i avisen fra 1938 til 1986. Artikkelen ble skrevet av Lars Otto Grundt.⁷¹

Ut ifra sammenhengen er den nok først og fremst ment å informere om manuskriptets eksistens, til en mottagergruppe som ikke kunne så mye om emnet. Vi kan altså ikke forvente en grundig paleografisk eller kodikologisk analyse, siden det ville vært malplassert her. Like fullt finner vi noen opplysninger av faglig interesse, samt noen få som peker mot andre typer relevant informasjon.

I tillegg til generelle betraktninger rundt Hieronymus' og Cisterciensernes betydning er noen få kodikologiske detaljer med, som at manuskriptet har 166 folia, og er *innbundet i et solid middelaldersk svinelærsbind*. Skriften beskrives som gotisk minuskel, og initialene som *pydet med vakre stiliserte blad, tvinninger og andre dekorative elementer som en finner igjen i senromansk arkitektur*. Han siterer kolofonen, og opplyser om at eiermerkene viser til et Mariakloster i Cambron i Belgia. Han forklarer også at det å kopiere manuskripter kunne oppfattes som et fromt arbeid, (og som beskrevet i forrige kapittel ber Ulbaldus om en belønning i det hinsidige, snarere enn en verdslig belønning). Videre nevner han at Bernhard av Clairvaux talte mot overdådig dekorasjon i bøker. Dette er interessant, siden initialene, om ikke overdådige, er svært forseggjorte og fargerike, og han konkluderer med at Bernhards påbud ikke ble adlydt i dette tilfellet.

Av særlig interesse er hans forklaring på hvordan manuskriptet kom til Bergen. Han nevner at det i 1834 ble gitt som gave av familien Lund fra Farsund, men også at det ble værende i Belgia i lang tid etter at det ble laget:

Bibliotekets eksemplar er imidlertid ikke kommet til Norge gjennom denne ordens norske datterklostre. Det viser en belgisk manuskriptfortegnelse fra 1641 som nevner denne codex.

Denne *belgiske manuskriptfortegnelsen* må vise til Antonius Sanderus' *Bibliotheca Belgica Manuscripta*, som ble beskrevet i forrige kapittel.

Alt i alt inneholder artikkelen nyttig informasjon om Cistercienserne, men ellers ikke så mye som ikke også finnes andre steder.

2.1.2.2 Håndskrevne tillegg i katalogen

Heftet inneholder også reproduksjoner av tre korte tillegg, som har fått betegnelsen *Notes from Manuscripts and Rare Books Collection catalogue*. De er alle håndskrevne, og skrevet

⁷¹ Lars Otto Grundt (1918-1992) var professor i fransk og forfatter av *Stor Fransk-Norsk ordbok*, men var også i perioden 1949-1962 universitetsbibliotekar ved Universitet i Bergen, og det er nok i egenskap av dette han skrev artikkelen. Takk til Jan Olav Gatland som gjorde meg oppmerksom på stillingen hans ved biblioteket.

direkte inn i bibliotekets fysiske utgave av katalogen. Alle har forskjellig håndskrift, og kun den siste er datert.

Den første inneholder en referanse som nå er lagt inn i den elektroniske katalogen, dette er den før nevnte kildereferansen som ble lagt til etter at katalogen var publisert. Den viser til en artikkel av Paul Lehmann fra 1937, som vi skal se mer på nedenfor. Den andre er på én setning: *Nyere og mere korrekt beskrivelse følger bindet, i ms-samlingen*. Dette refererer kanskje til de tre vedleggene som er lagt ved manuskriptet, som blir beskrevet nedenfor. Den tredje er datert til 31.10.05, og er signert Rune Kyrkjebø, førstebibliotekar ved spesialsamlingen. Teksten er som følger:

MS.28. Cambrone, Belgia. Uvanlig god stand. Søm i ryggen er 1100-talls. Deklene(sic) er 1400-talls. (Bør aldri åpnes mer enn 45°). Oppl. Fra David Ganz og Michael Gullick.

Dette må ha blitt notert i forbindelse med et seminar i Bergen på samme tid⁷², hvor både Ganz og Gullick deltok.

2.1.2.3 Skriftlige vedlegg

Tre av kildene er håndskrevne på A4-ark, og oppbevares sammen med manuskriptet. Den første er et brev sendt fra Riksarkivet 21.november 1910, signert Johs. Mosgren amanuensis. Det er skrevet som svar på en henvendelse fra Bergens Museum, og inneholder Ulbalduš' kolofon både på latin og i oversettelse. Gjengivelsen av originalversjonen er ikke ordrett, antagelig som en tilpasning til klassisk latin: *milleno* er for eksempel endret til *millesimo*, og *ducentenoque* til *ducentessimoque*; og *Amen* er mistolket som *domini* av enten Johs. Mogren eller den som skrev brevet til Riksarkivet.⁷³ En annen håndskrift har senere rettet opp i avvikene med blyant eller penn direkte i avsnittet, og har også erstattet *domini* med *Amen*. Rettelsene er signert i venstre marg: *rettet 6/8 O.K. (Olav Kolsrud)*,⁷⁴ og hans korrigerede versjon av kolofonen (både på norsk og latin) er den samme som brukes i Spesialsamlingenes katalog. Brevet kunne kanskje gitt et innblikk i hvordan middelalderlatin ble verdsatt og forstått på begynnelsen av 1900-tallet; men dette blir en helt annen diskusjon.

⁷² Seminaret ble kalt *The Beginnings of Nordic Scribal Culture, ca 1050 – 1300*; og fant sted i Bergen fra 28. – 30.10.2005. Resultatene ble i ettertid publisert i et hefte: Ommundsen, Åslog (ed.): *The Beginnings of Nordic Scribal Culture, ca 1050-1300: Report from a Workshop on Parchment Fragments, Bergen 28-30 October 2005*, Center for Medieval Studies, Bergen: University of Bergen, 2005

⁷³ Det kan tenkes at han har misforstått forkortelsen som er brukt, både her og i det foregående ordet. Slik har *societur. Amen* blitt til *societas domini* i brevet, og siste setning har blitt oversatt til *og sammen [eller samvær, skriften er litt utydelig] med hans lærer, Hieronymus, Herrens samfund*, rettet av Kolsrud: *og at forenes med hans lærer, Hieronymus*.

⁷⁴ Den samme O. Kolsrud er nevnt i katalogens beskrivelse, i forbindelse med identifisering av tekstene i manuskriptet: *Stipendiat O. Kolsrud har velvillig meddelt at manuskriptet inneholder [...]*

Den andre kilden er av større interesse. Den er signert og datert, men synes heller å være skrevet på stedet enn sendt som brev, siden den mangler innledende hilsen og øvrige formaliteter (skjønt den selvsagt kan tenkes å ha vært del av et lengre brev). Den er signert 6.juli 1964 av Professor Ludwig Bieler, og hans adresse er skrevet under signaturen. I tillegg er det skrevet (*Mr. CARR*) på arket med en annen penn, men det er ingen opplagt forklaring på hva som menes med dette. Selve teksten er delt inn i to avsnitt, ett om Ms.28, og et annet om Ms.410 (en samling fragmenter som jeg ser bort ifra her). Avsnittet om Ms.28 er kort, og kan derfor gjengis her i sin helhet:

MS 28: The second text, 'Hieronimus super Marcum', is actually Pseudo-Hieronimus super Marcum, Stegmüller, Repertorium Biblicum 3436; according to B. Bischoff, the work of an Irish Scholar (Sacris Erudiri vol. VII)

At en av tekstene i manuskriptet ikke er av Hieronymus, er av stor interesse for beskrivelsen av det, og har allerede vært nevnt i hovedinnledningen.

Det tredje tillegget er signert Rune Kyrkjebø 12.10.06, altså rundt ett år etter hans håndskrevne kommentar i katalogen. Det inneholder opplysninger gitt av Michael Gullick, men heller ikke her er anledningen nevnt. Det kan være en sendrektig referanse til seminaret i 2005, stamme fra et senere besøk, eller være hentet fra en tekst skrevet av Gullick; det viktigste er uansett innholdet. Tillegget omhandler først og fremst innbindingen, som ifølge Gullick er original; manuskriptet synes ikke å ha vært omsydd, og skinnet, permen og beslagene er de opprinnelige (merk at dette strider delvis mot Kyrkjebøs notat i katalogen, hvor dekslene er beskrevet som 1400-talls). Metallrammen rundt tittelen er derimot datert senere, til 1300-tallet. Gullick har også nevnt katalogen fra 1782 (skjønt her datert til 1770-årene), og at mange av Cambrons manuskripter ble solgt på 1800-tallet. Teksten konkluderer med at manuskriptet er uvanlig velbevart. Alle disse opplysningene vil være svært nyttige for en beskrivelse av Ms.28, siden både innbinding og ytterligere informasjon om hvordan manuskriptet kom til Bergen skal behandles der.

2.1.2.4. Trykte kilder

De tre siste kildene i heftet er utdrag fra publiserte tekster, hvor Ms.28 er nevnt. Det første kommer fra *Amor Librorum Nos Unit*, en liten bok om Universitetsbibliotekets historie, utgitt i anledning Universitet i Bergens 50-årsjubileum i 1996⁷⁵. Ms. 28 er her nevnt sammen med 15 øvrige eksempler på samlingens innhold. Beskrivelsen er kun på 6 linjer, og i tillegg til

⁷⁵ Gatland, Jan Olav: *Amor Librorum Nos Unit: Universitetsbiblioteket i Bergen 1825 – 1966*, Bergen: Universitetsbiblioteket i Bergen, 1996

årstall, produksjonssted og innhold, oppgir den at manuskriptet består av 166 pergamentblader, har *flere fargelagte illuminasjoner*, og at skriften er i to spalter med gotiske minuskler. Siden den inngår i en kort innføring i samlingens bredde, kan vi ikke forvente en mer fullverdig beskrivelse her. Uansett betyr det at det heller ikke her er mye informasjon å hente.

Det andre utdraget er hentet fra Bergens historiske forenings Skrifter nr. 44, 1938, s. 227 med noter fra s. 244. Det gjengir noen setninger fra et brev fra Wilhelm Frimann Koren Christie, grunnleggeren av Bergen Museums bibliotek, til konsul A. Konow. Tidspunkt er oppført som 1830-1858, skjønt i referansen i specialsamlingens katalog er det datert til 30.11.1834. Utdraget opplyser om at et manuskript har blitt donert til samlingen, *fra en Lund i eller ved Farsund*, og det nevner hvilke tekster manuskriptet inneholder, at det er skrevet på pergament, og at skriften er *overmaade net*. Pussig nok er årstall for manuskriptet oppgitt til 1205, og ikke 1200 som kolofonen opplyser; jeg kjenner ikke årsaken til dette. Christie beskriver det også som en *kostelig Gave, et rart Bibliotek-Stykke*. En fotnote i den trykte utgaven opplyser om at det er svært verdifullt, og identifiserer det som nr. 28 i Bergens Museums samling.

Det tredje utdraget er på tysk, og er hentet fra en artikkel i *Nordisk tidsskrift för bok- och biblioteksväsen* nr. 1937, s. 155-156. Dette er artikkelen som det vises til i katalogen. Den er skrevet av Paul Lehmann, og har tittelen *Skandinavische Reisefrüchte* (feilskrevet som *Skandinavische Früchte* i heftet.) Utdraget navngir tekstene i Ms.28, gir opplysninger om dekorasjoner og fargebruk, og gjengir hele kolofonen. Lehmann betegner skriften som *frühgotischer Minuskel vom Jahre 1200*, og nevner at den er i to kolonner med 38 linjer hver. Han inkluderer også noen kodikologiske opplysninger, som at innbindingen er middelaldersk og trukket med svinelær, antall folia og at de er av pergament, og størrelsen på bladene, som han oppgir som 25x34,8 cm. Deretter siterer han Wiesener fra specialsamlingens katalog; som vi husker var Wiesener ikke sikker på hvor klosteret lå, mens Lehmann kan plassere det i Belgia: *Mit Camberone ist die 1148 gegründete belgische Cistercienserabtei Cambron près d'Ath (Dioec. Cambrai) gemeint.*⁷⁶ Han nevner også at det finnes mange manuskripter fra dette klosteret i europeiske samlinger, deriblant i Berlins statsbibliotek, British Museum, de kongelige bibliotekene i Brussel og Haag, og Nasjonalbibliotekene i Paris og i Wien. Til sist viser han til oppføringen i *Bibliotheca Belgica manuscripta*. Alt i alt er Lehmanns beskrivelse

⁷⁶ Med *Camberone* menes det belgiske Cistercienserklosteret Cambron nær Ath, (bispedømmet Cambrai), som ble grunnlagt i 1148. Ath er et kommunesenter i Belgia.

svært informativ i forhold til de øvrige, også fordi han gir informasjon om klosteret Ms.28 stammer fra.

Ingen av beskrivelsene ovenfor er spesielt utfyllende, men samlet danner de et klarere bilde av manuskriptet enn de gjør hver for seg. Innhold, proveniens og skriver er etablert, og noen gjengir også kolofonen. I flere av dem finnes informasjon om innbinding og materiale, og det er i tillegg bemerket at manuskriptet antagelig ikke har blitt sydd om. Noen få nevner også betydningen av det tekstlige innholdet, og Lars Otto Grundt skriver litt om Cisterciensernes rolle. Flere av dem gir opplysninger om de to katalogene fra Cambron, som jeg nok ville hatt vanskeligheter med å finne på egen hånd. Et par av utdragene nevner i tillegg initialene, om enn kortfattet.

Samtidig er det mye som mangler. Skjønt en del opplysninger om materiale er gitt, er det ingen informasjon om inndeling i legg, og innbindingen er knapt nevnt utover materialene som er brukt. Skriftypen er navngitt, men som både gotisk og *frühgotischer* minuskel, og det er ikke gitt noen argumenter for benevnelsene. I tillegg skrives det ingenting om hva som skjer i margene, som jo er denne avhandlingens kjerne. Jeg kan dermed ikke basere meg alene på de eksisterende beskrivelsene, men må finne det som trengs ved selv å studere manuskriptet, før jeg kan beskrive det jeg har funnet.

2.1.3: Beskrivelser

Som nevnt i hovedinnledningen har jeg valgt å lage to typer beskrivelser av Ms.28: én kort og oversiktlig, som er gjengitt i tillegg 2, fig. 2.1⁷⁷, og én mer omfattende, som utgjør kapittel 2.2. Den første er utformet som en generell katalogbeskrivelse, hvor tanken er å gi et kortfattet, men noenlunde dekkende inntrykk av manuskriptet. Den andre er grundigere, og gir fyldigere og mer detaljert informasjon om manuskriptet. Skjønt utforming, omfang og formål er forskjellig, er det en kjerne av opplysninger som behøves i begge, og i det følgende presenteres noen modeller for dette. Jeg har for øvrig brukt samme modell på de korte beskrivelsene av manuskriptene fra British Library, Tillegg 2, fig. 2.2 – 2.5.

Det finnes mange måter å lage en beskrivelse på. Enkelte samlinger og publikasjoner har egne retningslinjer for både form og innhold, og tematisk organiserte kataloger har større behov for noen informasjonstyper enn andre. Tema kan være opprinnelsessted,

⁷⁷ Den ble også skrevet med tanke på bruk av Spesialsamlingen, siden de uttrykte ønske om det. Beskrivelsen er nå oversatt til engelsk, og har så langt blitt brukt i en utstilling fra samlingene under Middelalderuken i Bergen, november 2015.

dekorasjonsformer eller tekstlige innhold, som i *Bibliotheca Hieronymiana Manuscripta*, viet manuskripter med tekster av Hieronymus, og *Colophons de manuscrits occidentaux des origines au XVIe siècle*, som er en omfattende samling av kolofoner⁷⁸. Clemens og Graham har laget en generell oversikt over presentasjon og innholdstyper, og jeg har valgt å bruke deres metode her⁷⁹. Oversikten er spesielt nyttig fordi den forklarer en del koder som ofte brukes. Dette er formuleringer som både er plassbesparende og presenterer særlig tallmateriale på en visuelt oversiktlig måte, som formidler informasjonen hurtigere enn om det skulle forklares verbalt. Siden de er forholdsvis standardiserte har jeg også brukt dem selv, og uten en forklaring er de vanskelige å tolke.

Videre har jeg stort sett brukt Neil Kers modell, som presentert i innledningen til hans *Medieval Manuscripts in British Libraries*⁸⁰. Den inneholder 16 punkter, og legger føringer både for opplysninger og rekkefølgen av dem, hvorav sistnevnte avviker noe fra Clemens og Grahams⁸¹. Jeg viser også til Malcolm Parkes og Graham Pollard, siden begge har tatt til orde for informasjonstyper som gjerne mangler, og som de mener bør inkluderes i større grad. Pollard er særlig opptatt av mangelen på kodikologisk informasjon, det vil si informasjon om bokens fysiske materialer, metoder for innbinding, søm, reparasjoner og tilsvarende. Ordet stammer forståelig nok fra *codex*⁸².

2.1.3.1. Presentasjon

Ifølge Clemens og Graham skal beskrivelsen begynne med en overskrift som presenterer manuskriptet, med informasjon om hvor det finnes i dag (by, samling), hyllenummer, navn på teksten(e), opprinnelsesland og årstall. Dersom nøyaktig år ikke er kjent, skrives antatt periode slik: s. for *Saeculum*, *århundre*, deretter romertall for hvilket århundre det gjelder, og en forkortelse for hvilken periode i århundret det er. Begynnelsen av 1100-tallet (det 12. århundret) blir dermed *s.xii.in*, første halvdel *s.xii.1*, midten *s.xii.med*, andre halvdel *s.xii.2*, og slutten *s.xii.ex*. Hvis man bare kjenner århundre, holder det med *s.xii*. Modellen følger altså engelskspråklig praksis for angivelse av århundre.

⁷⁸ Lambert, Bernard: *Bibliotheca Hieronymiana Manuscripta, La Tradition Manuscrite de Oeuvres de Saint Jérôme Tome II*, Steenbrugis: In Abbatia S.Petri 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1969; og Bènedictins du Bouveret, *Colophons de manuscrits occidentaux des origines au XVIe siècle*, Fribourg: Editions Universitaires, 1965-1982

⁷⁹ Clemens, Raymond og Graham, Timothy: *Introduction to Manuscript Studies*, Ithaca, N.Y: Cornell University Press, 2007. Kapittel 9: 'Manuscript Description', s.129-134.

⁸⁰ Ker, Neil: *Medieval Manuscripts in British Libraries. Vol. 1*: London Oxford: Clarendon Press, 1969.

⁸¹ I de korte beskrivelsene har jeg fulgt hans modell, men de lange har det i blant vært mer praktisk å bruke deres; særlig fordi jeg oppgir informasjon som han ikke inkluderer.

⁸² Pollard, Graham: "Describing Medieval Bookbindings" [1976] s. 183-198. I Jane Roberts og Pamela Robinson: *The History of the Book in the West: 400AD-1455 Vol I*. Farnham: Ashgate, 2010

2.1.3.2. *Tekster*

Titler og forfatternavn skal føres opp i rekkefølge, og med henvisning til folionummer. De bør gjengis nøyaktig som de er skrevet i teksten, med eventuelle feil, siden dette kan interessere blant andre filologer. Skulle titlene avvike fra nåtidens praksis, bør også den moderne tittelen oppgis, samt en referanse til en moderne utgave av teksten. Det er vanlig å sitere en eller flere setninger fra begynnelsen og slutten av teksten; dette kan identifisere teksten hvis tittelen er uklar eller lite beskrivende, eller indikere hvorvidt teksten er fullstendig eller ikke, ved sammenligning med andre utgaver⁸³.

2.1.3.3. *Materialer*

Materiale brukt til folia, sømfester, bokplater og omslag (sistnevnte helst hvis innbindingen ikke er moderne); samt kvalitet, tilstand og eventuelle reparasjoner. Antall folia i manuskriptet som helhet er ofte kodet for å beskrive forholdet mellom vanlige folia (arabiske tall), originale løsblader (romertall), og løsblader som har blitt lagt til senere (arabiske tall) Formelen 3-ii-121-i-4 betyr dermed at manuskriptet begynner med tre senere løsblader, deretter to opprinnelige, 121 folia, ett opprinnelig løssblad, og til sist fire senere blader; den viser dermed også rekkefølgen.

Dimensjoner på folia og innbinding skal oppføres i millimeter, med breddemål først: for eksempel 250x360mm, som er størrelsen på de fleste bladene i Ms. 28. Her kan også størrelse på tekstfeltet noteres, ut ifra samme modell.

2.1.3.4. *Layout*

Linjering, hvordan den er laget (f.eks. ved hjelp av hull i margene), og hvorvidt pren eller blystift er brukt. Her, i tråd med Kers egen forskning, skal det også noteres om skriften begynner over eller under første linje.

Antall legg og folia i hvert av dem beskrives med en annen modell. Som forklart i 2.1 er det ikke uvanlig at antallet blader varierer fra legg til legg, og hvis det er variasjoner skal de noteres. Hvis et manuskript med 14 legg for eksempel har nøyaktig åtte blader i hvert av dem, skrives det slik: 1-14⁸. Hvis dermed hefte 6 har 7 blader, hefte 7 – 12 8 hver, men nr. 13 og 14 henholdsvis 6 og 7, fremstilles det hele som følger: 1-5⁸, 6⁷, 7- 12⁸, 13⁶, 14⁷. Neil Ker oppgir også typen heftemerker (som nummerering eller *catchwords*) i denne sammenhengen.

⁸³ Jeg har valgt å ikke gjøre dette i mine beskrivelser, siden tekstanalyse er lite relevant i denne sammenhengen, og det ikke er aktuelt å sammenligne med andre utgaver av kommentarene.

Antall legg og sammensetning av folia innad i dem skal oppgis. Hvis de er foldet slik at et oppslag består av enten to hårsider eller to kjøttssider, skal det markeres som HFFH (for *Hairside* og *Fleshside*, som nevnt i 1.2.). Hvis hvert oppslag består av én hårside og én kjøttsside, blir formelen HFHF. Det siste er uvanlig, men forekom blant annet i irske manuskripter før år 1000.

Her plasserer Ker også antall linjer på hver side, hvorvidt det er en eller flere kolonner, og hvorvidt dette endrer seg i løpet av manuskriptet.

2.1.3.5. Skrift og dekorasjon

Videre skal det gis informasjon om skrifttypen(e), fargen på blekket, eventuelle spesielle trekk ved skriften, og antall skrivere. Tegnsetting skal også med her ifølge Kers modell, men han utdyper dette lite. Malcolm Parkes har etterlyst denne typen informasjon, og mener at det er behov for mer detaljerte opplysninger om emnet⁸⁴. Deretter skal dekorasjoner beskrives, hvis de finnes. Hvordan initialer er utført, eventuell dekorasjon i margin og fargebruk bør nevnes, og dersom noen initialer er spesielt fremhevet eller inneholder figurer bør de beskrives for seg, og sidetall noteres.

2.1.3.6. Innbinding

Kers eneste forklaring her er *The binding is noticed only very briefly if it is post-medieval*⁸⁵. Graham Pollard har tatt til orde for at langt mer av denne typen opplysninger er nødvendig. Kodikologi som eget fagfelt er yngre enn paleografi, og manglene i katalogene illustrerer hvordan behovet for opplysninger har endret seg i takt med at nye forskningsområder kommer til. Pollards artikkel beskriver problemet med forklaring på hva som mangler og hvorfor; men gir også forslag til hvilke opplysninger som kan (og bør) inkluderes uten å ta for mye plass: materialer og oppbygning av innbindingen, søm brukt for å sy sammen heftene, datering av innbinding, og eventuelle reparasjoner⁸⁶. Han understreker at selv noen få opplysninger er bedre enn ingenting, og fremholder at økt kunnskap om innbinding kan gi muligheter for datering og stedfesting på bakgrunn av den, dersom det er mulig å finne en kronologisk utvikling. Det kjennes dermed naturlig å inkludere denne typen informasjon.

Clemens og Graham foreslår å avslutte med manuskriptets historie, det som er kjent av den.

⁸⁴ Parkes, Malcolm Beckwith: *Pause and Effect. An Introduction to the History of Punctuation in the West*. Berkeley & Los Angeles: The University of California Press, 1993. .

⁸⁵ Ker: *Medieval Manuscripts in British Libraries. Vol. 1.* s.xiii fra forordet

⁸⁶ Pollard: "Describing Medieval Bookbindings", s.52

Ker går i stedet rett til å oppgi første ordene øverst på rectosiden av det andre bladet i manuskriptet, noe Clemens og Graham også nevner.

Oppsummering

Clemens og Graham beskriver at dagens hovedproblem for kataloger ikke lenger er for lite informasjon, men for mye:

Whereas the typical problem with many nineteenth-century catalogues [...] is that they present much less information than the modern scholar requires, the modern catalogue often presents a wealth of information that the inexperienced reader may not know how to interpret⁸⁷.

De forklarer dette med stadig nye og utvidete forskningsområder (deriblant kodikologi), og større fokus på områder som før har vært mindre viktig, som for eksempel manuskriptdekorasjoner. Katalogene har slik mange krav å tilfredsstille.

Det er derfor ingen grunn til å være for hard mot de eksisterende beskrivelsene av Ms.28. Ingen av dem har hatt som formål å gi en fullstendig beskrivelse av det. Vi kunne ventet det av katalogbeskrivelsen, men som vi vet har den ikke blitt oppdatert, og med arbeidet som nå er gjort ved å fotografere og samle informasjon om manuskriptet, er det grunn til å håpe at dette vil bli rettet opp i. Trass manglene i dem gir de like fullt noen viktige opplysninger: at Ms. 28 er uvanlig godt bevart, at teksten er av høy kvalitet, og at innbindingen er særlig interessant. De har slik klart å formidle noen av manuskriptets særegenheter, og skjønt vi kunne ønsket oss mer, må vi gi anerkjennelse der det er fortjent. Med dette som utgangspunkt går jeg derfor videre til min egen beskrivelse.

⁸⁷ Clemens og Graham, *Introduction to Manuscript Studies*, s.129

Denne beskrivelsen har to formål: Å gi en innføring i Ms.28 i sin helhet, og å vurdere hvordan det passer inn i samtidens praksis for produksjon av manuskripter. Siden vi allerede vet sted og dato for opprinnelse via kolofonen, er det ikke nødvendig å søke etter indikasjoner på dette. Manuskripter hvor denne informasjonen er kjent gir en sjelden mulighet: de kan brukes som sammenligningsgrunnlag for det vi allerede oppfatter som typisk for den aktuelle perioden. Jeg har ingen ambisjoner om å endre dagens oppfattelser – både tid, materiale, og min egen erfaring er for begrenset – men det er verdt å vurdere hvor Ms. 28 står innen samtidens tradisjoner og trender. Beskrivelsen får dermed snarere karakter av analyse enn av ren beskrivelse.

Inndeling av teksten er presentert i innledningen, så jeg nøyer meg her med å si noen ord om metode. Manuskriptet er omfattende, og det ville i denne sammenhengen vært umulig å skrive en fullstendig analyse av alt det inneholder. Derfor har jeg valgt ut tre sider som eksempel: ff. 19v, 87r og 146v. Disse er avbildet i sin helhet i Tillegg 2, fig. 2.6, 2.7 og 2.8. De er valgt ut fordi de representerer flertallet: de har ingen fargede initialer, ingen store skader, og heller ingen bestemte avvik innen layout eller avbrudd i teksten. Jeg har også hentet dem fra henholdsvis begynnelsen, midten og slutten av manuskriptet, i håp om at utvalget blir noenlunde representativt for helheten. Tre sider er en svært liten del av teksten, og jeg kan derfor ikke trekke noen egentlig gyldige konklusjoner om en eventuell utvikling av skriften – det ville krevd en langt bredere gjennomgang enn jeg her har mulighet til. Samtidig er det bedre enn ingenting, og sidene vil i det minste kunne fungere som utgangspunkt for de generelle betraktningene jeg har gjort meg i arbeidet med manuskriptet.

Jeg har ikke gjort tilsvarende med de fire manuskriptene fra British Library. Add. Ms.15218 er det eneste det kunne vært relevant for, siden jeg sammenligner skriften der med Ms.28; men jeg har oppfattet det som unødvendig. Jeg har i stedet kommentert likheter og forskjeller fortløpende, basert på det generelle inntrykket av skriften – hvorvidt bokstavene og symbolene har samme utforming, er viktigere enn hvor ofte de er brukt.

2.2.1. Innhold og oppbygning av boken.

Som vi vet inneholder manuskriptet 6 tekster, som allerede er behandlet i 1.1; her skal vi se på rammeverket rundt dem. Øverst til venstre på folio 1r finner vi en innholdsliste med navn på alle tekstene. Den er skrevet i rødt blekk, og lyder slik:

In hoc uolumine continentur hec opuscula/sancti iheronimi presbyteri./Super matheum. libri quatuor./Super Marcum. Liber unus./Super epistulam ad philemonem. liber unus./Super epistulam ad galathas. libri tres./Super epistulam ad ephesios. libri tres./Super epistulam ad titum. liber unus.

Dette bindet inneholder disse verkene av den hellige Hieronymus prest. [Kommentar] Over Mattheus, fire bøker. Over Markus, en bok. Over brevet til Filemon, en bok. Over brevet til Galaterne, tre bøker. Over brevet til Efeserne, tre bøker. Over brevet til Titus, en bok.

Listen stemmer overens med den faktiske rekkefølgen i manuskriptet.

Folio 165r inneholder tre korte tekster som ikke er nevnt i fortegnelsen, og som kanskje er ment som en slags forlengelse av kolofonen, som en del av tekstens avslutning. De har alle overskrifter i rødt blekk, og fargede initialer – den andre teksten har hele fire stykker, mens de to øvrige har én hver. Blekkfargen i skriften er den samme som ellers på siden. Den første teksten dekker 4 linjer, den andre 13, og den tredje 6, iberegnet overskriftene til hver av dem. De er alle plassert i kolonne 1, men den siste avsluttes med 4 linjer i kolonne 2. Etter denne følger kolofonen direkte, skrevet i rødt blekk.

De to første er hentet fra Alcuins, *128 Opusculum Quintum*, Kapittel XXXV: *De virtutibus et vitiis*, og utgjør et sammenhengende utdrag. De er noe annerledes i ordlyden enn i *Patrologia Latina*⁸⁸, og forskjellen kan skyldes at det fantes forskjellige versjoner av teksten; men det er også mulig at Ulbaldus har skrevet den ned fra hukommelsen. Den første forklarer hva begrepet dyd innebærer (*quid sit virtus*), mens den andre lister opp fire dyder med forklaring på hver av dem: *Prudentia*, *Iusticia*, *Fortitudo* og *Temperantia* (*klokket, rettferdighet, tapperhet og måtehold*).

Det kunne forventes at den tredje teksten kommer fra samme bok, men jeg har ikke klart å finne ut av hvor den stammer fra. Den er som følger:

De opere scenofactorio sancti pauli apostoli. [Rubrikk]
Apostolus Paulus texebat pannos sicut mos est/hominibus in illa patria, et faciebat pectina/de ebore et inde uiuebat, quia pessimi populi/dicebant illum non pro alia causa praedicare per mun-/dum nisi ut otiosus uiuere posset, et idcirco de/illorum donis se sustentare noluit. /Si sanctus paulus noluit comedere panem/sine labore manuum suarum ne aliquem gra-/uaret; cum qua fidutia otiosi et pigri au-/dent sine labore alicuius boni manduca-/re dona dei?⁸⁹

Om den hellige Pauli teltmakerarbeide

Apostelen Paulus vevde seilduker slik skikken er for menneskene i hjemlandet, og laget kammer av elfenben, og levde derav, fordi dårlige mennesker sa at han ikke preket i verden av annen grunn enn å kunne leve ørkesløst, og derfor ville han ikke livnære seg av deres gaver. Hvis den hellige Paulus ikke ville spise brød uten ved sine henders arbeid, og ikke være til last

⁸⁸ Alcuins tekster finnes så langt ikke i *Corpus Christianorum*, men ifølge nettsiden deres er en utgave av dem under planlegging.

⁸⁹ Fra f.165r. i Ms.28

for noen: med hvilken dristighet våger de uvirksomme og late å fortære den gode Guds gaver, uten ved arbeid?

At Paulus laget materiale for seil og telt er nevnt i Apostlenes gjerninger 18:3, og han refererer selv til det i flere av brevene sine. Et eksempel finnes i det andre brevet til Thessalonikerne 3.8, hvor han beskriver at han arbeidet for føden, og ikke var til byrde for noen. Jeg har ikke klart å finne nøyaktig hvor utdraget ovenfor stammer fra, hverken i Patrologia Latina eller ved søk via Google og tilsvarende søkemotorer. Ordlyden kan være annerledes enn i vår moderne versjon, eller teksten kan være tapt. Den formanende karakteren gjør det nærliggende å tro at den kan stamme fra en preken eller tilsvarende, men det er vanskelig å si noe mer uten å kjenne opphavet.

Det er også mulig at en eller alle av dem avsluttet originalmanuskriptet som Ulbaldus brukte som forbilde, og dermed kopiert sammen med resten; men uten tilgang på originalen blir dette vanskelig å bestemme. Det er fristende å se for seg at Ulbaldus selv har lagt den til, kanskje til og med komponert den, og brukt den som støtte for betydningen av hans eget skrivearbeid: i likhet med Paulus har han ikke vært uvirksom, men jobbet for føden. Jeg har ikke funnet noe materiale som undersøker hvorvidt skrivere kan ha gjort noe slikt, ei heller om formålet kan ha vært som foreslått her. Uansett er det vanskelig å bevise, og må bli stående som en interessant, men usikker mulighet.

2.2.2. Materialer

2.2.2.1. Folia

Manuskriptets folia består av preparert kalveskinn, vellum, av generelt høy kvalitet, men med noen hull og reparasjoner. Det er 165 av dem, organisert i 21 legg på 8 folia hver; med unntak av det siste, som har 5. Det er et ekstra blad til sist som opprinnelig må ha vært festet til bakplaten med lim, ut ifra limrestene på både bladet og treplaten. Det er mulig at også dette bladet er en del av det siste heftet – i så fall er det 166 folia i manuskriptet - men kvaliteten og fargen på bladet er annerledes, og reparasjonene som er foretatt er grovere. Det har antagelig vært et tilsvarende blad i begynnelsen av manuskriptet, siden det også her er rester av lim på innsiden av platen. Deler av f. 165 er klippet bort, rett under den siste tekstlinjen på bladet. Både dette stykket og eventuelle øvrige folia kan ha vært fjernet for å brukes til andre ting – som nevnt i kapittel 1.2 var dette vanlig.

Størrelsen på bladene er ca. 250mm i bredden, og ca. 350 i høyden⁹⁰; med unntak av blader som mangler hjørner eller større fliker. Disse er resultater av at også de ytre delene av skinnet, hvor det ikke var nok materiale til å danne et rektangel, ble brukt. Endel av dem har synlige strekkmerker i ytterkantene, noe som utelukker at deler av bladet er klippet eller revet bort⁹¹. Siden bladene er organisert slik at de avkortede delene alltid er i nedre eller ytre marg, blir tekstfeltet sjelden forstyrret.

Flere steder er pergamentet så tynt at vi kan skimte skriften på recto- eller versosiden gjennom det. Det er også en del reparasjoner, sydd sammen med brunlig tråd, som bøter på hull eller revner. Tråden er bevart flere steder, mens vi andre steder kun ser hullene den etterlot seg. Det gjenstår likevel mange åpne hull i bladet, og både disse og reparasjonene må ha vært der før skriften, siden denne er skrevet rundt dem⁹².

Bladene er arrangert slik at hårside møter hårside, og kjøttside møter kjøttside; begge sider i ett oppslag har dermed tilsvarende fargetone⁹³. Forskjellen i farge mellom hår- og kjøtt siden er ikke særlig stor, og i enkelte tilfeller er det vanskelig å se hva som er hva, uten å sammenligne med bladene rundt. Dette viser at skinnet er av god kvalitet.

2.2.2.2. Merker på legg og folia

Hvert legg (med unntak av det siste) er identifisert med romertall på det siste bladet, fra I til XX; legg 21 mangler tall. I tillegg er *De Camberone (fra Cambron)* skrevet nederst på en av rectosidene mot slutten av legget, men på hvilken av dem kan variere. Legg nummer 12 og 16 mangler den helt, kanskje ved en forglemmelse. Legg 1 har to slike, siden det i tillegg til den vanlige teksten har påskrevet *Liber sancte marie de camberone* på folio 1r. Det var ikke uvanlig at manuskripter hadde en litt fyldigere markering av eierskapet i begynnelsen og/eller slutten av boka.

Det er ingen foliering⁹⁴ i manuskriptet, men hele kommentaren til Matteus er markert med sidetall. Disse må være laget på et senere tidspunkt, siden det er moderne arabiske og ikke romerske tall som er brukt – samtlige tall i selve teksten og i heftemerkene er romerske. Resten av manuskriptet er uten nummerering.

⁹⁰ Dette er målt ved selvsyn, og stemmer overens med Lehmanns beskrivelse av størrelsen (som nevnt i 2.1).

⁹¹ Michael Gullick har omtalt bruken av bladene som «parsimonious», siden også ytterkantene av skinnet ble brukt. Dette stammer fra et kort seminar ved Spesialsamlingene, den 9.januar 2013.

⁹² Det finnes en langt senere reparasjon på f.12, hvor et stort stykke nederst på bladet har blitt skilt fra resten. Sårkanten er jevn, så fliken kan ha blitt klippet eller skåret bort. Det er vanskelig å si når skaden oppstod, men bruk av linjert papir i reparasjonen levner liten tvil om at i det minste den er moderne.

⁹³ Dette var den vanligste måten å gjøre det på gjennom mesteparten av middelalderen, også på 1200-tallet.

⁹⁴ Det vil si at bladene ikke er påskrevet folionummer.

Manuskriptet inneholder 2 typer bokmerker. Den første er et langt bånd av tvunnet tråd eller lær. Den er ikke festet til bokryggen, noe som ellers var vanlig; men ligger løst mellom bladene. Den andre typen kalles *finger-tabs* på engelsk, og finnes på ff. 21,33,41 og 45. De er laget ved at små, tynne fliker ble klippet delvis av, slik at de fortsatt henger fast i bladet (fig 2.10). Deretter ble de stukket gjennom en smal åpning rett over fliken, og brettet slik at den ytterste delen stakk utover bladets bredde. De er dermed synlige når boken er lukket, og leseren kunne slik raskt finne bladene de merket.

2.2.2.3. Innbinding

Siden innbindingen (fig.2.9) av Ms.28 er komplett, kan vi ikke se innsiden av bokryggen, men det er fortsatt mulig å si noe om hvordan leggene er festet sammen. Sømmen går loddrett gjennom midten av hvert legg, og er fremdeles synlig. Leggene ble sydd fast til hverandre ved hjelp av fire lærbånd, kalt sømfester eller -støtter, i tillegg til to smalere bånd festet henholdsvis øverst og nederst, for å forsterke øvre og nedre del av ryggen. De er synlige som forhøyninger langs ryggen, noe som ifølge Graham Pollard var nytt; tidligere var ryggene stort sett flate⁹⁵. Han plasserer innbindinger med synlige bånd til etter midten av 1200-tallet, og underbygger blant annet med at han ikke har funnet noen tidligere enn rundt 1230⁹⁶. Ms.28 kan tyde på at de også fantes tidligere, men det er mulig at det også her var tidlig ute; eventuelt kan innbindingen ha blitt laget senere. Mangelen på originale innbindinger gjør det vanskelig å etablere hvor og når enkeltelementer ble brukt, så det er ikke uvanlig at noen av dem ikke stemmer overens med eksisterende modeller. Dette illustrerer nok helst hvor mye arbeid som fortsatt gjenstår innen kodikologi.

Bokplatene består av eik, og leggene ble festet til dem ved hjelp av lærbåndene. Hver del er først trukket gjennom et hulrom i innerste del av platen, og deretter gjennom en grunn kanal på innsiden av den, hvor de er synlige. Her ser vi også at båndene enten er doble eller splittet i to, siden det er åtte bånd på innsiden av hver plate, i tillegg til de fra øverst og nederst. Kanalene er skåret skrått, og sammen danner de et mønster av liggende V-former. Formen gjør at båndene møtes to og to i samme hull, hvorfra de forsvinner inn i bokplaten. På innsiden av bakplaten er det satt inn to korktapper som fester dem, men det er ingen tilsvarende på den fremste platen.

⁹⁵ Det ble etterhvert svært vanlig, og vi finner rester av det lenge etter at man endret metoden for innbinding: Mange senere bøker har slike forhøyninger som ikke skyldes sømbånd, men som er lagt til som et dekorativt element.

⁹⁶ "The Construction of English Twelfth-Century Bindings", i *The Library*, series 5 Vol XVII, nr. 1 (1965): s.1-22; s. 4.

Dette var den vanlige måten å gjøre det på i store deler av middelalderen, men selve mønsteret kanalene var skåret i varierer – det finnes tilfeller hvor alle er vannrette. Pollard gir flere eksempler på hvordan dette kunne gjøres, men ingen av dem stemmer overens med mønsteret i Ms.28 – det eneste som kan ligne har vekselvis v-former og rette linjer, og presenteres som vanlig mellom 1350- 1450⁹⁷. Innbindingen til Ms.28 passer dermed ikke inn i hans modell. Michael Gullick har ved selvsyn beskrevet dette som et typisk gotisk mønster, og at innbindingen i så måte er en tidlig variant av det. Jeg har ikke funnet skriftlige kilder til dette, men ser liten grunn til å tvile på Gullicks ekspertise.⁹⁸ Noen estetisk betydning kan det neppe ha hatt, siden mønsteret opprinnelig var skjult av bladet som har vært limt over platen.

Et smalt, avrundet lærdekk er limt fast rundt bokryggen, og dekker derfra ca. halvparten av bokplatene i bredden. Det er synlig som forhøyninger under omslaget, men det er ikke mulig å se hvilken type lær som er brukt. Det ytre omslaget er av svinelær, og er bredere enn treplatene. To rektangulære biter av lær i en lysere farge er sydd fast til omslaget slik at de danner en form for lommer. Treplatene ble strukket bakover, tredd inn i lommene, og deretter lukket igjen, slik at omslaget la seg stramt over platene. Videre er omslaget festet på forsiden og baksiden med fem jernbeslag, ett for hvert hjørne, og ett i midten. Disse er tapt, med unntak av i øvre venstre hjørne på bakerste plate, og noen rester i nedre venstre hjørne. De kan være originale eller lagt til senere, uansett ser vi sporene etter dem både på innsiden og utsiden av platene. De har beskyttet hjørnene og holdt omslaget på plass, og har nok også vært dekorative.

Den bakerste lommen er sydd kant i kant med omslaget, men på forsiden er den festet lengre inne, slik at en del av omslaget kan foldes over bokas forkant, og omtrent en fjerdedel inn på bakplaten. Den beskyttet bladene, og sørget også for at boka holdt seg lukket. Folden har to enkle metallhekte som kunne festes til to metallpluggene på baksiden⁹⁹. Pollard beskriver én hekte som vanlig etter 1200, og to som senere: *it is doubtful if two clasps were in general use before the fourteenth century; and some are additions of much later date*¹⁰⁰. Dette kunne tydet på at de er lagt til senere på Ms.28; men siden metallpluggene er festet under skinnet, må det ha blitt gjort før eller samtidig med innbindingen. Pollard åpner for at liturgiske bøker kan ha vært tidligere ute enn andre i dette. Ms.28 er ingen messebok, men det er mulig at to hekte ble valgt på grunn av bokens størrelse, uavhengig av hva som ellers var

⁹⁷ Pollard, "Describing Medieval Bookbindings", s 190

⁹⁸ Gullick, seminar ved Spesialsamlingene, 9.januar 2013.

⁹⁹ Idag vil dette være nærmest umulig å gjøre uten å skade boken, siden skinnet har krympet, og boken har blitt tykkere med årene fordi bladene har krøllet seg.

¹⁰⁰ Pollard, "Describing Medieval Bookbindings", s. 196

vanlig. Igjen viser dette at det ikke finnes absolutte grenser for når noe gammelt ble lagt bort, og noe nytt ble tatt i bruk.

Omslaget bærer preg av alderen. Læret er misfarget flere steder, folden har krympet og er rynkete av bruk, og på baksiden er det flere små hull, særlig rundt den før nevnte rammen. Trass dette er det god i stand, siden det fortsatt dekker ryggen og bakplatene. Dette kan skyldes gode oppbevaringsforhold eller godt vedlikehold, eller rett og slett flaks; men det er også mulig at den er spesielt godt laget. Det ellers høye nivået på manuskriptets bestanddeler kan sannsynliggjøre at samme flid er viet innbindingen.

2.2.2.4. Tittel og andre notater på omslaget

Nederst på baksiden er det festet en rektangulær metallramme, med et smalt skriftfelt dekket av et tynt, gjennomsiktig materiale. Teksten lyder *Jeronimus super matheum liber*, og er utført i gotiske minuskler. Dette i seg selv tyder på at den er lagt til senere, noe Gullick også påpekte da han så den¹⁰¹. Det er interessant at det kun er kommentaren til Matteusevangeliet som er nevnt, skjønt dette kan skyldes plassmangel; skriftfeltet er lite, og denne teksten er tross alt den første i manuskriptet.

På begge sider er det påskrevet senere tekst. På forsiden er forfatter og innhold skrevet litt over midten på platen, og nederst på bakplaten er følgende skrevet opp-ned: *Katalogen no.28 Folio*. Tekstene ligner hverandre i utforming, og kan være samtidige. Den siste linjen må være skrevet etter at Ms.28 kom til Bergen, ut ifra at hylle nummeret er oppgitt. I tillegg er Bergen Museums stempel i gull påsatt forsiden, sammen med et påklistret merke med et annet stempel, som er oppgitt hylle nummer. Et tilsvarende stempel finnes også på innsiden av bakerste plate. To sekstall er skrevet øverst og nederst langs ryggen av boka, som ifølge Pedro Vasquez stammer fra den opprinnelige hylleplasseringen ved Bergen Museum.

2.2.3. Layout

2.2.3.1. Kolonner og linjering

Samtlige sider er skrevet i to kolonner, hver på 82x255 mm, med 12mm avstand seg imellom. Skriftfeltet som helhet er på 176x255mm. Linjene er streket opp med blystift. Bruk av prenvok gradvis tilbake for blystift i løpet av 1100-tallet, og linjeringen av Ms.28 passer dermed inn i samtidens praksis. Derolez forklarer at dette etter hvert ble en viktig del av baksiden:

¹⁰¹ Han nevnte også at det gjennomsiktige materialet kan være reinhorn. Gullick, seminar ved Spesialsamlingene, 9.januar 2013.

Once the barely visible relief ruling of the Carolingian codex had finally been replaced by coloured ruling, the ruling assumed a position of importance as an indispensable element within the decoration of the codex, from then on until the end of the Middle Ages.¹⁰²

Linjeringen kan dermed ha hatt en dekorativ betydning i Ms.28, og dette kan forklare hvorfor linjene ikke ble visket ut etter at de hadde oppfylt sin funksjon.

Det er 38 linjer i hver kolonne. Ytterkantene for tekstfeltet er markert med to vannrette linjer, og med tre mellom kolonnene. Linjene tar utgangspunkt i hullrader på begge sider av bladene, og øverst og nederst for vertikale linjer. De kan være laget ved bruk av enten en syl og en linjal, eller et instrument som kunne trykke ut flere hull samtidig; uansett er avstanden mellom dem helt jevn. Det var vanlig at hullene ble laget samtidig for hele legget, i stedet for på hvert enkelt blad; og legg nummer 13 indikerer at det samme er gjort her. Her er de to av de vertikale hullradene fordoblet med et ekstra sett med hull, noen centimeter under den vanlige plasseringen. Siden dette gjentar seg gjennom hele legget, er det liten tvil om at de ble laget samtidig. Ifølge Derolez var hullrader både ytterst og innerst vanlig på 1200-tallet: *A row of prickings in the inner margin, parallel to those in the outer margin, seems to be peculiar to thirteenth-century codices.*¹⁰³ Ms.28 er i såfall tidlig ute med dette.

Teksten begynner oppå den øverste linjen, *Above top line*, et begrep som stammer fra Neil Kers betydningsfulle artikkel fra 1960¹⁰⁴. Her viser han at dette var vanlig praksis frem til ca. 1200, hvor det gradvis ble vanligere å begynne teksten under den øvrige linjen, særlig i England. Gammel praksis forsvant riktignok ikke, men ble uvanlig i forhold til den nye. I dette passer Ms.28 inn i sin tid, skjønt den befinner seg i ytterkanten av dateringen.

2.2.3.2. Tekst som del av layout

Gjennom hele manuskriptet finner vi løpende titler (*running titles*, oversettelse ved Kirsten Berg¹⁰⁵) skrevet midt i øverste marg på hver side. Løpende titler har ifølge Parkes vært i bruk siden antikken, men i liten grad i tidlig middelalder. På 1100-tallet ble de hentet frem igjen, men bruken var ikke helt systematisk: *[...] in the first half of the twelfth century they were used somewhat ad hoc, and neither the form nor the placing of the running-titles was*

¹⁰² Derolez, Albert: *The Palaeography of Gothic Manuscript Books. From the Twelfth to the Early Sixteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, [2003] 2010. s.35

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Ker, Neil, "From "Above top line" to "below top line" : A Change in Scribal Practice", i *Celtica* 5 (1960): 13-16

¹⁰⁵ Berg, Kirsten: "Homilieboka: For hvem og til hva?" i Odd Einar Haugen og Åslaug Ommundsen (red.), *Vår eldste bok: skrift, miljø og biletbruk i den norske homilieboka*, Oslo: Novus forlag, 2010

*consistent*¹⁰⁶. Mot slutten av 1100-tallet og utover ble de videreutviklet, og de var mye brukt fra 1200-tallet av. Som vi skal se, benyttes de helt konsekvent i Ms. 28, så også her passer det inn i samtiden.

I Ms.28 er titlene utført i en litt annen og mer dekorativ stil. Skjønt det er mulig at Ulbaldus bevisst byttet til en annen skrifttype, kan de også være skrevet av noen andre; det brukes blant annet en type forkortelse her som sjelden finnes i teksten. Blekkfargen er ofte annerledes enn ellers på siden, men dette betyr antagelig bare at de ble skrevet i samme omgang, legg for legg. Det er uansett tydelig at de er skrevet etter at både teksten og initialer var på plass, siden vi på fol. 114r, og 57r kan se at den har måttet tilpasse seg noen uvanlig høye initialer. Dessverre finnes ikke tilsvarende i manuskriptene fra London¹⁰⁷, så de kan ikke brukes som grunnlag for sammenligning. Dette tyder på at bruken ikke var helt etablert ved Cambron rundt århundreskiftet; men tilleggene i 22797 viser at løpende titler etter hvert ble en forventet del av boksiden.

Versosidene er påskrevet en forkortet variant av navnet på den aktuelle teksten (f.eks. *Ieronimus super matheum*; *Commentariorum Ieronimi ad Galathas*); mens rectosiden er markert med nummeret på boken innen teksten (f.eks. *Liber Primus*, *Liber secundus*, *Commentariorum Liber IIIus* osv.). Nøyaktig ordlyd og type forkortelser varierer. I tekstene som kun består av én bok (kommentarene til Marcus, Filemonbrevet og Titusbrevet), er tittelen delt opp, slik at versosiden kan bære titler som *Ieronimus super epistulam*, og rectosiden *Ad Philemonem*.

Innen Matteus-kommentaren er hver av de fire bøkene innledet med en tematisk innholdsliste, noe som ikke finnes i de øvrige tekstene. Den er skrevet med en mindre, tettere og mer dekorativ skrift – sistnevnte ved at bokstavenes over- og underlengder generelt er lengre her. Listen for andre og tredje bok er skrevet i lysere blekk enn teksten rundt, mens første og fjerde har samme nyanse som resten. Hver oppføring er markert med romertall i rødt, og korresponderer med tilsvarende tall ved begynnelsen av hvert kapittel. Også her er det mulig at noen annen enn Ulbaldus har vært på ferde. Stilen er annerledes ved at skriften er smalere og høyere enn ellers, med lange over- og underlengder. Forskjellen i stil kan skyldes et ønske om å skille den ut fra resten, og det kan være et dekorativt aspekt her også. På f.42r er forskjellen tydeligere enn de øvrige, og særlig en *Incipit* nederst skiller seg ut: skriften er

¹⁰⁶ Parkes, Malcolm: The Influence of the Concepts of *Ordinatio* and *Compilatio* on the Development of the Book?. Fra Jane Roberts og Pamela Robinson: *The History of the Book in the West: 400AD-1455 Voll.* Farnham: Ashgate, 2010. Artikkel fra 1976 Ss. 124-158; s.53.

¹⁰⁷ Add.Ms. 22797 har slike i deler av teksten, men de må være lagt til senere, blant annet fordi de er svært tilfeldig plassert, og lite tyder på at de var planlagt som en del av layouten. De ligner også lite på titlene i Ms.28.

mye smalere og høyere enn andre tilsvarende, og rødfargen er mørkere enn det som ellers er vanlig. Det finnes en lignende rubrikk i Add. Ms.15218, på f.111r, men jeg har ikke funnet tilsvarende i de øvrige manuskriptene. At begge opptrer hos samme skriver kan tyde på at han selv har skrevet dem, men det kan også være tilfeldig, og uten mer informasjon må jeg la det ligge.

2.2.3.3. Merker i margen

Ms.28 har i hovedsak tre typer merker i margen: monogrammer for bokstavene i nota, en kombinasjon av X og P som kalles *Chrisimon*, og en variant av tegnet *Paragraphus* (det finnes også mindre variant innad i teksten, mer om dette følger i 2.2.4.6.)¹⁰⁸. Alle har varierende utforming, størrelse, og farge; men det er alltid variasjoner over samme tema, og det er aldri tvil om hvilken type det er snakk om. Clemens & Graham beskriver monogramformen av nota som vanlig på 1100-og 1200-tallet¹⁰⁹, noe som impliserer at den var mindre vanlig senere.

Det er til sammen 107 av typen Nota, 15 Chrisimon, og 8 paragraftegn. Alle markerer deler av teksten, i blant noen få linjer, iblant mange. De kan finnes i ytterste marg, mellom kolonnene, og av og til i innerste marg. Dersom teksten de markerer går over to kolonner, enten på samme eller neste side, er de vanligvis delt i to for å vise sammenhengen. Hvordan de fungerer blir behandlet i del 3, og jeg skal derfor ikke i dybden på dette nå; men jeg kan nevne at stilen tyder på at Ulbaldus selv har skrevet tegnene. For monogrammene er det to mulige unntak: ff.130r og 142r. De er skrevet i en tynnere strek, og ligner slik mindre på de øvrige. Chrisimon og Paragraphi er noe vanskeligere å vurdere, men stort sett virker det sannsynlig at også disse er skrevet av ham; skjønt noen få paragraphi er malt i stedet for streket opp, noe som potensielt kan være lagt til av andre, for eksempel den som malte initialene.

Mange steder er det små s-formede tegn i margen, av typen som kalles *diple*. Disse markerer bibelvers, ved at tegnet er skrevet i venstre marg for hver av linjene versene dekker. Dette var etablert praksis, og ble beskrevet allerede i *Etymologiae* av Isidor av Sevilla (ca.560-636):

Diple. Hanc scriptores nostri adponunt in libris ecclesiasticorum virorum ad separanda vel demonstranda testimonia sanctarum Scripturarum. I.XXI.13¹¹⁰

¹⁰⁸ Parkes definerer *Paragraphus* som *A critical sign [...] used to mark the beginning of a paragraph or section [...] Parkes: Pause and Effect, s.305* Hvordan det fungerer i Ms.28 blir nærmere beskrevet i kapittel 3.1

¹⁰⁹ Clemens og Graham: *Introduction to Manuscript Studies*, s.44.

¹¹⁰ Fra *Patrologia Latina*, som nevnt i innledningen

Diple. Disse setter våre skrivere inn i kirkefedrenes bøker, for å skille ut og fremvise de hellige Skriftenes vitnesbyrd.

Neil Ker beskriver slike i et 1100-talls manuskript skrevet i Salisbury: *The Quotations here [...] are shown by a mark like an open s placed in the right margin of rectos and in the left margins of the versos*¹¹¹. Manuskriptet inneholder en kommentar av Hieronymus til *Habbakuk* fra det gamle testamentet, og det er sitater fra Bibelteksten Ker beskriver. Det er dermed tydelig at diple ble brukt på denne måten, også lenge etter at Isidor beskrev dem. Jeg har funnet noen få eksempler på at bibelvers ikke er markert med diple, men jeg kan ikke si hvorvidt det er bevisst, skyldes glemsel eller om det rett og slett var slik i forbildet.

2.2.4. Skrift

Ff. 19v, 87r og 146v er som sagt brukt som utgangspunkt for skriftanalysen. Jeg har gjennomlest sidene med fokus på bruken av A, D, E, G, I/J og U/V, siden disse enten er uvanlige (som J og V), opptrer i ulike former, eller er særlig viktige for datering og plassering. Siden Ms.28 er skrevet i en minuskelskrift, er det først og fremst de små bokstavene jeg tar for meg her, men jeg har også notert utformingen av enkelte majuskler. Antall og variasjoner av minusklene på eksempelsidene er talt opp og presentert i tabeller, som vist på fig 2.11a, 2.11b og 2.11c. For D og I/J har jeg også notert hvilken posisjon de har innen ordene de finnes i: begynnelsen, midten eller slutten, fordi enkelte varianter gjerne ble brukt oftere i noen posisjoner enn i andre i samtiden.

2.2.4.1. Utseende og hovedinntrykk

Skriften i Ms. 28 kan generelt beskrives som jevn, med tydelig utforming av bokstavene. Den gir et horisontalt inntrykk, med forholdsvis korte over- og underlengder; samtidig er det en viss vertikalitet i den siden bokstavene er smale. Avstanden mellom ordene er ikke spesielt stor, men tydelig nok til at det normalt er lett å skille dem fra hverandre. Det er heller ikke vanlig at ord har mellomrom innad, noe som lett ville kunnet gjøre skillet mellom ord mer uklart. Dette nevnes fordi det ikke var en selvfølge i hele middelalderen, slik Parkes forklarer: *By the twelfth century word separation had been established as a convention of*

¹¹¹ Ker, Neil: "Copying an Exemplar: Two Manuscripts of Jerome on Habakkuk" i Neil Ker *Books, Collectors and Libraries. Studies in the Medieval Heritage*. London: The Hambledon Press, 1985 S. 77.

*written language*¹¹². Han nevner også at rommet bokstavene imellom blir mindre som følge av orddeelingen, og Ms.28 avviker dermed lite fra generell praksis her.

Streken har stort sett samme tykkelse, med små variasjoner. Det er liten forskjell i tykkelse på bokstavstammer og buer eller seriffer, slik det senere skulle bli i gotiske skrifttyper. Blekket er brunfarget gjennom hele manuskriptet, med unntak for initialer og rubrikker. Det er forskjeller i sjatteringer av brunfargen, men disse synes hovedsakelig å skyldes bytte av blekk eller tilskjæring av pennen. Det er også variasjoner i skriftstørrelse, men også disse kan forklares på samme måte som nyansene. Det er dermed ingen store brudd i skriften, med unntak av rettelser, hvor den ofte har en annen nyanse og tetthet. Vi kan likevel merke oss at blekkfargen generelt er mørkere mot slutten av manuskriptet – kanskje blekket ble laget på en annen måte enn tidligere.

Oppsummert fremstår skriften som godt leselig gjennom hele manuskriptet (såfremt man kjenner tidens bokstavformer og forkortelser). Dens enhetlige form gjør det sannsynlig at den er utført av Ulbaldus alene, og den generelt jevne og tydelige stilen gjør at det er rimelig å omtale skriftkvaliteten som høy, og Ulbaldus som en dyktig og sannsynligvis svært erfaren skriver.

2.2.4.2 Bokstavformer

Minuskler (fig. 2.11c)

Bokstaven A i minuskelform har to buer, hvorav den øverste er åpen, og den andre lukket (tilsvarende liten a i Times New Roman). Denne formen var opprinnelig brukt i romersk uncialskrift, og ble etterhvert vanlig i karolingisk skrift¹¹³. Derolez mener endringen ble gjort fordi minuskel A med to buer i mindre grad ble forvekslet med bokstavkombinasjoner som for eksempel cc og ci, enn den tidligere varianten med én lukket bue (tilsvarende a i kursiv)¹¹⁴.

Skjønt prinsippet for denne typen A er noenlunde fast, fantes det mange utforminger innenfor det. Èn variant er den såkalte *trailing-headed A*, hvor buen øverst strekker seg såpass langt mot venstre at den gjerne går utover den lukkede buens bredde. Åslaug Ommundsen beskriver denne som typisk for engelske håndskrifter. Hun forklarer at den opprinnelig ble

¹¹² M. Parkes: *Their hands before our eyes*, s. 93.

¹¹³ En skrifttype som ble utviklet ved Karl den stores hoff, og som ble brukt fra rundt 800-tallet og fremover; det er mange elementer fra den i pregotisk, så det er vanskelig å gi noen endelig sluttdato.

¹¹⁴ Derolez: *The Palaeography of Gothic Manuscript Books*, s. 48. Det fantes også en tidligere versjon kalt *åpen a*, hvor bokstavens ene bue ikke var lukket helt øverst. Her var det enda større fare for forveksling, og varianten forsvant i løpet av karolingisk tid.

brukt som initial, men etter hvert også som minuskel i løpet av 1100-tallet.¹¹⁵ En annen variant benevnes ut ifra at den øvre linjen er flat, og ikke buet ('*flat-headed a*'). I noen versjoner av denne strekker den lukkede buen seg skrått oppover og møter den øverste delen av bokstavstammen, på samme sted hvor den øvre, flate linjen begynner. Ommundsen betegner dette som vanligst i tysk- eller franskspråklige områder i Europa, skjønt den også iblant kunne brukes i overskrifter og rubrikker i England. Når vi sammenligner dette med Ms.28, ser vi at skjønt den øverste linjen er buet, går den ikke (med unntak av noen få tilfeller) utover den lukkede buen, og i blant er den lite krummet. Vi ser også at den lukkede buen kan begynne høyt oppe på grunnstammen, og slik får en lett triangulær form. Men oftest er den rund, og det er ikke nødvendigvis slik at det var strenge skillelinjer mellom de to variantene – det vil alltid være blandingsformer. Vi må også ta høyde for de naturlige variasjonene i håndskrift. Like fullt synes bokstaven å være nærmere den tysk/franske utgaven enn den engelske, noe som stemmer overens med produksjon i Belgia, i og med nærheten til Frankrike.

I blant er det satt en kort skrålinje over bokstaven (á), oftest når ordet *ab* skrives som enkel A (når neste ord begynner med en konsonant), men også ved kombinasjonen AA. Førstnevnte bidrar til å tydeliggjøre at A her står alene, slik at vi ikke feilaktig leser den sammen med de nærliggende ordene; men jeg har ikke funnet informasjon om hva det siste skyldes, eller hvor vanlig det var. Add.Ms.15218 har samme typer a, uten noen særlig forskjell.

Utformingen av D er også verdt å merke seg. I dette manuskriptet er både rund og rett minuskel D i bruk, iblant i samme ord, som i *crediderit*, *audiendos* og *redundantis* (alle hentet fra fol 19v, 87r og 146v). Her er rett D brukt først, og rund D som nummer to. I utgangspunktet synes bruken vilkårlig, men ut ifra figur 2.11c kan vi se at rett D er vanligst i begynnelsen og midten av ord, og sjeldnere til sist. Rund D er derimot oftere brukt i midten og slutten av ord enn i begynnelsen, og brukes på eksempelsidene langt oftere enn rett D når den representerer en forkortelse. Som vi ser i tabellen over bokstavformer varierer forholdet i antall av hver variant: på folio 19 er de noenlunde jevnt fordelt, på folio 87r er det flere eksempler på rett D enn rund D, mens folio 146v har en klar overvekt av rund D¹¹⁶.

¹¹⁵ Ommundsen, Åslaug: *Books, scribes and sequences in medieval Norway*. Bergen: Universitetet i Bergen, 2007. S. 98

¹¹⁶ Begge varianter finnes i Add.Ms.15218, men jeg kan ikke si noe om forholdet mellom dem.

Det er fristende å tolke dette som at rund D ble vanligere mot slutten, trass i at f.87r kan tyde på noe annet; siden det ville vært i tråd med den generelle overgangen fra rett til rund (uncial) D - Derolez beskriver dette som typisk for den pregotiske perioden. Men siden materialet er for lite, og det lille jeg har ikke viser noen jevn endring, er det umulig å konkludere med dette¹¹⁷. Begge er brukt i Add.Ms.15218.

Minuskel E har noenlunde samme form gjennom hele manuskriptet. Den er stort sett rund, men både øvre og nedre del av buen er i noen tilfeller lett spisset, og tverrstreken fra stammen beveger seg skrått mot høyre. Dette er trekk som plasserer den nærmere den gotiske enn den karolingiske typen, noe som understrekes videre ved at at *E caudata* ikke er brukt (så langt jeg kan se). *E caudata* (e) er en variant av minuskel E med en liten krok under buen, kalt en *cedilla*. *E caudata* ble siden prekarolingisk tid brukt for å representere vokalene AE i latin, men ble etter hvert også brukt for enkel E, selv der denne ikke erstatter AE (for eksempel i *ecclesia*). I Ms.28 er AE konsekvent skrevet som E, uten *cedilla*. *E caudata* vek gradvis tilbake for enkel E i løpet av 900- og 1000-tallet, og forsvant så å si fullstendig i løpet av 1100-tallet. Det er dermed ikke underlig at den ikke finnes i Ms.28, og heller ikke i Add.Ms.15218 – skjønt den finnes i de øvrige tre Londonmanuskriptene. Siden de er noenlunde samtidige kan vi spørre oss om personlige preferanser eller vaner har hatt betydning her; men aller mest illustrerer det kanskje hvor flytende disse overgangene er.

Minuskel G blir ofte brukt som indikasjon på opprinnelse, både for sted og tid. I Ms.28 finnes den i tre former: én hvor den nedre buen er lukket, én hvor den er åpen, og en slags hybridform. I sistnevnte strekker den nederste buen, «halen», seg horisontalt mot venstre, i likhet med den åpne G, men denne er lukket ved en hårlinje som skråer mot venstre fra den øvre løkken (fig. 11c). Forskjellen på de to sistnevnte er liten, men tydelig nok til at jeg velger å nevne begge¹¹⁸. Alle tre har til felles at det er skrevet med en rett 'rygg', det vil si at stammen på hovedlinjen ikke er buet; skjønt halen fortsatt kan være det. Ommundsen beskriver G med to 'rom', altså med lukket bue nederst, som vanlig i engelske og franske manuskripter, mens en rett rygg gjør at England kan utelukkes¹¹⁹. Rettrygget G ble brukt i tysk- og fransk-talende områder, og siden den finnes i Ms.28 passer dette godt med en belgisk opprinnelse.

¹¹⁷ Det illustrerer kanskje helst hvor lett det er å overfortolke materialet, og hvorfor det bør unngås.

¹¹⁸ Jeg har ikke funnet noe informasjon om hvorvidt denne forskjellen betyr noe eller ikke.

¹¹⁹ *The most certain conclusion one can draw based on the shape of a g is that "if the letter g is straight-backed, the scribe is not English"*. Ommundsen: *Books, scribes and sequences*, s. 99.

Samlet synes de å være brukt om hverandre uten noe bestemt system, men dette skyldes kanskje at G sjelden begynner eller avslutter ord i latin. Dersom antallet fra folio 19v, 87r og 146v er representativt, kan den lukkede *g* ha blitt vanligst mot slutten av manuskriptet. Som vi ser av figur 2.11c er det også denne formen som er hyppigst på de to andre sidene. Derolez beskriver den åpne *G* som vanlig i karolingisk skrift, mens den lukkede tok over på slutten av 1100-tallet:

g, the lower bow of which in the manuscripts of the first half of the twelfth century is often still open as in Carolingian script [...], gradually adopted a form with two closed lobes, which had become the normal shape by the last decades of the century.¹²⁰

Det er mulig at Ulbaldus opprinnelig lærte å skrive den åpne *g*, og siden begynte å bruke den lukkede – det er også mulig at han hele veien brukte begge variantene, sammen med hybridformen¹²¹.

Minuskel *I* består av en rett stamme med en liten venstrevendt serif øverst, og en svakt buet bokstavfot. Som regel skrives den uten prikk eller strek over stammen; unntaket er når to *I* er plassert sammen (f.eks. i *fili*), hvor en tynn skråstilt linje er plassert over hver bokstav, eller der *I* følger *U*. Ifølge Derolez er årsaken til førstnevnte et ønske om tydeliggjøring, siden to *I* er sammen lett kan forveksles med minuskel *U*¹²². *I* blant markeres *II* også ved at den siste forlenges under grunnlinjen, slik at den ligner bokstaven *J* i sin minuskelform. Dette er en *I longa* (lang *I*), snarere enn konsonanten vi kjenner i dag¹²³. *I longa* er sjelden brukt i Ms.28 utenom kombinasjonen *ii*¹²⁴, slik at den høyst sannsynlig skal leses som *i* der den er benyttet. *I* noen få tilfeller erstatter den lange den korte utgaven på slutten av en linje, men dette kan ha en dekorativ heller enn en meningsbærende funksjon

Minuskel *S* fantes på 1100-tallet i to versjoner. Den ene er varianten som brukes i vår tid, kalt *rund S*. Den andre er en *lang S*, som ligner vår minuskel *F*, men uten tverrstrekk. Minuskel *F* har samme utforming, men har også en tydelig tverrstrekk. Begge avsluttes på grunnlinjen, uten underlengder. Det hender at de ligner hverandre til forveksling, men i Ms.28 er dette sjelden et problem, siden tverrstreken på *F* er tydelig, og det er tilstrekkelig avstand mellom bokstavene til å se den.

¹²⁰ Derolez: *The Palaeography of Gothic Manuscript Books*, s. 61.

¹²¹ Begge er brukt i Add.Ms.15218, uten at jeg si om den ene er vanligere enn den andre.

¹²² Ibid. S. 59.

¹²³ *I longa* kan også referere til bokstavlyden, men her er det den visuelle bokstaven som er ment, slik Derolez bruker det.

¹²⁴ Ibid. s 62.

Lang S er absolutt vanligst i Ms.28, men rund S dukker også opp iblant. Som vi ser på fig.2.11c er sistnevnte jevnt over sjelden, og på eksempelsidene er den utelukkende brukt som siste bokstav, i et ord eller på en linje. Derolez beskriver dette som normen på 1100-tallet: *This round, 'Uncial' form [...] was only used at the end of the word*¹²⁵. Skjønt lang s fortsatt kunne brukes til sist, både på 1100- og 1200-tallet, mener han at dette var starten på en konvensjon hvor den runde s konsekvent ble brukt til sist, mens den lange ble brukt i alle andre posisjoner¹²⁶. Ms.28 er altså godt plassert innen denne tradisjonen. Selv om folio 19v ikke har noen eksempler på rund s, har jeg observert den på flere av de omkringliggende sidene, og at den ikke er brukt på 19v er nok tilfeldig.

Majuskler

Majusklene er interessante fordi vi her finner bokstavformer som ikke er brukt i minuskelskriften. De aller fleste av dem opptrer i flere former, men jeg begrenser meg her til et utvalg av de som finnes på eksempelsidene. Jeg har valgt ut majuskel A, H, I/J, og U/V.

Fig. 2.11a kan gi inntrykk av stor variasjon, men skjønt utformingen varierer, gjentas de samme formene over flere folia. Vi ser også at to eller flere versjoner av samme bokstav kan opptre på samme side. De aller fleste majuskler har en eller annen form for dekor, som oftest et enkelt linjemønster eller forlengede seriffer; men noen har mer komplekse mønstre eller farger.

Majusklene opptrer hovedsakelig i to sammenhenger: som første bokstav i en setning, og i resten (eller deler) av et ord hvis første bokstav er en dekorert initial. Sistnevnte er oftest synlig i kommentarene til Markus- og Matteus-evangeliene, siden disse har flest initialer.

Bokstaven A finnes hovedsakelig i to versjoner. Den første er en forstørret variant av minuskelformen, med noen dekorative forskjeller; som at den noen steder er rundere enn ellers. Den andre minner om vår majuskel A, skjønt stammen og sidestaven er rettere og toppen rundere enn vi er vant med. Interessant er det at noen av variantene i den første gruppen ligner minuskelformen som tidligere ble beskrevet som engelsk, *trailing headed a*. Samme variant finnes også som majuskel i noen av de løpende titlene. Bruken av A ser dermed ut til å være motsatt av hvordan bokstaven ble brukt i England; hvor *trailing-headed A* ble brukt for minuskler, og den flate iblant i overskrifter eller rubrikker.

¹²⁵ Ibid., s. 63

¹²⁶ Ibid. Han nevner at dette også ble vanlig i trykte bøker, og at konvensjonen holdt seg lenge.

Stor H skrives som en forstørret utgave av minuskelformen (med en hovedstav i stedet for to), men med en rundere bue. Det som gjør den interessant her, er at den synliggjør et trekk som også er til stede i minuskelformen, men i mindre grad. I begge versjoner er buen rund, og i stedet for en bokstavfot ender den i en tynn kurve mot venstre, dog ikke lang nok til å lukke buen. I minuskelformen kan det ofte se ut til at kurven så vidt strekkes under grunnlinjen, men det virker usikkert om det er tilsiktet. I majuskelformen er det langt tydeligere: som vi ser på tabellen er den nederste del av buen godt under grunnlinjen. Derolez beskriver dette fenomenet som typisk for pregotisk skrift, og særlig mot slutten av 1100-tallet¹²⁷.

U/V er ikke nevnt i avsnittene over, rett og slett fordi jeg ikke har funnet V i minuskelform i Ms.28. Bokstaven V hadde ingen egenverdi på denne tiden, og U ble brukt for begge. Riktignok kunne formen V brukes i middelalderen, men da som en variant av U. I Ms.28 finnes både U og V i majuskelform, og basert på et generelt inntrykk ser det ut til at V er vanligere enn U som majuskel i Ms.28. Om det er riktig skyldes det kanskje sedvane, dekorativ effekt eller et ønske om variasjon; uansett skal nok V oppfattes som U der den opptrer.

I/J er interessant siden I *longa* i Ms.28 er vanligere i majuskel- enn i minuskelform, hvorav den korte versjonen klart er normen i sistnevnte. Dette kan ha vært vanlig praksis, eventuelt kan I *longa* ha vært oppfattet som mer dekorativ enn den korte. Betydningen er nok likevel den samme som i minuskelform, slik at I *longa* tolkes og uttales på samme måte som I *brevi*.

2.2.4.3. Ligaturer og biting

Ligaturer er sjeldne i Ms.28, men fortjener likevel et eget avsnitt. Betegnelsen brukes når to bokstaver er bundet sammen, for eksempel ved at de deler bue eller stamme, eller at under- eller overlengder berører hverandre. Ligaturer var mye brukt før karolingisk tid, i hvilken antallet bevisst ble redusert, ut ifra et ønske om tydelighet. I den pregotiske perioden begynte de imidlertid å komme tilbake, og i gotiske skrifttyper er de svært vanlige. En variant av disse er såkalte *bitings*, *biting* på norsk, - dette betyr at to bokstaver med buer er skrevet så tett sammen at buene tangerer eller overlapper hverandre. Etter hvert ble det vanlig for kombinasjoner som *bo* og *od*, men ifølge Derolez begynte det forsiktig med overlappinger

¹²⁷ Ibid. s.62

ved *bb* og *pp* i pregotisk skrift, og vi finner eksempler på begge i Ms.28; men ingen på de to første¹²⁸.

En ligatur som også brukes i vår tid, er ampersand (&), opprinnelig en kombinasjon av *e* og *t* for *et*. I dag er den såpass abstrahert at opprinnelsen er vanskelig å se, men noen skrifttyper har varianter hvor det er tydeligere, som Courier New(&), French Script (Ⓔ), Monotype Corsiva(Ⓔ), Lucida Handwriting(Ⓔ) og Trebuchet MS (Ⓔ). Her ser vi at buene til venstre utgjør E, knyttet sammen med liten T. I Ms.28 brukes tegnet både som majuskel og minuskel, hvor hovedforskjellen i utforming stort sett er størrelsen. Det er likevel vanligst som majuskel – for *et* i minuskelskrift brukes som oftest *tironisk et*, som beskrevet nedenfor

Formen på ampersand kan indikere skriftens opprinnelse. Ommundsen deler den i to grupper: en engelsk (*english-looking*), og en kontinental. Den engelske har vanligvis et mindre ‘hode’ enn kropp (den øverste og nederste løkken), og hodet er ofte plassert høyere på kroppen enn på de kontinentale: *If the ampersand tilts to the right, and «body» and «head» are of equal size this points away from England*¹²⁹. Samtidig understreker hun at dette er tendenser snarere enn absolutte grenser, siden det finnes store variasjoner i utformingen. Ms. 28 passer delvis inn i denne modellen: kroppen er riktignok langt større enn hodet, som i engelske skrifttyper, men det er også plassert langs siden av stammen, i den grad at det ikke egentlig kan kalles et hode – kanskje snarere et vedheng.

2.2.4.4. Greske bokstaver

Alle kommentartekstene inneholder greske ord, vanligvis for å navngi begreper. (fig. 2.12). De er skrevet med greske bokstaver, men ligner ofte de latinske til forveksling. Dette stemmer ikke overalt, men ser ut til å være en generell trend. Ulbaldus har gjerne brukt latinske bokstaver i tilfeller hvor de greske ligner dem; som liten *delta*, *epsilon*, *omicron*, og *rho*. Selv om bokstavformene ikke alltid skiller dem fra resten av teksten, er det brukt andre metoder for å oppnå dette. Avstanden mellom bokstavene er oftest forstørret, og det er ofte vannrette linjer over ordene. Noen steder finnes også latinske transskripsjoner av de greske stavelsene, i liten skrift over dem. Linjer, ordavstand og overskrevne stavelser er ofte kombinert, men alle kan også opptre alene. Noen få steder er ingen av dem til stede, og den eneste markeringen er selve bokstavformene. I Neil Kers artikkel *Copying an Exemplar: two Manuscripts of Jerome on Habakkuk* har det samme manuskriptet som tidligere beskrevet omtrent samme type

¹²⁸ Ibid. s.57

¹²⁹ Ommundsen: *Books, scribes and sequences* s.100.

markeringer, så dette kan ha vært en vanlig fremgangsmåte¹³⁰. Her består markeringen av større avstand mellom bokstavene, og overskrevne transkripsjoner.

På fol. 161r er hele det greske alfabetet skrevet loddrett i ytterste marg. Her synes bokstavene mindre tilpasset de latinske enn de er innad i teksten. Alfabetet stemmer noenlunde med det vi bruker i dag, men noen bokstaver har andre navn enn de moderne (f.eks. *ebreue* for epsilon, og *obreue* for omicron). Mer oppsiktsvekkende er de fire ekstra bokstavene, navngitt som *episimon*, *cophe*, *enachos* og *chile* eller *ebile*. Ut ifra uoffisielle kilder (Wikipedia¹³¹) ser det ut til at minst to av dem er tall snarere enn bokstaver, hvor de første står for 6 (kalles vanligvis *digamma*) og 90 (med navn *koppa*). Begge de to siste ligner på to av symbolene i en gruppe som alle har stått for 900. Hvorvidt det var vanlig å inkludere dem kan jeg ikke si, men det kan være at det fantes en tradisjon for dette. Det kan også være at Ulbaldus (i likhet med meg selv) ikke kjente alfabetet godt nok: kunnskap om gresk var ikke særlig vanlig i Europa på denne tiden, så det er en reell mulighet¹³². Det er også mulig at alfabetet var skrevet slik i eksemplaret, og at Ulbaldus har kopiert det nøyaktig slik det stod.

2.2.4.5. Forkortelser og symboler

Forkortelser av ord vil si at bokstaver eller stavelser i dem er fjernet, eller at hele ord er erstattet med tegn eller symboler. Variasjoner over dette var i større eller mindre grad i bruk gjennom hele middelalderen. I karolingisk tid ble mange av dem bevisst unngått, som et ledd i prosessen for å gjøre skriften mer leselig; men i løpet av 1000 og 1100-tallet økte antallet igjen, og i gotisk skrift var de hyppig brukt. Det var også variasjoner fra sted til sted, og forkortelser kan dermed brukes som indikatorer på en teksts opprinnelse.

Forkortelser kan gjøre teksten vanskeligere å tyde, men har også fordeler: de tar mindre plass, slik at flere ord kan skrives på en linje, og de kan bidra til å øke produksjonen over tid, siden de er raskere å skrive. I tillegg gir de mulighet for kontroll av mengden tekst i hver kolonne, fordi skriveren kan tilpasse bruken av dem for å forlenge eller forkorte teksten: *Why so many differences? Mainly, of course, because convenience at a line-end is the deciding factor whether to abbreviate a word (if abbreviation is possible), or to write it out in full*¹³³. Ulbaldus har antagelig brukt dem slik, siden han ikke er konsekvent: av og til er

¹³⁰ Ker: «Copying an Exemplar», s 79/pl. 8. Det er interessant at det også her er snakk om en tekst av Hieronymus, men det trenger ikke bety noe. Markeringene kan like gjerne ha vært brukt i andre tekster som inneholdt greske ord.

¹³¹ Wikipedia, «Greek Numerals». 17.05.2016. https://en.wikipedia.org/wiki/Greek_numerals

¹³² Reynolds og Wilson har skrevet om dette i *Scribes and Scholars*, s.105.

¹³³ Ker: «Copying an Exemplar», s.84

stavelser forkortet, av og til skrevet ut; og han kunne bruke flere typer forkortelser for samme ord.

I dag er det nødvendig med forkunnskaper for å kunne lese manuskripter, siden vi ellers ikke ville forstå forkortelsene. I samtiden var nok leserne godt vant med dem, men helt problemfritt har det ikke vært. Siden typer og metoder endret seg over tid, er det forståelig at senere lesere kan ha hatt problemer med å tolke eldre tekster – vi skal snart se et eksempel på det i Ms.28¹³⁴. Lokale varianter kan også ha skapt problemer for lesere fra andre deler av Europa. Vi skal her holde oss til de forkortelsene og symbolene som finnes i Ms. 28, og se bort i fra andre varianter.

Michelle Brown beskriver 3 hovedtyper av forkortelser: sammentrekning (*contraction*), suspensjon (*suspension*) og symboler (*symbols*)¹³⁵. Disse tre har som fellestrekk at bestemte tegn markerer at et ord eller en stavelse er forkortet. Samme tegn kan brukes i begge de to første gruppene – det er omgivelsene som bestemmer hvordan tegnet skal tolkes. Ett og samme ord kan også inneholde begge typer forkortelser innad.

Sammentrekning

Sammentrekning er kanskje den vanligste forkortelsesmetoden i Ms.28. Den innebærer at bokstaver og stavelser innad i ordet er fjernet, slik at kun begynnelsen og slutten (og iblant noen i midten) står igjen. Eksempler fra moderne norsk er *evt.*, *ca.*, *tlf.nr.* og flere andre; vanligvis markert med punktum. Eksempler fra Ms.28 er *tempore*, *peccatum* og *omnis*. For å unngå forvirring var det vanlig å legge til endelser, siden forkortelsene i seg selv ikke skilte mellom de grammatiske formene. Dette ser vi i *ipse/ipsu/ipso*, og *opere/opera/operum*, hvor endelsene er skrevet etter forkortelsestegnene¹³⁶.

Flere typer tegn ble brukt for å markere sammentrekning. Et av de vanligste i Ms.28 er en kort, vannrett strek satt over en eller flere av de omkringliggende bokstavene. Dette signaliserer som oftest at den manglende bokstaven er en *m*, eller en stavelse som inneholder *m* (som *-em*, *-am*, og *-um*). For mange endelser brukes en kort, kurvet linje, ofte som tegn på stavelser som *-ter*, *-tur* eller *-tra*; alt etter bokstavene rundt. I Ms. 28 kan denne skrives både vannrett og loddrett over bokstaven den er knyttet til, tilsynelatende om hverandre – så vidt jeg kan se er det ingen betydningsforskjell på hvilken retning tegnet har, skjønt jeg kan ikke

¹³⁴ Problemet beskrives av Teresa Webber i: *Scribes and Scholars* s. 62, og av Michelle Brown, i Brown, Michelle: *A Guide to Western Historical Scripts* London: The British Library, 1990. S.5

¹³⁵ Brown: *A Guide*, s.5. Clemens & Graham bruker samme inndeling i *Introduction to Manuscript Studies* s. 89

¹³⁶ Som forklart i innledningen streker jeg under bokstaver som er forkortet i originalen, for å gjøre det mer tydelig hvordan det fungerer

utelukke at den fins. Små 'kroker' kunne også festes til bokstavene i samme posisjon, og kan leses som *-ber*, *-el-*, *-ul-*, *-ol-* og lignende. Et vanlig eksempel er *dicitur*, hvor kroken er festet til d, etterfulgt av r. Overskrevne bokstaver brukes ofte for å markere sammentrekning, som i *igitur*, skrevet som g med en i over¹³⁷, *ergo* som en g med en o skrevet over, og *esse*, hvor hver e har en liten kurvet eller s-formet linje skrevet over¹³⁸.

Hyppig brukte partikler og preposisjoner forkortes ofte, som ved *prae*, *per* og *pro*, *qui* og *que*. Disse brukes både som sammentrekning og suspensjon, alt etter hvorvidt de står alene, eller som del av et lengre ord. De tre første består av bokstaven p, henholdsvis påført en kort linje over buen, en linje som krysser stammen, og en liten krusedull som skyter frem mot venstre rett under buen. *Qui* kan skrives både som q med en overskrevet i, og q med en kort strek som krysser stammen direkte under buen; *que* skrives ofte som q etterfulgt av et tegn som ligner et semikolon. En sammenhengende linje med form som et smalt tretall har samme funksjon, og er nok beslektet med det første. Vi kan merke oss at disse forkortelsene er mer standardiserte enn de øvrige, siden det ellers ville vært vanskelig å skille dem fra hverandre i forkortet form.

Suspensjon

Suspensjon betyr at ordenes endelser er fjernet¹³⁹. I middelalderen ble suspensjon mye brukt ved vanlige endelser som typen *-us*, *-em/am/um*, og *-qui/-que*, og det samme gjelder Ms.28. Stort sett brukes de samme metodene som ved sammentrekning, men noen typer er vanligst i slutten av ord. Dette gjelder blant annet en liten krusedull med form som et 9-tall, brukt for endelser som *-us* og *-um*, hvor den er festet til siste bokstav før endelsen. Står den sammen med p, kan den også leses som *post*. Et annet eksempel finnes ved endelsene *-orum* og *-arum*, som ofte skrives med en forenklet r påført en ekstra vertikal strek. Småord av typen adverb, verb og konjunksjoner forkortes også gjerne ved suspensjon. Her finner vi *non*, vist ved bokstaven n med en kort linje over; *est*, som blant annet kan skrives med en tilsvarende linje over e; og *nisi*, som bokstaven n med en overskrevet i.

Symboler

¹³⁷ Disse to illustrerer at forkortelser i blant er så komprimerte at kun én bokstav gjenstår.

¹³⁸ Noen av disse kan også oppfattes som suspensjon, alt etter hvorvidt man regner det overskrevne tegnet som en forkortelse eller en bokstav. Her har jeg valgt å regne den som forkortelse, siden bokstaven G ikke er skrevet på grunnlinjen. Hvis jeg tolket overskrevne bokstaver som fullverdige, ville for eksempel *esse* ikke kunne regnes som forkortet, noe som ikke stemmer overens med det visuelle inntrykket av ordet.

¹³⁹ Moderne eksempler er *osv.*, *o.l.* og *dvs.*, også markert med et punktum.

Symboler markerer ikke bare at bokstaver er fjernet, men erstatter ordet helt¹⁴⁰. I Ms.28 begrenser symbolbruken seg troligst (siden jeg ikke har funnet noen andre) til den *tironiske et* (for ordet 'et', 'og' på norsk) som ligner tallet 7. Den er her skrevet uten strek på tvers av stammen; ifølge Derolez var en slik strek vanligst hos engelske skrivere, og i så fall er det ikke rart at den mangler i et belgisk manuskript. Som nevnt er også ampersand brukt for *et*, men denne synes langt vanligere som majuskel enn minuskel, og den tironiske utgaven er den oftest brukte i minuskelskriften. Dette stemmer overens med Derolez beskrivelse av dem: *Most noticeable is the tironian or tachygraphic sign for et, which from the beginning of the twelfth century slowly began to replace the ligature et (the ampersand)*¹⁴¹. Rundt midten av århundret ble de brukt om hverandre, mens den tironiske versjonen tok over i de siste tiårene. Jeg har derimot ikke funnet den som majuskel i Ms.28, så det ser ut til at ampersand alene fylte den rollen der. Det er for øvrig også tilfeller hvor *et* er skrevet helt ut, uten forkortelse.

I samtiden ble gjerne en buet versjon av ÷ brukt for *est*, men jeg har ikke funnet dette i Ms.28. Derolez skriver at dette symbolet gikk ut av bruk på 1200-tallet¹⁴², så Ms.28 var kanskje tidlig ute her – men dette blir spekulativt, siden det slett ikke var alle som brukte dette symbolet. Vi kan også merke oss at et nitalls-formet symbol også kunne brukes for stavelsen –con-. Som før nevnt blir et lignende tegn brukt for –us, men da som et vedheng til bokstaven før; 9 for –con- har vanligvis samme størrelse som bokstavene. Jeg har aldri sett den i Ms.28; og skjønt det heller ikke her betyr at den ikke fins, må den i så fall være svært sjelden her. I Add.Ms.15218 er den derimot ofte brukt. Derolez beskriver den i kapittelet om pregotisk skrift, men innleder med at den (og andre som han plasserer i samme gruppe) ikke nødvendigvis var i utstrakt bruk: *Some other abbreviations of Insular origin, likewise based on tironian notes, came to be used, if not very widely*¹⁴³. Det er ikke underlig at den ble brukt i manuskriptet som ble sist skrevet, siden det er nærmere den gotiske skriften i tid; men det hadde heller ikke vært underlig om den bare fantes i det første (Ms.28) – siden de er såpass nære hverandre i tid, og siden det ikke nødvendigvis må ha vært en lineær utvikling fra pregotisk til gotisk stil.

Nomina Sacra

¹⁴⁰ Et velkjent eksempel fra vår tid er @; andre er symboler for myntenheter (£, €, \$) og matematiske symboler, som %, + og - .

¹⁴¹ Derolez: *The Palaeography of Gothic Manuscript Books*, s. 67

¹⁴² Ibid.s.97

¹⁴³ Ibid. s. 67

Som vi husker er Ulbaldus ikke konsekvent i forhold til hva som forkortes; men noen ord, som *omnis*, *Deus*, *dominus*, *spiritus*, *fratres*, *ecclesia* og *euangelia* er nesten alltid forkortet. Vi finner også IHS og XP brukt for Ihesus Christus. Denne typen forkortelser har ifølge Bischoff sin opprinnelse i greske religiøse tekster fra 300-tallet av, hvor IH og XP er de to første bokstavene i hvert navn: Majusklene *Iota* og *Eta*, *Khi* og *Rho*¹⁴⁴. Det er ofte et forkortelsestegn over H og P, men det kan også skrives uten. Samlet faller disse inn under betegnelsen *Nomina sacra*, det vil si ord som er knyttet til religiøse begreper. Clemens og Graham forklarer praksisen slik:

As Ludwig Traube showed, these “holy names” were abbreviated not out of scribal convenience but out of reverence, from the belief that the name of God was ultimately inexpressible [...]¹⁴⁵

En kan spørre seg om Ulbaldus har hatt samme tanke, eller bare har fulgt den tradisjonelle skrivemåten. Men det i seg selv at disse ordene er forkortet såpass ofte, gjør det i det minste sannsynlig at bruken skyldtes dette, bevisst eller ubevisst.

2.2.4.6. Tegnsetting

Tegnsettingen i Ms.28 er (så langt jeg kan se) forholdsvis konsistent: det er de samme tegnene som brukes gjennom hele manuskriptet. Typen tegn som brukes her kalles *positurae* av Malcolm Parkes, og han beskriver dem som typiske for liturgiske tekster¹⁴⁶. Han opplyser også om at systemet ble bevart lenger hos Cistercienserne enn hos andre ordener, noe som ytterlig binder manuskriptet opp til klosteret i Cambron¹⁴⁷. De vi finner i Ms.28 er kalt *punctus interrogativus*, *punctus elevatus*, *punctus flexus*; i tillegg til enkel *punctus* (punktum)¹⁴⁸. Alle markerer ulike typer pauser. Av de tre første er kanskje *punctus interrogativus* enklest for oss å gjenkjenne, siden det innholdsmessig tilsvarer vårt spørsmålstegn. Formen er noe annerledes, ved at kroken over *punctus* er mindre rund og lener seg mot høyre. De to øvrige, *punctus elevatus* og *punctus flexus*, består henholdsvis av et *punctus* med en kort buet linje over (lik et opp-ned semikolon), og et *punctus* med en krokete linje over (den minner iblant om et sjuttall). Sistnevnte er navngitt etter denne linjen, og var

¹⁴⁴ Bischoff, Bernhard: *Latin Palaeography. Antiquity and the Middle Ages*, Oversatt av Dáibhí O Cróinín og, David Ganz, Cambridge: Cambridge University Press, [1979]1990 Originaltittel: Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters. S. 52.

¹⁴⁵ Clemens og Graham: *Introduction to Manuscript Studies*, s. 89

¹⁴⁶ Parkes: *Pause and Effect*, s. 306. Det fantes også et tidligere system kalt *distinctiones*, som Parkes gir en grundig forklaring på i samme bok.

¹⁴⁷ Ibid, s. 40.

¹⁴⁸ Det var i tillegg et tegn som het *punctus versus* i *positurae*, men det forsvant ut av bruk tidlig på 1100-tallet.

spesielt mye brukt ved Cistercienserklostre på 1100-tallet – i så måte er Ms.28 typisk¹⁴⁹.

Enkel *punctus* brukes, som vårt punktum, for å avslutte setninger; men er også brukt som et komma. Funksjonen bestemmes av hvorvidt påfølgende bokstav er stor eller liten: er den stor tilsvarer den vårt punktum, er den liten er det et komma.

Ifølge Parkes markerer *punctus elevatus* henholdsvis *a major medial pause ... where the sense is complete but the meaning is not [...]*; og *punctus flexus*: *[...] a minor medial pause [...] where the sense is incomplete*¹⁵⁰. Hvorvidt det er slik de fungerer her, kan ikke etableres uten en språklig analyse, men det synes ikke å være noen grunn til å tvile på det I tråd med Parkes' beskrivelse har jeg valgt å transkribere *punctus elevatus* med semikolon, og *punctus flexus* med kolon. Det er mulig at dette ikke dekker hele bruksmåten i Ms.28, men om transkripsjonen ikke får med alle nyanser, er den antagelig det nærmeste vi kommer i forhold til norske språkregler.

I tillegg brukes en type bindestrek for å markere orddeling ved overgang fra én linje til neste. Den er formet som en kort, trykklett linje som skrår oppover fra venstre mot høyre. Bruken virker konsekvent – jeg har ikke funnet tilfeller av orddeling uten bindestrek, skjønt den i blant er utført med såpass lett trykk at den er vanskelig å se.

Et siste tegn har som funksjon å binde tekstdeler sammen med hverandre. Det ligner en *paragraphus* i utforming, og det finnes noen få eksempler på at tegnet brukes parvis for å knytte sammen tekst og ord i margin. Tegn brukt på denne måten kalles *signes-de-renvoi* (på norsk blir det noe slikt som *tegn-på-retur*), men i Ms.28 opptrer de vanligvis alene, uten korresponderende tegn. Her brukes de oftest i forbindelse med overgangen fra ett kapittel til neste. Flere steder, deriblant i kolonne 1 på f.9r, avsluttes siste setning i kapittelet på samme linje som første setning i det neste, og tegnet brukes da for å skille dem fra hverandre, slik at det er tydelig hva som skal leses sammen med linjen over. Vi finner det samme i to tilfeller hvor en ekstra tekstlinje er lagt til under en kolonne – tekstlinjen begynner med det samme tegnet for å markere at den hører sammen med linjen over, også her uten et korresponderende tegn. I blant brukes det også der ord er skrevet mellom linjene, enten som rettelse eller tillegg. Dette kan stemme overens med Isidors beskrivelse av *paragraphi*:

*Paragraphus ponitur ad separandas res a rebus quae in connexu concurrunt, quemadmodum in catalogo loca a locis, et regiones a regionibus, in agone praemia a praemiis, certamina a diversus certaminibus separantur*¹⁵¹.

¹⁴⁹ Clemens og Graham: *Introduction to Manuscript Studies*, s. 85.

¹⁵⁰ Parkes: *Pause and Effect*, s. 306

¹⁵¹ Isidor av Sevilla: *Etymologiae*, I.21.8

Paragraphus settes inn for å adskille ting som står i en sammenheng, slik som steder skilles fra steder og områder fra områder i en liste, og premier fra premier og tevlinger fra andre tevlinger i en konkurranse

Skjønt han kan ha ment noe annet enn det jeg har beskrevet ovenfor, er dette den eneste referansen jeg har til at paragraftegn kan skille noe fra hverandre.

2.2.4.7. Rettelser

Ms. 28 inneholder flere rettelser (fig.2.13) i varierende former¹⁵². Det var ofte abbeden, eller en leder for scriptoriet som gjorde dette, og hvis det (som foreslått i 1.2) stemmer at Ulbaldus hadde en lederposisjon, kan han ha gjort det selv. Skriften brukt på rettelsene skiller seg ikke særlig mye fra håndskriften hans, men det er fortsatt mulig at noen andre har laget dem. De har i blant en annen farge enn hovedteksten, men det kan forklares ved at rettelser vanligvis ble gjort etter at teksten var ferdigskrevet.

Uansett hvor årvåken skriveren var, må det ha vært nærmest umulig å unngå noen form for feil eller mangler i kopien. Ord kan ha blitt oversett eller feilstavet; stavelser og selv enkeltbokstaver kan ha blitt glemt eller endret fra originalen. I Ms.28 finner vi flere tilfeller av at ord som avslutter en linje eller en kolonne, har blitt gjentatt i begynnelsen på neste linje – denne typen kalles *dittografi*.

Slike feil kunne rettes uten noen særlig inngripen. Hvis skriveren selv oppdaget dem i løpet av skrivingen, kunne hun eller han viske den bort og skrive rettelser inn på samme sted. Dette har skjedd på f. 83r, kolonne 2, linje 26, hvor de tre første bokstavene *i paulus* har spor av utvisking under seg. Utvisking ble også brukt ved senere korrektur, men etterlot seg da et tomrom i teksten, hvis ordet bare skulle fjernes og ikke erstattes av noe annet. Dette har blitt gjort på folio 104r, kolonne 1, linje 1, hvor *esse*, det siste ordet på folio 103v, har blitt gjentatt, og deretter visket ut. Andre ganger ble feil rettet ved å stryke ordet ut med en linje, eller med prikker skrevet under det som var feil – dette er gjort på folio 126r, kolonne 2, linje 18, hvor to prikker er skrevet under preposisjonen *in*, foran *eis*. Hvis det skulle erstattes av noe annet, var det vanlig å skrive korreksjonen enten i margen eller mellom linjene; i Ms.28 er sistnevnte det vanligste. Folio 108v har en slik rettelse i kolonne 2, linje 14, hvor stavelsen -te skrevet over -an i ordet *regnan*. Ordet skal dermed være *regnante*.

En annen type er den Clemens og Graham kaller *Eyeskip*, hvor skriveren har rotet til rekkefølgen i teksten ved å fortsette et annet sted enn han begynte. Dittografier kan skyldes

¹⁵² Eksempelsidene er til liten nytte her, siden de inneholder svært få rettelser. Denne delen baserer seg på observasjoner gjennom hele manuskriptet.

eyeskip; en mer omfattende feil kalles *haplografi*. Den innebærer at deler av teksten mangler: iblant innad i ord, som i eksempelet med *regnante* overfor, men kan også gjelde større deler av teksten. Sistnevnte oppstår når enten samme ord eller to ord som er svært like er skrevet to eller flere ganger i nærheten av hverandre. Skriveren kunne da risikere å skrive det første ordet, men fortsette etter det andre, og slik hoppe over det som var mellom dem. Det kan være tilfelle på f.158v i Ms 28, hvor linje 13 i kolonne 1 har ordet *sanus* tre ganger etter hverandre.

Denne typen feil kunne bli omfattende, siden hele setninger kunne bli oversett eller fordoblet. Flere steder i teksten er større eller mindre passasjer skrevet i en annen nyanse enn ellers, og ofte tettere sammen (ff. 124r, 142r og f.159r), siden ekstra tekst måtte legges til på linjer som ikke var beregnet for den. De fleste begrenser seg til en eller to linjer (som på ovennevnte f.158v), skjønt noen er mye lengre. Ett tilfelle (f.64r.kol.1, linje 4-13) skiller seg ut ved at det siste ordet, *dicentes*, er skrevet med stor avstand mellom bokstavene, og med et tegn som ligner deletegn (÷) mellom hver bokstav. Endelsen *-tes* er skrevet på neste linje, men strøket over. Ordet må tidligere ha vært skrevet ved linjeskiftet, men blitt fjernet for å skrive inn ny tekst, og den som utførte rettelsen beregnet mer plass enn nødvendig.

Ved slike rettelser er det vanligvis spor av den gamle teksten under den nye. Dette er tilfelle noen steder i Ms.28, men i mange av de størst feltene er de ikke synlige på bildene som er brukt i denne avhandlingen. Det er kun ved nøye studium av originalen at restene synes, for eksempel ved at tidligere underlengder eller seriffer kan skimtes under skriften, eller at pergamentet er litt grovere der teksten er skrapet bort.

2.2.5. Dekorasjoner

Bruk av dekorasjoner endrer seg i løpet av manuskriptet. Kommentaren til Matteus, Marcus og Galaterbrevet inneholder mange dekorerte initialer, både ved begynnelsen av hver bok og ved kapitelskifter; men fra og med Efeserbrevet er det kun slike initialer ved begynnelsen av hver bok.

Som beskrevet i 1.2. skulle cisterciensernes manuskripter ikke inneholde overdådige dekorasjoner, og initialen som introduserer første bok er den eneste som er historisert¹⁵³. Øverst på stammen til L for *Liber* er det laget et kvadrat som omslutter en sirkel, og inni denne er overkroppen på en engel malt – dette refererer antagelig til symbolet for Matteus, som er nettopp en engel (fig.2.14). Bildet er forholdsvis enkelt malt i primærfarger, med noen linjer innad som markerer vingenes fjær og folder i engelens kjortel. Det var ikke uvanlig at

¹⁵³ En historisert initial er en initial som inneholder en billedscene.

den aller første initialen fikk ekstra oppmerksomhet: De Hamel viser til at dette hadde vært vanlig siden antikken, og at senere initialer nesten alltid var mindre i størrelse, eller mindre dekorert¹⁵⁴.

Ms.28 skiller seg dermed ikke ut her. De øvrige initialene, både små og store, er hovedsakelig dekorert med organiske linjemønstre og store bladformer, som fyller bokstavene (særlig P). Initialene som markerer nytt kapittel er skrevet over to linjer, men for bokstaver som H, P og L har Ulbaldus etterlatt ekstra plass for over- og underlengder. Uavhengig av formen har mange dekor som strekker seg utover i margen, oftest i form av organiske, lianeaktige mønstre, som sprer seg oppover og/eller nedover i margen. Initialene er malt i flere farger, hovedsakelig rødt, grønt, blått og gult. Ved begynnelsen av nye tekster eller bøker er initialene mye større enn ellers og langt mer dekorert, gjerne med flere farger satt sammen.

Etter kommentaren til Galater-brevet blir det som nevnt færre initialer av typen vi har sett hittil. I stedet finner vi flere eksempler på at majuskler er forstørrede og delvis dekorert – iblant med linære mønstre, og iblant med farge som enten er streket over eller fyller bokstaven. Disse markerer kanskje mindre overganger i teksten, som starten på en ny utredning og tilsvarende; men som oftest opptrer de sammen med de marginale *diple*-tegnene som markerer bibelvers. Mot slutten av manuskriptet utstyres de dekorerte majusklene med mer kompliserte mønstre, i samme farge som teksten, som vi ser på fig. 2.11b.

Alt i alt er dekorasjonene godt utført. Linjene er klare og presise, og såpass kompliserte at maleren må ha vært erfaren og ikke minst dyktig. Det er også stor variasjon i mønstre og fargebruk, men de er stort sett variasjoner over samme tema, siden bestemte mønstre gjentas i ulike kombinasjoner. Alison Stones beskriver det samme om et utvalg Cambron-manuskripter fra slutten av 1200-tallet:

What is evident from an examination of the Cambron books of this period is that a certain range of motifs was available to the decorator or decorators; what is less clear is whether the individual decorator or decorators were able to make a selection at will, or whether certain decorators preferred certain combinations and others different ones. If the latter was the case then we witness the collaboration between different individuals within the same book¹⁵⁵.

Jeg kan ikke uttale meg om hvorvidt det har vært flere malere i Ms.28, men variasjonen stemmer overens med hennes beskrivelse. Initialene i Add.Ms.15218 (fig. 2.15) har

¹⁵⁴ De Hamel: *Scribes and Illuminators*, s. 45.

¹⁵⁵ Stones: «The Minnesota Vincent of Beauvais», s. 14. Hun skriver om fire bind fra en sjubinds-utgave av Vincent av Beauvois' *Speculum Historiale* og *Speculum Naturale*. Fire er i Minnesota, ett i Brüssel og ett i London – det siste er tapt. De er datert til rundt 1280, og avstanden i tid gjør dem mindre interessante i forhold til Ms.28.

tilsvarende variasjon, og har en del likheter med initialene i Ms.28; skjønt det er noen forskjeller. Add.Ms.22797 og 21093 har beslektede initialer, og noen som er svært like; andre skiller seg fra Ms.28 ved at dekoren ved at mønstrene er mer abstraherte enn i Ms.28 – noen av dem har ikke den samme organiske kvaliteten som i Ms.28 (fig.2.16 og 2.17). Egerton 631 har bare tre initialer, og skjønt de også består av planteformer, er det mindre blader og mer stengler enn i Ms.28 (fig 2.18).

Variasjonene fra manuskript til manuskript kan tyde på at det har vært flere malere, og hvis de har delt på arbeidet er det mulig at initialer som ligner hverandre er laget av den samme. Vi kan derimot ikke vite om malerne også skrev, eller om de kun dekorerte. Det var ikke uvanlig at munk og nonne utførte alt arbeidet selv, så det er fortsatt mulig at Ulbaldus kan ha gjort det selv; men hvis Cambron hadde et eget scriptorium, kan det ha vært arbeidsdeling. Den generelt høye kvaliteten og presisjonen i utførelsen kan tyde på at maleren eller malerne hadde dette som spesialfelt. Dette spørsmålet må forbli åpent, så lenge det ikke finnes andre indikasjoner.

2.2.6. Senere tillegg

Tilsammen er det 12 senere tillegg, og utifra stil virker det sannsynlig at de er utført av tre ulike skrivere, fra tre forskjellige perioder (fig.2.19). De står alle i forbindelse med forklaringer av enkeltvers fra Bibelen. Den første bruker en skrift som tilhører middelalderen, men sannsynligvis fra en senere periode¹⁵⁶. Denne har til sammen skrevet 6 kommentarer. Med to unntak begynner de med *Dominica* og et tall eller en dato, som må vise til søndagen som det enkelte verset er knyttet til i liturgien. Deretter følger *In illo tempore, på den tiden*, og en kort beskrivelse av innholdet i det aktuelle Bibelverset.

Skriver 2 har lagt til to kommentarer, i en kursiv skrift som for mine øyne virker senere enn den Skriver 1 benytter; skjønt jeg har lite å støtte meg til her. Innholdet tilsvarer den første skriverens: begge inneholder *in illo tempore* og innholdsbeskrivelse, og på f.22r er også søndagen ført opp. Her er det også en kort linje skrevet mellom teksten, antagelig for å markere begynnelsen på kommentaren, siden bibelverset slutter på samme linje – og særlig ut ifra hva som er skrevet. Skriver 2 har i tillegg fordoblet noen av bindestrekene, ved å legge til ekstra linjer, som korresponderer med bindestreker på begynnelsen av neste linje.

Skriver 3 opptrer kun i ett tilfelle, men det til gangs. Han har skrevet ett tillegg, i form av noen setninger i venstre marg på fol. 45v; samt mange mindre notater her og på 46r. Stilen

¹⁵⁶ Gullick foreslår 1300-tallet, også fra seminar ved Spesialsamlingene den 9.januar 2013.

synes enda senere enn de øvrige, uten at jeg kan si med sikkerhet når den er fra. Innholdet er beslektet med de andre: den inneholder formuleringen *in illo tempore* (skjønt nevner ingen søndag) og opplyser om forfatterens navn; men i midten finner vi en rettelse. I teksten er det skrevet *Cum ergo videritis*, noe skriveren i margin har erstattet med *cumque videritis*. *Ergo* er krysset over, og forbundet med rettelsen med en tynn linje i samme blekk.

Det er markeringene i selve teksten som virkelig skiller Skriver 3 fra de andre. Han har lagt til prikker over mer eller mindre samtlige tilfeller av bokstaven *i*, skrevet ut noen av forkortelsene, og tilføyd doble bindestreker ved orddeling mellom linjene, på samme måte som skriver 2. Det hele gir inntrykk av at skriveren ikke kjente særlig godt til pregotisk minuskel slik den er brukt her, og prøvde å gjøre den mer leselig for seg selv eller andre. Han har kanskje oversett eller ikke forstått at det allerede er bindestreker i teksten, men det er også mulig at han oppfattet dem som for lite synlige – som nevnt er disse trykklette. Det er vanskelig å si hvorfor han ikke fortsatte utover dette oppslaget; han kan ha gått lei, eller kanskje var det kun denne teksten han trengte¹⁵⁷. Uansett er oppslaget interessant ved å være unikt i Ms.28, og ved å belyse en senere lesers tolkning og forståelse (eller mangel på sådan) av teksten.

Oppsummering

I begynnelsen av kapittelet sa jeg at formålet med analysen er tosidig: å gi en grundig beskrivelse og analyse av Ms.28, og å vurdere hvor manuskriptet står i forhold til tid og sted.

Resultatet peker stort sett i samme retning. Bokstavformer, layout, bruk av blystift heller enn pren, skriftens horisontale orientering, mangel på *e caudata*, tegnsetting, ligaturer, fargebruk og notategn viser alle til 1100-tallet, og noen av dem sent 1100-tall. Skriften plasserer seg godt innen pregotisk stil, med en blanding av eldre og nyere trekk. Ulbaldus må ha fått opplæring på 1100-tallet, og har nok delvis fortsatt slik han var vant med. Det er heller ikke gitt at han ønsket å ta til seg endringer i samtiden, eller i det hele tatt kjente til dem. Det er svært vanskelig å si om eksempelsidene gir et reelt inntrykk av forandring over tid; men om så stemmer det overens med generelle tendenser i pregotisk skrift. Det er tydelig at både dekorasjon og initialer forandres mot slutten av boken, siden dette lettere kan observeres. Vi vet ikke hvor lang tid det tok å skrive den, men det kan ha tatt mange måneder, kanskje et år eller mer, alt etter hvor mye tid Ulbaldus til rådighet. Endringene fra begynnelsen til slutten

¹⁵⁷ Folio 46v har ett tillegg som han kan ha skrevet: i kolonne 1, linje 28 er *nificat* skrevet over *significat*, som må være en tolkning av forkortelsen

av manuskriptet kan underbygge dette – manuskripter som Egerton 631 og Add.Ms 22797 er langt mer helhetlige i stil og dekorasjoner, og har antagelig blitt laget over kortere tid.

Dette kan kanskje forklare forskjellene i layout mellom tekstene. Manuskriptet kan ha blitt planlagt på noenlunde samme måte som Matteus-evangeliet (kanskje med unntak av kapitteloversiktene), men at ambisjonene deretter har blitt redusert; at initialer innad i skriften endrer seg kan forklares slik. Men vi har også sett andre tegn på at den første teksten er favorisert, i det minste i ettertiden. I tillegg til forskjellene i layout er det kun her vi finner senere kommentarer, og her det er skrevet sidetall. Dette tyder på at den ble brukt oftere enn de andre i Ms.28. Det er gjerne ikke så rart at kommentaren til Matteus var mer brukt enn kommentarene til Pauli brev; men en kan undres over at Markus-evangeliet har fått mindre oppmerksomhet. Det er mulig at i minste den som skrev inn sidetallene var klar over at kommentaren ikke var skrevet av Hieronymus, men det er kanskje mer sannsynlig at det skyldes at Matteusevangeliet tradisjonelt har hatt en mer fremtredende posisjon i kirken, blant annet fordi det er her vi finner misjonsbefalingen og innstiftelsen av nattverden.

Sted er derimot vanskeligere å bestemme. Hverken innbinding, skrift eller dekorasjoner gir noen egentlige indikatorer, og det vi har funnet sier lite mer enn at manuskriptet ikke er laget i England, og sannsynligvis nærmere Tyskland og/eller Frankrike. Dette er ikke uvanlig, og Derolez beskriver situasjonen slik: *In fact, the heterogeneity of Pregothic script makes it difficult to identify more or less precise national or regional characteristics for the period under discussion*¹⁵⁸. Stedfesting er altså problematisk i utgangspunktet, og vi bør heller se mot de fakta vi besitter: Via eiermerkene vet vi at manuskriptet har tilhørt Mariaklosteret i Cambron, kolofonen viser at det er skrevet av diakonen Ulbaldus, og han har gjort bruk av *punctus flexus*, som var spesielt vanlig for Cistercienserne. I tillegg har han skrevet minst ett manuskript til som har tilhørt klosteret i Cambron, og er sannsynligvis den samme som er nevnt i klosterets protokoller, som beskrevet i kapittel 1.2. Slik er det nok mest fruktbart å snu spørsmålet på hodet: det er lite som tyder på at det *ikke* er laget ved Cambron, og, i lys av det vi vet, er det mest sannsynlig at det ble skrevet der.

Når det gjelder innbindingen, er bildet noe annerledes. Vi har sett at både forhøyningene på bokryggen, og mønstret som ble brukt for å feste lærbåndene til bokplatene, er preget av gotiske heller enn romanske trekk; og det kan også være tidlig ute med å bruke to hefter for å feste folden på baksiden av boken. Det er flere mulige forklaringer på dette.

¹⁵⁸ Derolez: *The Palaeography of Gothic Manuscript Books*, s.71

Manuskriptet kan for eksempel ha vært uten innbinding en stund etter at det ble skrevet. Slikt var ikke uvanlig, men om det er sannsynlig for Ms.28 er en annen sak. Det er også mulig at innbindingen ble gjort kort tid etter at leggene var ferdig, av håndverkere som hadde kjennskap til nye tendenser. Hvis Cambron hadde et eget scriptorium med arbeidsdeling er det nok mest sannsynlig at noen andre enn Ulbaldus har bundet det inn. Enten det ble gjort ved Cambron eller sendt til et eksternt verksted, kan den som gjorde det ha vært preget av andre innflytelser enn skriverne og dekoratørene. Men vi kan heller ikke overse at innbindingen oftere enn skriften ikke passet overens med den eksisterende informasjonen om hva som var vanlig. Det kan rett og slett understreke at for lite forskning er gjort på området, og at det er for få etablerte modeller for hva som var vanlig når og hvor. Det er synd at de fire manuskriptene fra British Library har senere innbinding; uten noe å sammenligne med er det vanskelig å vite hva som var praksis ved Cambron.

Til sist er det verdt å sammenligne skriften i Ms.28 med det andre manuskriptet Ulbaldus skrev. Oppsummert er hovedinntrykket av skriften det samme; den har samme orienteringen i høyde og bredde, og samme avstand mellom ord og bokstaver. Jeg har heller ikke funnet noen store forskjeller i forkortelsene og tegnsettingen. Det er liten tvil om at kolofonen er riktig, og at det stemmer at Ulbaldus har skrevet mesteparten av det.

Det mest interessante med Add. Ms. 15218 er at vi her får en mulighet til å sammenligne ham med en annen skriver, og kontrasten er ganske stor (se fig. 2.20). Jeg har for enkelhets skyld kalt den andre Eleven, rett og slett fordi skriften virker mer ujevn, og fordi hans andel er ganske liten. Han kommer inn på f60r, og skriver sammenhengende frem til kolonne 2 på f.68r. Han er tilbake på f.93v, og her synes forskjellene dem imellom særlig godt, siden de deler teksten mellom seg flere ganger. På f.93v tar eleven over fra Ulbaldus litt over midten av kolonne 2. Deretter, på f. 95r, bytter de ved en kapittelovergang i nedre del av kolonne 2, før de igjen bytter på verso-siden, også her ved et kapittelskifte. Til sist tar Ulbaldus over igjen fra f. 98v og ut manuskriptet.

Dette trenger ikke ha noen annen forklaring enn at noen avløste Ulbaldus i blant. Men det minner også om en praksis som var vanlig ved opplæring, hvor læremesteren skrev noen setninger øverst på et ark som forbilde, og deretter lot elevene fortsette under. Gitt Ulbaldus' erfaring kan han det godt tenkes at han ble tillagt slike oppgaver, og i så fall er disse sidene et typisk eksempel på en læringssituasjon. Det at de bytter med så korte intervaller kan kanskje underbygge det; elevens håndskrift er bredere ved første veksling enn ved andre, og skjønt

han tar seg inn igjen ganske fort, kunne man se for seg at det andre skiftet var en påminnelse fra Ulbaldus om hvordan det skulle gjøres.

Dette blir helst spekulasjoner, og kan ikke være mer enn et forslag basert på inntrykk, heller enn beviser. Jeg har likevel beholdt navnet Eleven for enkelhets skyld, og fordi kontrasten mellom dem illustrerer noe som står på langt sikrere grunn: at Ulbaldus var en svært dyktig skriver.

I forrige kapittel gav jeg en overfladisk beskrivelse av de tre gruppene av marginale symboler: Nota, Paragraphi og Chrisimon. I dette kapittelet skal jeg videreutvikle det jeg begynte der, og undersøke tegnenes utforming nærmere. Hver type presenteres for seg, med en diskusjon rundt utseende, plassering og sammenheng med teksten. Jeg har også vektlagt variasjonene innen hver gruppe. Tabellene i tillegg 3 er brukt som utgangspunkt, og jeg refererer til dem der det er nødvendig.

Et sentralt spørsmål i denne avhandlingen er hvorvidt notategnene kan gi informasjon om Ms.28, som vi ellers ikke ville kjent til. I det følgende vurderer jeg hvorvidt deres utforming kan ha en slik rolle.

3.1.1. Nota

Som nevnt finnes det 107 Nota-monogrammer i Ms.28. De har til dels store variasjoner i utforming og størrelse, men noen typer ligner hverandre mer enn andre, og for enkelhets skyld har jeg delt dem inn i 5 grupper (som vist på tabell 3.1)¹⁵⁹. Inndelingen er gjort for å kunne gi et noenlunde enhetlig inntrykk av en ellers uoversiktlig mengde, og forenkle sammenligning av tegn fra flere manuskripter. Grupperingen er basert på hovedtrekk i utformingen. De få som ikke passer inn i noen av dem er samlet i en femte gruppe, som avvikende former.

3.1.1.1. Generelle trekk

Trass ulikhetene har monogrammene flere fellestrekk, slik at det gir mening å presentere det de har til felles først. Det første monogrammet på f.32r kan brukes som eksempel, siden det i hovedtrekkene representerer de øvrige (i tillegg til å ha en svært presis utforming). Det tilhører gruppe I.

Monogrammet skal leses fra venstre mot høyre, i tråd med vestlig lesepraksis. N har majuskelform, og er lett gjenkjennelig fordi den er skrevet på samme måte som i hovedteksten. T, A og O er ved første blick mer uklare, men synlige så snart man vet om dem. I gruppe III er det kun én bokstavstamme (som utgjør T), hvor N er plassert på tvers; men i de øvrige gruppene deler N og T én stamme, mens den andre stammen i N er frittstående, og stort sett kortere, enn den første. Disse to er skrevet parallelt og tett sammen, slik at mellomrommet blir smalt. De er forbundet med en eller to

¹⁵⁹ Jeg har ikke gjort det samme med Chrisimon og Paragraphi, siden det er færre av dem, og de ikke har samme grad av variasjon i utformingen.

korte, skrå linjer, som utgjør tverrstaven i N. T har majuskelform, og markeres med en buet linje øverst på hovedstammen, som da blir tverrstreken i bokstaven. A er med ytterst få unntak i minuskelform, og indikert ved en forgreining nederst på hovedstammen, i form av to høyrevendte buer. A er dermed svært liten i forhold til N og T. Det samme gjelder O. Plasseringen av sistnevnte varierer en del: den kan være satt på tvers av hovedstammen, mellom tverrstavene i N eller over den korte linjen som definerer T; men også mer eller mindre separat.

Noen av tegnene har en form for lineær dekor, gjerne med linjer som bryter opp eller endrer stammens form. Vi finner eksempel på f.112r, hvor hovedstammen på tre steder er brutt opp av korte skrålinjer, og på f.148r, hvor hovedstammen på det andre av to monogrammer består av en lett skjelvende linje. En annen variant kan finnes på f.121r, hvor O synes duplisert ved flere små sirkler langs hovedlinjen. I blant er også linjene fordoblet ved en ekstra linje som følger linjens form, eller gjør den tykkere, som vi ser på ff. 97v, 120v og 129v. Slike linjer består ofte av farget blekk, i grønt, brunt, rødt, blått eller gult/gyldent. Farge er også brukt som fyll i tomrom innenfor bokstavstammene; eksempler på dette er ff. 128r og 124v.

3.1.1.2. Gruppe I (35 monogrammer)

Monogrammene i denne gruppen preges av at N og T har en felles stamme, hvor den andre stammen i N er frittstående. Den felles stammen er alltid lengre enn den andre, men forskjellen i lengde varierer sterkt. Stammene er bundet sammen med én eller flere parallelle, skrå linjer, hvorav to er vanligst. O er plassert enten på stammen til T, eller mellom de parallelle linjene for N, og A er som vanlig satt ved foten av hovedstammen. Den frittstående staven i N er så vidt jeg kan se alltid plassert over midten av T, av og til helt øverst på den. Dette gjelder vanligvis den venstre staven i N, men det er 5 eksempler på det motsatte.¹⁶⁰

3.1.1.3. Gruppe II (15 monogrammer)

Fellestrekk for denne gruppen er at bokstaven N ligner mer på majuskel H enn N.

Monogrammet består av to parallelle bokstavstammer, begge av noenlunde lik lengde (i motsetning til gruppe I). Sammen utgjør de stammene i N og T, og de er forbundet med tverrstreker. Plasseringen av A og O er som tidligere beskrevet, mens T ofte er plassert øverst på venstre stamme i stedet for høyre (som vi ser på bildet), som ellers

¹⁶⁰ På ff. 97v, 103v, 105r, 135r, og 139v.

er vanligst. Denne monogramformen er ofte dekorert, i form av mange tverrstreker i sikksakk-mønster, doble vertikale linjer, eller farget blekk. Bildet er fra f.72r.

3.1.1.4. Gruppe III (41 monogrammer)

Dette er den største gruppen i Ms.28. Den skiller seg ut ved at T og N ikke deler stamme: Stammen i T er dominerende, mens N er formet separat og satt på tvers av den; i høyden som oftest over midten av stammen, iblant også helt øverst. Forholdet mellom N og T varierer, og i tilfeller hvor hovedstammen er kort, er N mer dominerende enn ellers. Dette gjør at gruppen kan virke mindre helhetlig enn den er rent strukturelt, siden lengden på stammen varierer en del¹⁶¹. Ellers er O, A og tverrstreken på T formet som vanlig. Bildet er fra f.95v.

3.1.1.5. Gruppe IV (4 monogrammer)

Dette er den minste gruppen, og den inneholder den enkleste formen for monogrammer som finnes i Ms.28. Rent strukturelt kan den minne om gruppe II, ved at begge stammene har samme lengde; men de er kortere i forhold til bredden, og helheten ligner mer på N enn H, som er tilfelle i II. Det hender at stammene har små forskjeller i lengde, men de er alltid kortere enn i de øvrige gruppene. A, O og T er formet som vanlig, med unntak av på f.75v, hvor O og A er skrevet separat innenfor N. Utover monogrammet på bildet er disse ikke dekorerte; kanskje siden det er lite plass for linjedekor på de korte stammene. Så er dette også en liten gruppe, og det kan være tilfeldig. Eksempelet er fra f.124v.

3.1.1.6. Gruppe V (12 monogrammer)

Denne gruppen er den minst enhetlige, og inneholder avvikende utforminger. Skjønt de fleste har likhetstrekk med de øvrige gruppene, og alle kan gjenkjennes som monogrammer,

skiller de seg såpass ut at jeg har valgt å behandle dem for seg.

Halvparten har separate bokstavformer, slik at flere av bokstavene ikke berører hverandre. Dette kan gjelde alle bokstavene, som på bildet til venstre (f.77r) eller enkelte av dem, da særlig O. To av monogrammene (f.105r og 137r, sistnevnte avbildet til høyre) ser mest ut som om de opprinnelig har tilhørt gruppe IV, men deretter har blitt forlenget, for å dekke en større del av

¹⁶¹ Dette kan ses på ff.83v og 125v og 140r.

teksten. I begge begynner forlengelsen midt under det opprinnelige tegnet, så de er ikke festet til noen av bokstavstammene.

Den andre halvparten karakteriseres ved at formen på henholdsvis A, T og O avviker fra de vanlige monogrammene. På bildet nedenunder (f.145r) ser vi at T som vanlig er skrevet øverst på stammen, men tverrstreken er tykkere enn vanlig, og utstyrt med seriffer. I tillegg har bokstaven en markert fot, slik at den strengt tatt avsluttes før resten av stammen i monogrammet. A er også skrevet i tykkere strek, og er utformet som en majuskel av samme type som i hovedteksten, også med seriffer. På bildet ser vi begge deler, men fire tegn har bare en av dem, enten majuskel A eller T, og utformingen av dem varierer noe. Alle seks finnes etter midten av manuskriptet, og fire av dem i den siste delen av det. Disse passer inn i den generelle tendensen til mer kunstferdige bokstavformer mot slutten, så de kan være et resultat av dette.

3.1.2. Chrisimon (14 tegn)

Chrisimon (fig. 3.3) består av bokstaven P med en forlenget stamme, hvor bokstaven X er skrevet på tvers av stammen. Bildet til venstre er fra f. 112v, og er ganske typisk.

Dette et av de mest brukte monogrammene i den kristne kirken, og er beslektet med forkortelsen XP (som beskrevet i 2.2), siden bokstavene betyr det samme. Ofte kalles

det ganske enkelt Chi-Rho, etter navnet på de to greske bokstavene. I Isidors

Etymologiae heter det Chrisimon¹⁶², og han beskriver det slik: *Chrisimon. Haec sola ex voluntate uniuscuiusque ad aliquid notandum ponitur (Chrisimon. Dette settes inn etter hver enkelts ønske om å markere noe)*¹⁶³. Jeg har valgt å benytte dette ordet,

siden det gjør det tydeligere at det gjelder selve tegnet, og ikke forkortelsen XP.

I Ms.28 er de forholdsvis ensartede i utformingen, men det aller siste, på f.144v (andre bilde til venstre), har en mer kunstferdig form, og er skrevet i mørkere blekk. Også dette er på slutten av manuskriptet, hvor både majusklene og notategnene generelt er mer kunstferdig skrevet. Det kan tyde på at de er noenlunde samtidige med notategnene.

3.1.3. Paragraphus (8 tegn)

¹⁶² I Egerton 631, som inneholder Isidors *Etymologiae*, er det skrevet som *Crissimon* på fol. 9v. Tegnet er skrevet foran teksten (i likhet med flere andre tegn som nevnes her) og har samme form som i Ms.28 og Add.Ms.21093, men med en kortere stamme.

¹⁶³ Isidor: *Etymologiae*, Liber I.21.22.

I likhet med Chrisimon har denne gruppen en relativt ensartet utforming, og i motsetning til både Nota og Chrisimon forandrer stilen seg ikke noe særlig i løpet av manuskriptet (fig. 3.2). Fire av tegnene er skrevet i brunt blekk, streket over med rødt, og de avsluttes nederst i en bladform, som vi ser på f. 60r (avbildet til venstre). De øvrige 4 består tilsynelatende kun av farget blekk; det er ingen synlige pennestreker under, som vi ser på f.128v, avbildet til høyre. Sju av dem opptrer sammen med dipole-tegn (som markerer bibelsitater, beskrevet i 2.2.), men de to siste står alene i margin (ff.60r og 146v).

Tegnene som er streket opp er, med unntak av 139r, skrevet med samme blekknyanse som i hovedteksten. Unntaket har lysere blekk enn i teksten, men er dekorert med samme rødfarge som majuskel E på samme side. f.60r har både en paragraf og et notamonogram; begge har samme brunfarge, og begge er streket over med samme rødfarge. Det ser dermed ut til at i det minste denne typen er samtidig med teksten. De malte paragrafene er mer usikre; men de fleste er malt med samme blekk som andre dekorelementer på siden, og da særlig i den dekorerte initialen som opptrer sammen med dipletegnene. Slik ser det ut til at de malte paragrafene er samtidig med dekorasjonen.

3.1.4. Nota i manuskriptene fra British Library

Som tidligere beskrevet mangler Egerton 631 notategn, men de finnes i de øvrige tre. To av de tre øvrige manuskriptene, Add.Ms.21093 og 22797 (fig.3.4 og 3.5), har 7 notategn hver, og sistnevnte har i tillegg to Chrisimon, som eneste blant dem. Alle monogrammene i 21093 hører til gruppe IV, og det er svært lite variasjon mellom dem. Med ett unntak gjelder det samme i 22797: tegnet på f.111v skiller seg ut i den grad at det må plasseres i gruppe V. I 21093 er de tilsynelatende spredt over begge skriverne, mens de i 22797 kun finnes hos skriver 2.

Add.Ms. 15218 har til sammen 31 notategn, med mer variert utforming enn i de to øvrige fra London. Dette er det andre manuskriptet som Ulbaldus har signert, og monogrammene ligner mye på tilsvarende i Ms.28. Også disse har varierende utforming, og de kan fordeles på slik de fem gruppene: 5 i gruppe I, 2 i gruppe II, 19 i gruppe III, 0 i gruppe IV, og 5 i gruppe V. Gruppe tre er også her den vanligste, men med større margin enn i Ms.28. De fleste (med unntak av noen som ikke kom med på bildene) er avbildet på figur 3.6, og gjengitt med tillatelse fra British Library.

Tre av monogrammene, ff. 63r, 64r (avbildet til høyre) og 67v, finnes i tekst skrevet av ham jeg har kalt eleven. Den første er svært enkel, men er skjult i margen på bildene fra British Library. De to andre skiller seg såpass ut at jeg plasserte dem i gruppe V¹⁶⁴. De er svært lange, har mange parallellstreker, og bruker frittstående bokstaver innad i monogrammet. Forskjellen fra de andre monogrammene i 15218 tyder kanskje på at eleven selv har laget dem; dette kommer vi tilbake til nedenfor.

Resten av dem har som nevnt fellestrekk med de fra Ms.28, og på f.125r (avbildet), har monogrammet samme type majuskel A og T som finnes i noen

monogrammer fra gruppe V. Andre er mer forskjellige, som vi kan se på ff. 115v. Vi ser her at skjønt prinsippet er det samme, er linjene mer hakkete, og har ikke helt samme presisjon som monogrammene i Ms.28. Dette gjelder minst seks monogrammer (deriblant på ff.73v og 113r), og kan så tvil om at samme person har laget alle. Dette leder oss mot spørsmålet om hvem som har skrevet dem, og når det ble gjort.

3.1.5. Kan Nota brukes til tid- eller stedfesting? Mulige vinklinger

Spørsmålet nå blir hvorvidt utformingen av Notategn kan gi indikasjoner på hvor og når et manuskript ble skrevet. For å besvare dette, skulle jeg helst hatt noe å sammenligne med: en form for generell kunnskap eller oversikt over kjennetegn ved stil eller utførelse som var i bruk i en periode eller område. Jeg hadde trengt noe tilsvarende som det som finnes for bokstavformer, som jeg gjorde bruk av i forrige kapittel. Dessverre er det så langt ikke etablert noe slikt for Nota, men det finnes likevel nyttig informasjon i andre sammenhenger, som artiklene jeg beskrev i innledningen. Ingen av dem har Nota som hovedemne, ei heller noe formål om etablere kriterier; men de kan i det minste gi noen utgangspunkter for vurdering av monogrammene i Ms.28.

3.1.5.1. Kirsten Berg om engelsk stil

I Kirsten Bergs artikkel om gammelnorsk homilieboek beskriver hun (blant mye annet) de rundt 30 Notategnene den inneholder. Hun forklarer at tilsvarende tegn er observert i engelske

¹⁶⁴ På grunn av de parallelle stammene kan de minne om monogrammene i gruppe 2, men detaljene er såpass annerledes at de ikke kan plasseres der.

manuskripter fra 1100-tallet, men ikke i andre norrøne fra samme periode¹⁶⁵. Hun foreslår derfor at de, i selskap med andre indikasjoner, kan vitne om engelsk påvirkning:

Også den tydelige engelske innflytelsen som viser seg både i skriften og utformingen av initialene og markeringen av *litterae notabiliores* [...], og kanskje også i formen på notategnene, kan peke mot domkirken¹⁶⁶.

Notategnene settes inn i en sammenheng hvor de kan understreke, men ikke motsi, en forbindelse – de er ikke avgjørende for vurderingen. Det ser også ut til at det er selve bruken av monogramformen, og ikke konkrete trekk ved utformingen, som hun oppfatter som felles for homilieboken og engelske manuskripter. Berg peker selv på at mangelen på forskning gjør det vanskelig å være mer presis, og særlig i forbindelse med hva som kan ha vært vanlig i Norge, siden materialet er svært begrenset – det er ytterst lite som gjenstår av manuskriptene som fantes i middelalderens Norge. Hun bruker dem derfor forsiktig og som støtte for generelle tendenser snarere enn selvstendig identifikasjon¹⁶⁷.

Dette er vagt, men gir god mening i artikkelen hennes, og kan utmerket godt være riktig. Dessverre er det mindre relevant for Ms.28, og ikke bare på grunn av forskjellen mellom bøkene – mangelen på kriterier for engelsk stil gjør det vanskelig. Hypotetisk sett kunne det vært et visst fellesskap dem imellom: Monogrammenes oppbygning og stil kan minne om sine slektninger i Ms.28, men for alt vi vet kan sistnevnte være nærmere franske, tyske eller italienske monogrammer. Så lenge vi ikke kjenner noen konkrete stiltrekk fra hverken England eller Europa ellers kan det hverken bevises eller motbevises. Like fullt er artikkelen viktig, fordi den åpner for muligheten av lokale variasjoner i praksis, om enn tentativt.

3.1.5.2. Henry Mayr-Harting: *Kölnerstil*

Henry Mayr-Harting er noe mer konkret i en artikkel om bøker fra katedralen i Köln, siden han har flere manuskripter å basere seg på¹⁶⁸. Ett av formålene med artikkelen er å etablere hvilke manuskripter samlingen inneholdt på et bestemt tidspunkt, og han forklarer marginalias (i vid forstand) rolle i følgende:

¹⁶⁵ Berg: «Homilieboka: For hvem og til hva?», s. 67

¹⁶⁶ Ibid. s. 75. Det gjelder domkirken i Bergen. Den engelske innflytelsen kommer ifølge henne fra biskop Martin, som var født i England, og ble utnevnt til biskop i Bergen i 1194.

¹⁶⁷ Åslaug Ommundsen beskriver problemet i avhandlingen sin, *Books, scribes and sequences in medieval Norway*.

¹⁶⁸ Mayr-Harting, Henry: «Ruotger, the Life of Bruno and Cologne Cathedral Library», i Lesley Smith, (ed.) *Intellectual Life in the Middle Ages: Essays Presented to Margaret Gibson*, 33-60. London: Continuum International Publishing.

For this reason, corrections and annotations in the margins by Cologne scribes have been of vital importance, even if the manuscripts themselves in some cases certainly or possibly came from elsewhere to Cologne¹⁶⁹.

Noen av bøkene har notategn, og skjønt han er mest opptatt av innholdet de markerer, er også stil nevnt noen steder. I beskrivelsen av manuskriptet kalt Ms.94 sier han følgende: *Their*

*comments are incorporated in the typically Cologne way of a monogrammic NOTA sign in various designs*¹⁷⁰. Også her kan det være selve monogramformen som er ment; men litt senere bruker han bokstavformene i monogrammet som indikasjon (se bilde til venstre). Her argumenterer han for en tidligere datering enn andre har

foreslått (800-tallet i stedet for 900-tallet), og det interessante er at Nota-tegnene blir fremholdt som viktige bevis:

Its frequent lack of word spacing, its use of the ampersand when one word ends in *e* and the next begins [sic, *begins*] with *t*, its very open *gs* like *3s*, its ligatures, its initial letters with their birds, fish and trinitarian ornament, would all place it in the first half of the ninth century. Above all it has two *NOTA* signs unmistakably in the same hand as that which made the *NOTA* signs beside Gregory's letter to Bishop Quirichus in MS 92, and that is certainly a Cologne annotator. The identification hits one immediately, even though it is but a single monogram, whose open *a*, incidentally, implies an early date. Moreover, the first of these *NOTAS* [...] is placed against a comment about Gideon and the Book of Judges, which, extraordinarily, has exactly the same Christological interest as the letter to Quirichus¹⁷¹.

Det er dermed tre trekk ved monogrammene som er avgjørende for Mayr-Hartings konklusjon: at det kan knyttes til en bestemt skriver, at åpen A er brukt, og at det markerer samme type innhold som i et annet manuskript som skriveren har markert.

Det er disse perspektivene som har betydning her. Selve resultatene har nok lite med Ms.28 å gjøre, på grunn av århundrene som skiller det fra manuskriptene i Köln; men det gir mening at bokstavformene kan stemme overens med de som ellers var vanlige i samtiden, eller hos den aktuelle skriveren. Dette virker opplagt, men det kan være lett å overse på grunn av monogrammenes doble natur: de er symboler, men også bokstaver (om enn abstraherte), og de blir en slags mellomting mellom skrift og bilde. Symboler oppfattes som noenlunde statiske, med en kjent, etablert form; og skjønt det ofte stemmer, gjelder det ikke nødvendigvis Notategnene. Mayr-Harting viser at skriverens håndskrift også kan vise seg i utformingen av marginale symboler, og dette siste kan være relevant for Ms.28, som vi snart skal se.

¹⁶⁹ Ibid. s. 40

¹⁷⁰ Ibid. s. 49

¹⁷¹ Ibid. s. 54.

3.1.5.3 Neil Ker om Salisbury

Å lokalisere manuskripter på bakgrunn av én skriver har vært gjort før Mayr-Harting, men med en annen, beslektet form for marginalia. I en artikkel om manuskripter fra Salisbury bruker Neil Ker to marginale bokstaver, *D.M* (som står for *Dignum Memoria; verdig til minnet/å legge seg på minne*) for å knytte manuskripter til en bestemt samling. Både Berg og Webber bruker ordet *nota* i vid forstand, slik at det også omfatter *D.M*, betegnet av Webber som *nota marks in the form 'D.M.' added in the margins of twenty-five of the Salisbury books*¹⁷². De er bokstaver, ikke monogrammer; men siden begge er oppfordringer til leseren er det verdt å undersøke:

Their [D.M.] particular importance here is due to the fact that they are written by the same hand in manuscript after manuscript and yet only in manuscripts which are datable from the script either in the late eleventh or the early twelfth century. We can be confident that these books were already collected together in the same place not much after the year 1100¹⁷³.

Ker bruker her *D.M.* som indikasjon på skriver basert på håndskrift, og deretter samlingen skriveren var tilknyttet; det er altså ikke snakk om en bestemt stilart for ett område. Det ville nok vært litt mye å forvente av to bokstaver. Det er uansett interessant at det er markeringen som har vært hovedkriteriet, slik Bergs kommentar til Kers artikkel viser:

Disse håndskriftene er ikke så enhetlige at de ellers lar seg bestemme som produkter av samme skriveskole, men annotatorens arbeid viser at de en gang må ha hørt sammen¹⁷⁴.

Hun bruker selv dette på homilieboka, som består av flere tekster bundet sammen:

Siden de aller fleste notategnene i homilieboka har samme form, og samme notategn dessuten forekommer en gang i tillegget, kan vi kanskje konkludere med at både hovedhåndskriftet og tillegget en gang må ha inngått i en større boksamling, og at noen har gått gjennom dem, ikke lenge etter at homilieboka var ferdig skrevet [...]¹⁷⁵.

Vi har derfor eksempler på at *D.M.*, som både Webber og Berg omtaler som notategn i videre forstand, har vært avgjørende for å plassere manuskripter i riktig samling.

Manuskriptene fra Cambron kan identifiseres ut ifra eiermerkene, og det er ikke egentlig nødvendig å bruke notategn som indikatorer på samling; i det minste ikke for de fem

¹⁷² Webber: *Scribes and Scholars at Salisbury Cathedral* s. 132. Hun legger også til at Ker selv påpeker at to bokstaver er lite å bestemme skriveren ut ifra, men at andre elementer støtter teorien.

¹⁷³ Ker, Neil: «Salisbury Cathedral Manuscripts and Patrick Young's Catalogue» i Neil Ker, *Books, Collectors and Libraries. Studies in the Medieval Heritage*, London: The Hambleton Press, 1985. S. 176-177.

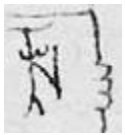
¹⁷⁴ Berg: «Homilieboka: For hvem og til hva?», s. 67

¹⁷⁵ Ibid. s. 73

manuskriptene jeg har beskrevet. Det ville i alle fall vært behov for større materiale for å vurdere om Cambron-manuskripter kunne blitt gjenkjent slik.

3.1.5.4: Bratislav Lučin om *Codex Traguriensis*

Mayr-Harting identifiserer tegn med en bestemt skriver på bakgrunn av bokstavformene, men antagelig ikke generell stil (han går dessverre ikke nærmere inne på kriteriene, bortsett fra at

åpen A i seg selv er en indikasjon). Men det finnes også et eksempel på at selve stilen er gjenkjennelig. Bratislav Lučin skrev i 2014 en artikkel om et manuskript kalt *the Trogir codex of Petronius* eller *Codex Traguriensis* (Paris, BNF, lat.7989),

som inneholder klassiske tekster av blant andre Catull, Ovid og Petronius. Det ble skrevet mellom 1423 og 1425, og er dermed mye senere enn Ms.28; men det han skriver om marginalia er såpass interessant at jeg velger å nevne det likevel, i mangel av tilsvarende informasjon for 1200-tallet.

Lučin forbinder den første skriveren i *Codex Traguriensis* med andre manuskripter fra samme tid, på grunn av en særpreget form for Notamonogrammer:

I would add that hand *a* is clearly identifiable on the margins of Vat. Lat. 5135, not only by the ductus, but also from the characteristic monogram *Nota*.¹⁷⁶

Og senere:

An additional sign of the connection of the owner of hand *a* with Trogir and Split can be seen in the previously unnoticed correspondences of several of the *Nota* monograms and the short textual marginalia of different manuscripts. It has already been remarked that the monogram and the ductus of hand *a* from Paris, BNF, lat. 7989 appear in the margins of Vat. Lat. 5135. But in Vat. Lat. 5135 there is a monogram in f.43r that was entered by some other hand; in its form, it corresponds with the monogram that we can find several times in the margins of MS. Canon. Class. Lat. 224 [...], that is, in the part of the codex that was copied by Petrus Cippicus¹⁷⁷.

Som de to bildene viser bruker den første skriveren en variant som skiller seg fra det vi tidligere har sett ved de dekorative seriffene, og det er antagelig disse Lučin mener med 'karakteristisk'. De skiller seg også ut ved at det er den høyre stammen som er felles for T, N og A; og ikke den venstre, som er normen både i Ms.28, og hos den andre skriveren som er

nevnt i sitatet. Sistnevntes monogrammer, som vist på bildet til venstre, har en enklere form, som med unntak av noen detaljer (som at A er majuskel, ikke

¹⁷⁶ Lučin, Bratislav: "Petronius on the Eastern Shores of the Adriatic: Codex Traguriensis (Paris, BNF, LAT. 7989) and Croatian Humanists". I *Colloquia Maruliana* Nummer 23, Nummer (2014): s. 178 - 184. S. 180

¹⁷⁷ Ibid. s.182

minuskel) kunne vært plassert i gruppe IV. Slik ligner de også på notategnene i Add.Ms.21093 og 22797, siden de passer inn i samme gruppe.

Utover denne likheten er det vanskelig å sammenligne *Codex Traguriensis* med Ms.28; forskjellene i tid og ikke minst innhold er for store. Det som er verdt å ta videre, er at Lučin bruker notategn som kriterium basert på stilkjennetegn, alene eller i tillegg til håndskrift og bokstavformer; og slik tilføyer han nok et kriterium for vurdering.

3.1.6. Ms.28

De foregående avsnittene inneholder flere interessante perspektiver, men det er så langt lite som kan overføres til Ms.28. Skjønt Mayr-Harting nevner en Kölner-stil, forklarer han ikke egentlig hva den består i; og det samme gjelder Bergs forslag om engelsk påvirkning. Både Mayr-Harting og Ker bruker monogrammene for å få økt kunnskap om samlingen et manuskript tilhørte, gjennom skrivere som virket der. Dette er nyttig hvis man, som hos Ker, skal kartlegge en samlings innhold, men det er utenfor mitt formål med Ms.28; og som nevnt gjør eiermerkene jobben for oss. Så lenge det ikke finnes et større sammenligningsgrunnlag, er det vanskelig å påvise lokale stilarter, hverken i Cambron eller andre steder. Jeg må derfor la dette ligge.

Mayr-Harting skiller seg ut ved å bruke utformingen av A som kriterium.

Bokstavformene signaliserer periode eller sted uavhengig av den enkelte skriveren, og kan ha større nytte for Ms.28. De kan, i likhet med håndskriften, vurderes som pregotiske, på grunn av de samme vurderingene som ble gjort i kapittel 2.2. Noe særlig mer er det vanskelig å si, siden de ikke skiller seg ut på noen bestemt måte. Heller ikke her er det mer å hente, i det minste ved første blick.

3.1.6.1. Hvem skrev notategnene?

Siden sted og årstall for Ms.28 allerede er kjent, er det mer fruktbart å undersøke hvorvidt notategnene ble laget samtidig som teksten eller senere; og hvem som kan ha laget dem.

Vi har sett eksempler på at samme skriver annoterte flere manuskripter fra samme samling, også manuskripter som han eller hun ikke selv har skrevet. Spørsmålet blir da hvem denne skriveren kan ha vært. Teresa Webber foreslår at det ved Salisbury kan ha vært en person av høy rang, for eksempel en biskop eller erkediakon, som annoterte manuskriptene. I så fall ble det gjort etter at manuskriptet var ferdigskrevet¹⁷⁸.

¹⁷⁸ Webber: *Scribes and Scholars at Salisbury Cathedral*, s. 138

Berg vurderer det samme for homilieboka, men foreslår også at monogrammene kan være laget av den samme som skrev teksten:

Det er ikke usannsynlig at det er skriveren selv som har gjort dette. Blekket ser ut til å være det samme som i skriften forøvrig. Men det kan også ha vært en annen person i samme miljø.¹⁷⁹

Dersom blekket (og stil forøvrig) er det samme som ellers i teksten, er det altså mulig at skriveren selv har laget monogrammene; og det er liten grunn til å tvile på at dette også er gyldig for andre manuskripter enn homilieboka. I Ms.28 har Nota, chrisimon og paragraphi stort sett samme farge som skriften, i blant med lysere eller mørkere nyanser enn ellers på siden. Det er mulig at de (i likhet med løpende titler og rubrikker) ble skrevet inn i én omgang etterhvert som leggene ble ferdige, og i så fall forklarer det variasjonene.

3.1.6.2. Hvorfor flere typer tegn?

Det faktum at Ms.28 inneholder både Notategn, Chrisimon og Paragraphi, kan så tvil om at alle er lagt til samtidig. Hvorfor brukes flere tegn? Berg gir en mulig forklaring i forhold til engelske manuskripter:

I det engelske håndskriftmaterialet ser det ut til at forekomsten av notategn følger to ulike system. De kan enten være satt til av ulike hender over lengre tidsrom, og har følgende, ganske varierende form, eller de kan være relativt enhetlige og noenlunde samtidige¹⁸⁰.

Det er vanskelig å si om dette også er gyldig for en bok som Ms.28; men praksisen trenger ikke være begrenset til England på 1100-tallet. I så fall blir spørsmålet hvorvidt dette har blitt gjort i Ms.28, eller i forbildet som er brukt for Ms.28.

Siden forbildet er ukjent, kan sammenhengen vanskelig bevises eller motbevises; men siden notategnene antagelig er samtidige med teksten i Ms.28, virker det mer sannsynlig at eventuelle tillegg ble gjort i forbildet. Dersom forbildet var gammelt, eller mye brukt, kan forskjellige lesere ha skrevet dem inn etterhvert. Dette kan forklare variasjonen i type, og kanskje også overvekten av Nota-tegn: om disse ble skrevet inn først, har senere lesere kanskje ikke hatt behov for å markere så mye, siden det viktigste allerede var notert. At ulike tegn er brukt, kan da skyldes ulik praksis eller sedvane; som nevnt beskriver Isidor Chrisimon som tegn leseren selv legger til. Om så er tilfelle, har skriveren kopiert dem slik de fantes i forbildet, uten å samordne dem alle til én av gruppene. Dette er ikke underlig med tanke på

¹⁷⁹ Berg: «Homilieboka: For hvem og til hva?» s. 73 - 74.

¹⁸⁰ Ibid. s.67

tidens store respekt for autoriteter og særlig kirkefedrene: å endre på slike tekster ble nok ikke sett på med blide øyne, og kanskje gjaldt det også markeringer i dem.

En annen mulighet er at noen ved klosteret skrev inn alle under ett, basert på hva han selv mente burde markeres. Det blir mer om dette i de kommende kapitlene, men jeg kan her si at jeg ikke har funnet noen tydelige indikasjoner, og hverken kan bevise eller motbevise det.

3.1.6.7. Kan Ulbaldus ha skrevet dem?

Dette leder oss tilbake til selve skriveren. Vi vet at Ulbaldus skrev teksten i Ms.28 gjennom kolofonen, og ved sammenligning av håndskriften i det andre manuskriptet han signerte. Kan han også ha skrevet Notategnene?

Det at de er noenlunde samtidige kan tyde på det, men de kan likevel ha blitt skrevet av en annen, for eksempel den som korrigerste teksten (hvis dette ikke var Ulbaldus selv). Monogrammet N ligner på majuskel N i håndskriften hans, men også andre kan ha brukt samme form. Det er heller ikke utelukket at en annen har annotert flere manuskripter, slik tilfellet er ved Salisbury. Det som skiller dem ut ligger i selve stilen, det som er særpreget for dem, og her ligger også muligheten for å knytte dem opp mot Ulbaldus.

Variasjonen i utformingen består av at samme motiver gjentas og kombineres på forskjellig måter, slik at de alle trass forskjellen er beslektede. Dette gjør det mulig å sortere dem i grupper, uten fellestrekk hadde det blitt vanskelig. Som gruppene viser er det en viss endring mot slutten av boken, som stemmer overens med den generelle tendensen mot større kunstferdighet; som vi husker gjelder dette også til en viss grad Chrisimon. Dersom Ulbaldus har skrevet monogrammene, er det ikke så rart at de endrer seg sammen med teksten.

Vi finner også andre indikasjoner gjennom tre av de fire manuskriptene ved British Library. Add.Ms.21093 og 22797 har få og ensartede monogrammer, og i 22797 finnes de kun hos en av de to skriversne. 15218, som vi vet er laget av Ulbaldus, har større variasjon, og ligner på mange måter monogrammene i Ms.28; i det minste nok til å kunne sorteres i de samme gruppene. Riktignok har enkelte av dem enn litt ujevn og mindre presis strek enn i Ms.28; men de to som skiller seg aller mest ut, finnes som nevnt på folia skrevet av eleven. Utforming deres er helt annerledes enn noen av de andre tegnene vi har sett, og representerer kanskje elevens egen måte å lage dem på.

Det er ikke nødvendigvis så spesielt at tegn ble formet på forskjellig vis – det kan godt ha vært vanlig å gjøre det slik, og kanskje er det mengden notategn som er grunnen: Ms.28 og Add.Ms.15218 er tross alt de som har flest monogrammer av de som her er presentert. De

andre manuskriptene har lang færre tegn, og variasjon har kanskje ikke vært sett som nødvendig.

Det er likevel påfallende at det er i Ulbaldus' manuskripter at vi finner de fleste og mest varierte nota-tegnene. Materialet er riktignok smalt, og andre bøker fra Cambron kunne endret bildet; men på bakgrunn av det undersøkte materialet oppfatter jeg det som sannsynlig at Ulbaldus selv har skrevet og utformet i det minste flertallet av dem. Om han selv foretrakk variasjon, eller fulgt en tidligere lærers praksis, kan det uansett være at han bevisst lærte det videre – om det stemmer at han underviste elven, kan han ha oppfordret ham til å bruke monogrammer, og i tillegg lage dem på sin egen måte.

3.1.7. Oppsummering

For å oppsummere: er det mulig å lære noe nytt om Ms.28 gjennom notategnernes utseende?

Det er vanskelig å si om de stemmer overens med generell praksis i Europa; men vi har heller ikke funnet noe som motstrider det. Vi kan også stille spørsmål ved hvorvidt det faktisk er mulig å etablere kriterier: det er ikke gitt at de helt store forskjellene fantes, særlig siden monogrammet bare har fire bokstaver. Men det kan ikke vites før noen prøver, og Mayr-Harting og Berg synes å mene at det lar seg gjøre. Siden Ms.28s skrift, layout og dekor ellers stemmer overens med sin tid, kan vi tro at også notamonogrammene gjør det, litt som Berg gjør når hun plasserer tegnene sammen med andre indisier på engelsk innflytelse.

Det er hovedsakelig skriveren som har blitt belyst ved å studere tegnernes utseende. Det virker sannsynlig at Ulbaldus selv har laget dem, at han hadde en egen stil, og at han bevisst kan ha lært det videre. I utgangspunktet er dette sideordnet; hvem som skrev tegnene er ikke avgjørende for problemstillingen min. Likevel bidrar det til å øke kunnskapen om Ms.28, og det kan vise seg at variasjonen i utforming kan ha hatt et formål.

Notategnenes utforming gav interessante resultater om skriveren, men ikke om så mye annet. Det er på tide å gå videre til deres funksjon. Som forklart i innledningen tar jeg utgangspunkt i tre muligheter, og den første omhandler den mest opplagte: selve det at tegnene markerer noe i teksten. Som imperativ av *notare* er de oppfordringer til leseren, og her skal jeg se på hvilke typer innhold de markerer. Jeg undersøker også om det er noen forskjell mellom hva Nota, Chrisimon og Paragraphus markerer, og om det markerte innholdet kan gi informasjon om hva manuskriptet var ment å brukes til, og/eller hvem som var ment å bruke det. Dette har blitt foreslått i forhold til andre manuskripter, deriblant av Mayr-Harting: *Such annotations may also shed valuable light on the actual main interest of those using the manuscripts*¹⁸¹. Tekstene ved Berg, Mayr-Harting og Webber er derfor stadig av interesse utifra vinklingene de foreslår. Det er mindre relevant å sammenligne Ms.28 med de øvrige manuskriptene fra Cambron. Siden de inneholder andre typer tekster, er muligheten for å belyse noe i Ms.28 begrenset, og jeg har valgt å la det ligge.

I det følgende presenterer jeg hovedtendensene i innholdet som er markert i Ms.28, hvilken betydning slike utdrag hadde i samtiden, og til sist hvilke teorier som har vært foreslått av andre rundt bruksområder. Spørsmålene jeg skal prøve å besvare er: Hva slags innhold er markert i Ms.28? Og kan dette fortelle noe om av hvem og hvordan manuskriptet var ment å brukes?

3.2.1. Ms.28: Innhold i de markerte setningene

Før vi begynner, er det verdt å merke seg at *hva* tegnene faktisk markerer ikke alltid er klart. Ifølge Clemens og Graham er det lengden på notamonogrammet som bestemmer lengden på utdraget:

One or other stem of the *N* might be extended to whatever height was desired, so that the top and bottom of the stem were next to the first and last lines of the passage to which attention was being drawn¹⁸².

Det skal derfor være enkelt å se hvilke deler av teksten markeringen viser til, og i forrige kapittel så vi to tilfeller hvor tegnet kan ha blitt forlenget for å dekke mer av teksten (ff.105r og 137r, som beskrevet i gruppe V). Vanligvis korresponderer stammens lengde med *en* eller

¹⁸¹ Mayr-Harting: "Ruotger, the Life of Bruno and Cologne Cathedral Library", s. 40

¹⁸² Clemens og Graham: *Introduction to Manuscript Studies*, s. 44

flere hele setninger, men det finnes også tilfeller hvor den begrenser seg til setningsledd, og noen steder ikke en gang det. Her er det nok utdrag som er ment; men enkelte steder er det uklart, som vi ser på f.97r, hvor selve utdraget virker ufullstendig uten de omkringliggende setningene. Samtidig er det ikke gitt at dette var konsekvent, og noen steder kan det ha blitt regnet som tilstrekkelig å markere begynnelsen av en forklaring; dette kan være tilfelle for første nota på f. 83v, hvor bare de første to linjene i en tolkning som strekker seg over sju er markert. I tabellen har jeg transkribert det jeg vurderer til å være relevant ut ifra sammenhengen, eller der en eller flere setninger er nødvendig for å forstå sammenhengen. Der jeg er usikker har jeg gjengitt lengre utdrag, hvor de ekstra linjene er skrevet i kursiv.

3.2.1.1. Forklarende innhold

Utredninger, ordtak og epigrammer

De fleste markerte utdragene inneholder forklaringer og utredninger av forskjellige slag. De kan være av etymologisk karakter, som på folio 69v, hvor Hieronymus forklarer hvordan samme navn kan ha forskjellig ordlyd fra språk til språk:

Quod autem a nobis saulus dicitur: non mirum est hebreæ nomina ad similitudinem grecorum et romanorum casuum decli-/nari; ut sicut pro ioseph, iosephus, pro iacob, iacobus, ita pro/saul quoque saulus in nostra lingua ac sermone dicatur. f.69v

Men det at han av oss kalles Saulus er ikke underlig, siden de hebraiske navnene kan bøyes med grekerne og romernes endelser; slik at Ioseph kalles for Iosephus, Iacob Iacobus, og følgelig Saulus for Saul i vårt språk og tale.

Det finnes også flere markeringer av ordtak, som på f.114r r:

Aut grecos lege si eiusdem lingue habes scientiam: aut si tantum latinus es, noli de gratuito munere iudicare; et ut uulgare prouerbium est, non debes equidentes inspicere donati.

Enten, les grekerne [de greske forfattere] hvis du har kunnskap om deres språk, eller, hvis du bare er latiner, skal du ikke dømme en vederlagsfri gave; og slik det folkelige ordspråket er, bør du ikke undersøke tennene på en hest gitt som gave.

I det følgende er, om ikke et ordtak, så en mer epigrammatisk setning nevnt:

Pulchre quidam de neotericis grecum uersum transferens elegiaco metro de inuidia lusit dicens. Iustius inuidia nil est; que protinus ipsum auctorem rodit, excruciatque animum.

En av de neoteriske poetene sa det godt og spøkefullt, i det han oversatte en gresk verselinje om misunnelse i elegisk versemål: "Ingenting er mer rettferdig enn misunnelse, siden den stadig gnager på sin egen opphavsmann, og piner sinnet".

Det er interessant at de neoteriske poetene nevnes her, en gruppe romerske poeter som virket i den hellenistiske perioden (323f.Kr til 31f.Kr)¹⁸³, hvorav et eksempel er Callimachus.

Utdraget illustrerer at mange av de klassiske referansene i tekstene er markert, deriblant passasjer om stoikerne, de romerske keiserne og, som vi ser, klassiske greske og romerske forfattere.

Teologiske spørsmål

Andre behandler teologiske emner, og flere av dem har form av spørsmål, som dette fra folio 86r:

Querat quispiam si fides non est nisi ex auditu; quomodo qui surdinati sunt possunt fieri christiani. (fol. 86r)

Noen kan spørre: hvis tro ikke finnes utenom ved å høre; hvordan kan de som er født døde bli gjort kristne?

Atter andre inneholder mer komplisert teologiske problemstillinger. Flere er allegoriske utlegninger over personer eller hendelser i Bibelen, noen omhandler vår begrensede forståelse av Gud og paradiset, mens andre er vanskeligere å karakterisere. En del virker løsrevne, og det er kanskje ikke lett å forstå hvorfor de er avmerket uten grunnleggende kunnskap om teologi i senantikken og middelalderen; noe jeg selv ikke har.

3.2.1.2. Formaninger og oppfordringer

Kanskje ikke uventet er det markert en stor mengde tekster om synd og frelse: Hvilke farer man er utsatt for, hvordan man bør beskytte seg mot djevelen, og hvordan kjetteri kan få rot. Mange av dem handler om dødssynder som misunnelse, hovmod og raseri,

Si enim ira desiderat ultionem, omnis autem ultio reponere cupit ei malum, a quo se lesam putat: et christianus non debet malum pro malo reddere, sed uincere in bono malum, et mihi uindictam ego retribuam dicit dominus; omnis qui irascitur peccat. Ira quippe uiri; iusticiam dei non operatur. 138v

Hvis sinne trakter etter hevn, og all hevn ønsker å betale tilbake ondt mot den som den mener seg krenket av; og en kristen ikke bør gi ondt for ondt, men beseire det onde med det gode, og 'Straffen hører meg til, jeg skal gjengjelde, sier herren' [Rom. 12.19]; da synder alle som blir sinte. [Jak.1.20]. 'For sinne hos et menneske fører ikke til det som er rett for Gud'¹⁸⁴.

¹⁸³ Regnet fra 323f.Kr til 31f.Kr, perioden fra Alexander den Stores død i 323 f.Kr., til slaget ved Actium i 31. f.Kr.

¹⁸⁴ For Bibelsitatene har jeg brukt Det Norske Bibelselskaps oversettelse fra 1978, 2.utgave (1985), 5.opplag (1988)

Et tilbakevendende tema er at botsøvelser skal gjøres til Guds ære, og ikke for å bli beundret av mennesker:

Quid tam dei opus quam scripturas legere, in ecclesia praedicare, sacerdotium cupere: ante altare domini ministrare? Sed et hec nisi aliquis omni diligentia custodierit cor suum; de cupiditate laudis oriuntur. f.109v.2

Hva er Guds arbeid om ikke å lese Skriftene, preke i kirken, trakte mot presteembedet, tjene foran Herrens alter? Men også dette kan stige fra begjær etter lovprisning om ikke enhver bevokter sitt hjerte med største omhyggelighet.

Andre er direkte advarsler, for eksempel mot å risikere det evige livet for det verdsliges skyld:

Itaque non frater, non uxor, non filii, non amici, non omnis affectus qui nos excludere potest a regno celorum; amori domini praeponatur. Nouit unusquisque credentium quid sibi noceat, uel in quo sollicitetur animus; ac sepe temptetur. Melius est uitam solitariam ducere; quam ob uite praesentis necessaria eternam uitam perdere

Følgelig, la ikke bror, ikke hustru, ikke sønner, ikke venner, ikke all lengsel som kan holde oss borte fra himmelens rike, settes foran kjærlighet til herren. Hver enkel av de troende kjenner hva som vil være skadelig for seg, og ved hva sjelen blir forstyrret, og ofte fristet. Det er bedre å føre et enslig liv, enn å tape det evige livet på grunn av det nåværende livets behov.

Det finnes også noen advarsler mot kjetteri, og denne inneholder nok et ordtak, om hvordan slikt kan spre seg:

... *et iuxta uulgarem* prouerbium unius pecudis scabies, totum commaculat gregem. Igitur et scintilla statim ut apparuerit *extinguenda est*. f.103r

Og som i det folkelige ordtaket, skabb på en sau smitter over på hele flokken. Derfor må også en gnist straks bli slukket, så snart den har kommet til syne ...

Andre setninger har mildere form, og er snarere oppmuntringer enn formaninger, siden de fokuserer på hva man oppnår ved å følge et påbud, i stedet for hva man risikerer ved ikke å gjøre det. De oppfordrer til sølibat, til å utføre gode gjerninger, å utholde lidelse for Guds skyld, og som i det følgende, å handle slik at man blir verdig himmelriket:

Non est enim personarum acceptio apud deum. Sed quicumque talem se prabuierit, ut regno celorum dignus fiat; hic accipiet quod non persone, sed uite paratus est. Si itaque tales estis qui consequamini regnum celorum, *quod pater meus triumphantis et uictoribus praeparauit; uos quoque accipietis illud*. f.36r.

“For Gud gjør ikke forskjell på folk.” Men enhver som har forberedt seg slik, at han blir verdig til himmelens rike, han vil ta imot det som er gjort rede, ikke for bestemte personer, men for bestemte liv. Hvis også dere er slike som vinner himmelens rike, det som min far har forberedt for de jublende og seirende, vil også dere motta dette.

Et av utdragene dreier seg om å vise forståelse for synder, og skjønt det passer godt for Hieronymus selv, var det kanskje også relevant for de som tok imot skriftemål:

Siquis uirgo ad senectam usque permanserit, ignoscat ei qui adholescentie quondam calo-/re deceptus est; sciens quantis difficultatibus illam transierit etatem. f.110r

Hvis noen ble værende jomfru like til alderdommen, skal han tilgi den som engang ble narret av ungdommens lidenskap; i det han vet med hvor store vanskeligheter han selv gikk igjennom den alderen

Oppsummert består utdragene av en blanding av teologiske utlegninger, formaninger, ordtak og leveregler. Noen av formaningene må ha vært særlig relevante for munkene og andre geistlige, på grunn av fokuset på sølibat og botsøvelser. Advarslene mot dødssynder er mer allmenngyldige, men om de har vært rettet mot andre enn munkene er vanskelig å si. I tillegg er noen av utdragene relativt obskure sett alene; de gir ikke alltid mening utenfor sammenhengen, og man skulle tro de var rettet mot noen med en viss teologisk bakgrunn. Det virker derfor sannsynlig at de er ment for Cambrons beboere, eller i det minste andre geistlige; jeg kommer tilbake til dette snart.

3.2.1.3. *Chrisimon og Paragraphi*

Angående Chrisimon, har jeg så langt ikke funnet noen bestemt tendens som kan forklare hvorfor de er brukt. Trass i at tegnets bokstaver kan leses som Christus, synes utdragene ikke å være spesielt knyttet til ham, ei heller til bibelsitater med hans ord. Skulle det være en sammenheng, er den ikke enkel å finne, og ville antagelig krevd en grundigere undersøkelse av selve teksten. Som vi husker er det mulig at de har fulgt med fra forbildet, og jeg velger derfor å la det ligge her, siden det slett ikke er sikkert at forskjellen i det hele tatt finnes.

Paragraftegnene er noe mer systematiske. Som beskrevet i 3.1 står flesteparten av paragraftegnene sammen med dipler, med unntak av to: på ff.60r og 146v. Førstnevnte finnes i Markus-kommentaren, og markerer en oppsummering eller tolkning, på slutten av kommentaren til vers 13-19 i kapittel 3¹⁸⁵. Tegnet på f.146v er derimot skrevet ved siden av vers 6.10 fra Efeserbrevet. Verset innledes med den forstørrede majuskel-formen som ofte brukes sammen med dipole i slutten av manuskriptet, men her altså uten dipole.

Paragrafene markerer dermed hovedsakelig bibelsteder i Ms.28, men uten en grundigere tekstanalyse er det vanskelig å si hvorfor. Generelt ser de ut til å omhandle hvordan man skal leve som kristen, men det vanskelig å si om det er noen tendens. Det kan

¹⁸⁵ For øvrig er bibelversene på denne og de omkringliggende ofte ikke markert. Det kan skyldes at Hieronymus i denne delen kommenterer bruddstykker av gangen, og ikke hele verset under ett.

dreie seg om en bestemt type tematikk eller innhold, men det er slett ikke sikkert at sammenhengen er opplagt selv etter en tekstanalyse. Det kan uansett underbygge teorien om at markeringer ble lagt til over et lengre tidsrom i forbildet for Ms.28, og at kopien bevarer variasjonen i type; i så fall kan paragrafene, i likhet med Chrisimon, være rester etter et eldre system.

3.2.1.4. Senere tillegg

Til sist kan vi merke oss de senere tilleggene, siden disse kan si noe om hvordan manuskriptene faktisk ble brukt (fig. 2.19). Det synligste av dem er sidenummereringen i moderne arabiske tall, som dekker hele Matteus-kommentaren fra 1 på folio 3r, til 108 på folio 56v. De øvrige tilleggene er alle korte tekster, antagelig skrevet av tre ulike personer. Alle gir opplysninger om innholdet i bibelverset kommentaren omhandler, fem av dem også med angivelse av søndagen verset er knyttet til. Også disse er begrenset til Matteus-kommentaren. Det virker sannsynlig at denne kommentaren ble mest brukt, både fordi den har en mer komplisert layout enn resten (som beskrives i neste kapittel), og på grunn av oppmerksomheten den er viet i ettertid.

3.2.2. Betydning av den markerte teksten

3.2.2.1 Rettet mot underordnede

I 3.1 ble det forklart at øvrighetspersoner kan ha vært ansvarlig for hva som skulle markeres. Vedkommende kan ha gjort det for sin egen skyld, men også for å henlede andres oppmerksomhet mot det markerte, og Berg tenker i disse baner angående homiliebooka.

Hvem han nå enn var [som skrev notategnene], er det lite sannsynlig at han ville annotere håndskriftet på denne måten for sin egen del. Notategnene må være satt til av en geistlig med en vis[sic, viss] rang og autoritet i miljøet, og de er rettet til personer et stykke lengre ned i hierarkiet¹⁸⁶.

Markeringene blir da signaler fra en overordnet om hva de under ham bør merke seg.

Webber mener også at en øvrighetspersonen må ha markert manuskriptene i Salisbury, og at han foretrakk en bestemt type tekster:

For the most part, the annotator added the **D.M.** annotations to copies of patristic *originalia*. In this context, such annotations had a specific function: to identify *sententiae* as *auctoritates* - texts which could be excerpted from their immediate context within the works of an *auctor*, and employed elsewhere as authoritative in their own right¹⁸⁷.

¹⁸⁶ Berg: «Homiliebooka: For hvem og til hva?» s. 74

¹⁸⁷ Webber: *Scribes and Scholars at Salisbury Cathedral* s. 134

Utdragene kunne tas ut av sammenhengen og settes inn i en ny, hvor de ble viktige læresetninger. Som vi husker er D.M. og notamonogrammene beslektet, og det er i så fall mulig at Nota-monogrammer, kanskje også de i Ms.28, kan ha hatt samme funksjon. Hun stiller videre spørsmål ved hvilke kriterier som ble brukt i utvalget, og om de var ledd i et større program:

The annotator's activity indicates a process of selection, but it does not appear to have been systematic. I have not been able to discover any one criterion which accounts for all of his choices of *sententiae*. Nevertheless, certain preferences and special interests emerge. An interest in pastoral problems and pastoral activity appears to lie behind the noting of many *sententiae*¹⁸⁸.

Dette er interessant, siden det kan ha implikasjoner for hvem utdragene var rettet mot.

3.2.2.2 *Sententia*

Ordet *Sententia*¹⁸⁹ er et nøkkelbegrep i denne sammenhengen. Det er latin for setning, men kan også bety tanke, mening og læresetning, og ble brukt som representant for en forfatters standpunkt eller formening om et emne. Den nye sammenhengen var ofte *florilegia*, hentet fra adjektivet *florilegus*, som betyr *blomstersamlende*. Florilegia var samlinger med utdrag fra viktige tekster, deriblant av kirkefedrene, hvor utdragene må være blomstene tittelen viser til. Det fantes mange forskjellige samlinger, og de var mye brukt; i følge Cheney var de svært populære ved Cistercienserklostre¹⁹⁰. Rouse og Rouse presiserer at dette ikke var tilfeldig sammensatte utdrag, men et bevisst utvalg satt inn i et overordnet system, for eksempel tematisk; og at dette systemet etter hvert ble svært avansert¹⁹¹.

3.2.2.3 *Auctoritas*

Kirkefedrene ble regnet som autoriteter, men ordet *autoritet* (*auctoritas*) kunne i middelalderen ha en litt annen betydning enn vi tillegger det. I sitatet over bruker Webber ordene «*to identify sententiae as auctoritates*». Sentenser hadde tyngde, ikke fordi de var skrevet av en autoritet, men fordi de *var* autoriteter:

Auctoritas derived from *auctor*, and was defined by Hugutio of Pisa in about 1200 as "sententia digna imitatione," "a saying worthy of imitation." Thus, both authority and author

¹⁸⁸ Ibid. s.120

¹⁸⁹ Kirsten Berg har oversatt ordet til *sentens*, og jeg kommer heretter til å bruke hennes oversettelse.

¹⁹⁰ Cheney: "English Cistercian Libraries" s. 337

¹⁹¹ Rouse og Rouse: *Authentic Witnesses* s.5 – 6. Dette blir nærmere forklart i neste kapittel.

were conceived of entirely in textual terms, for an author is simply one whose writings are full of authorities¹⁹².

Som Carruthers forklarer er autoritet noe som hører til teksten, ikke forfatteren; i den betydning at forfatteren får autoritet indirekte, via teksten hun eller han har skrevet, og via lesernes anerkjennelse av den. Setningene som er markert i Ms.28 kan slik ha vært spesielt viktige i kraft av teksten de er hentet fra, siden Hieronymus' verker var høyt verdsatt.

3.2.3. Vera doctrina

3.2.3.1 *Originalia scripta*

Hieronymus var selv en av de som definerte rett lære, og kirken var fra begynnelsen av opptatt av å finne frem til en felles doktrine. En måte å gjøre dette på, var å bruke kirkefedrenes tekster, siden de ble oppfattet som veiledere i teologi og kristen livsførsel. Det kan derfor virke underlig at hovedkilden til kunnskap om dem i lang tid var florilegia, og ikke tekstene i sin helhet. Det var rett og slett ikke vanlig å ha kopier av dem ved klostrene:

During the early Middle Ages relatively few communities in England or on the continent appear to have considered it necessary, or had the means or opportunity, to acquire a thorough patristic collection consisting of a substantial number of texts in full by all or most of the principal Latin fathers¹⁹³.

Dette endret seg i løpet av 1100-tallet. Fra nå av jobbet klostrene med å skaffe seg tekstene, og ifølge Webber ble de antagelig prioritert for kopiering ved Salisbury¹⁹⁴. Rouse og Rouse beskriver dette som resultat av at man nå tiller hele tekster større autoritet *One can see, before mid-century [1100-tallet], an acknowledgement of the higher authority of the full text, as opposed to that of extracts taken out of context*¹⁹⁵ Flere av samtidens forfattere understreket betydningen av *Originalia scripta, de opprinnelige tekstene*, et begrep som blant annet ble brukt av teologen Ralph Niger (ca.1170 – ca. 1217) i 1191¹⁹⁶. Rouse og Rouse siterer ham i det følgende:

By 1191 Ralph Niger was using the phrase *Originalia scripta* in a new sense, meaning the whole work of an author in contrast to extracts from the work. Niger says that, from the very

¹⁹² Carruthers: *The Book of Memory* s.236

¹⁹³ Webber, Teresa: "The Patristic Content of English Book Collections in the Eleventh Century: Towards a Continental Perspective" Fra P. R. Robinson og Rivkah Zim(ed.) *Of the Making of Books. Medieval Manuscripts, their Scribes and Readers. Essays presented to M.B. Parkes*. Aldershot: Scholar Press, 1997 s. 192

¹⁹⁴ Ibid.

¹⁹⁵ Rouse og Rouse: *Authentic Witnesses*, s.216

¹⁹⁶ Ibid. Tidligere ble det kalt *originalia rescripta*, eller *originalia documenta*; men de forklarer at det siste helst ble brukt om signerte dokumenter.

brevity of the gloss, his students must understand the necessity of turning to the whole works, "intelligent ad originalia scripta fore recurrendum"¹⁹⁷.

Ms.28 kan godt ha vært et resultat av denne tendensen, laget som det er på slutten av 1100-tallet.

3.2.3.2. Formidling av rett lære

Like viktig som å definere riktig lære, var å formidle den:

The Church, faced with diversity (both heterodoxy and heresy), accepted the need actively to present and interpret a common faith to Western Christendom; this resulted in the attention paid to the schools for the instruction of the laity through preaching, and in the eventual nurturing of the Mendicant Orders.¹⁹⁸

Særlig Bibelen, men også kirkefedrenes og andre teologiske tekster, måtte forstås i lys av offisiell teologi og dogmer. Dersom man leste disse bøkene på egen hånd uten noen form for veiledning, kunne det lett føre til misforståelser. Som vi husker skriver Webber at D.M. definerer sentenser ved å markere dem, særlig når de fantes i kirkefedrenes tekster, og at den som annoterte Salisbury-manuskriptene hovedsakelig fokuserte på disse¹⁹⁹. Hun skriver også at de ikke bare var et uttrykk for meningsinnhold, men kunne være nøkkelsetninger, som resten av teksten skulle forstås gjennom. Siden tegnene trakk oppmerksomheten mot viktige deler, har de antagelig fungert som en slags veiledning integrert på boksiden, som sørget for rett forståelse. I så fall har notategnene vært et ledd i formidlingen av rett lære; både direkte innad i teksten, og indirekte utad gjennom lesere som formidlet det videre, via prekener eller egne tekster.

Dette er ikke usannsynlig, med tanke på at det fantes et system vi vet (blant annet) fungerte slik. Dette er *Glossa Ordinaria*, et kommentarsystem i margene i Bibeltekster, som ble utviklet og standardisert i løpet av 1100-tallet. Clements og Graham beskriver det som et produkt av samarbeid mellom flere av tidens intellektuelle ved katedralskolene, deriblant Anselm av Laon (død 1117)²⁰⁰. De forklarer innholdet i det slik:

¹⁹⁷ Ibid.

¹⁹⁸ Ibid. S. 218

¹⁹⁹ Se sitat fra Webber ovenfor, under 3.2.2.1: *Rettet mot underordnede*

²⁰⁰ Clemens og Graham: *Introduction to Manuscript Studies*, s. 183.

[...] it was a compilation from earlier sources, including the work of the church fathers, and was largely a product of the twelfth-century cathedral schools. In all manuscripts in which it is found, the *glossa ordinaria* includes both a marginal gloss and an interlinear gloss²⁰¹.

Selve kommentarene var ikke nødvendigvis nye, men standardiseringen og den integrerte layouten var det, og de ble et viktig redskap som gav tolkninger i direkte sammenheng med det fortolkede. Kommentarene inneholdt hovedsakelig tolkninger fra kirkefedrene eller andre viktige eksegeter. Det ble derfor et viktig referanseapparat, som ble svært nyttig for blant andre forkynnere og prester.

3.2.4. Kjetteri

Mindre misforståelser kan i seg selv være uskyldige, og trengte ikke føre til splittelser i seg selv. Problemene oppstod hvis det var uenighet rundt de sentrale dogmene i kristendommen: som Jesu og Guds natur og sakramentene. Det kunne føre til et skisma, og de som brøt ut ble regnet som kjettere. Kjetteri var fryktet gjennom hele middelalderen, en aversjon som fulgte med fra den tidlige kirken - jamfør Hieronymus' flammende angrep på kjetterske retninger²⁰².

Det fantes utallige kjetterbevegelser, og på Hieronymus' tid var det særlig arianismen som var problemet, en retning som benektet Jesu guddommelighet, og som ble fordømt allerede ved kirkemøtet i Nikea i 325. På Ulbaldi tid var det hovedsakelig Katarene (populært i Sør-Europa på 1100-1300-tallet) man ville til livs. De mente det fantes to guder; en god og en ond, og siden dette stred mot monoteismen (i tillegg til flere andre avvik) ble de regnet som kjettere.

3.2.4.1. Prekener mot kjetteri

Å bekjempe vranglære var dermed en hovedoppgave, og prekener ble et viktig middel. Rouse og Rouse forklarer at det mot slutten av 1100-tallet ble større fokus på prekener for vanlige folk, for å øke folks kunnskap om rett lære, og unngå at de ble forledet av kjetterske ideer – mange bevegelser hadde suksess fordi de snakket direkte til folket. Cistercienserne ble viktige i denne kampen, siden de hadde fått i oppdrag fra pave Innocent III (1198-1216) å bekjempe kjetteri i Frankrike:

Among the obvious orthodox, it was the Cistercians who first experienced the need to train preachers and to compose sermons, for they were the ones initially charged by the papacy with combatting heresy on its own ground in the south of France and elsewhere [...]²⁰³

²⁰¹ Ibid.

²⁰² Som beskrevet i kapittel 1.1

²⁰³ Rouse og Rouse: *Authentic Witnesses* s. 247.

Et ledd i kampen var en ny type prekener, kalt *tematiske prekener*, mot slutten av 1100-tallet. De erstattet gradvis tidligere modeller, til de mot 1300-tallet kan regnes som mer eller mindre standardiserte²⁰⁴. Den tidligere varianten gikk gjerne ut på at man brukte et utdrag fra Bibelen, for eksempel den bestemte søndagens tekst, og forklarte hvert ords symbolske betydning. Den tematiske prekenen brukte også tekststeder, men kortere utdrag, og som utgangspunkt for ikke bare en, men flere tolkninger:

In the newly emerging thematic sermons, the preacher stayed with his brief selected passage, giving, not one symbolic meaning, but rather an investigation of the layered wealth of meanings to be found there²⁰⁵.

Den som preket tok altså utgangspunkt i et tema fra en Bibeltekst, og redegjorde for tolkninger av temaet, gjerne med referanser til viktige tekster. Sentenser kunne brukes som argumenter, slik Robert Swanson beskriver:

Early in the period masters, particularly theologians, might collect authoritative statements of 'sentences' to settle difficult issues²⁰⁶.

Hvordan de fant fram til disse er tema for neste kapittel, men det er interessant at de ble brukt som argumenter mot kjetteri.

3.2.4.2 *Utheving av argumenter mot kjetteri*

Mayr-Harting beskriver et manuskript med brev fra Gregor den store, hvor rundt halvparten av notamonogrammene (16 stykker av 30-40) er samlet over 4 av manuskriptets 330 sider. De markerer et brev som omhandler kjetteri, med argumenter mot Nestorianerne, en bevegelse som var aktiv på 400-tallet, og som mente at Jesus hadde to naturer, én menneskelig og én guddommelig. Han gjengir flere av markeringene, som hovedsakelig omhandler at Kristus var både menneske og gud i ett fra unnfangelsen av, og konkluderer slik:

Nobody could ask for a clearer statement than this of catholic orthodoxy, not only against the Nestorians of the sixth century, but also against the Adoptionist heresy which Charlemagne, Alcuin and the whole Carolingian church so strenuously tried to counter [...]²⁰⁷

²⁰⁴ Ibid, s.209

²⁰⁵ Ibid s.210

²⁰⁶ Swanson, Robert N: *The Twelfth-century Renaissance*. Manchester and New York: Manchester University Press, 1999s 34

²⁰⁷ Mayr-Harting: «Ruotger, the Life of Bruno and Cologne Cathedral Library», s 51

Setningene kunne derfor brukes som argumenter i flere sammenhenger, mot alle typer kjetterier som gjaldt Kristi natur. Det at de er viet såpass mye oppmerksomhet tyder ifølge Mayr-Harting på at kampen mot kjetteri har hatt høy prioritet hos den som skrev inn monogrammene²⁰⁸.

3.2.5. Forslag til bruk

3.2.5.1 For opplæring av prester

Kirsten Berg gir flere eksempler på hva slags innhold som er markert i homilieboka. Noen utdrag er bibelvers, mens andre er formaninger, oppfordringer og allegoriske tolkninger. I tillegg er det markert flere avsnitt om selve prestegjerningen, og hva som trengs for å utføre den. Hun mener markeringene kan være rettet mot munkene under opplæring til å bli prester, og at homilieboka kan ha fungert som en håndbok eller lærebok, ut ifra markeringenes *elementære og undervisende karakter*²⁰⁹. Som vi husker fra 3.2.2.1. mener både hun og Webber at annotatoren kan ha rettet markeringene mot underordnede, og Webber mener han også kan ha hatt et pastoralt læreansvar – det siste fordi flere av utdragene inneholder oppfordringer til forkynnere.

Susan Irvine utforsker tilsvarende mulighet, i forbindelse med en rekke gammelengelske manuskripter fra 1100-tallet. I likhet med homilieboken er også disse prekensamlinger på folkespråk, som inneholder notategn. Irvine vurderer denne muligheten, men konkluderer med at det er lite sannsynlig for det konkrete manuskriptet hun beskriver, men at boken kan ha vært brukt til undervisning for den enkelte:

Bodley 343, although probably not used directly for preaching, may have provided useful literature in English for monks or clerics who relied on the vernacular as a primary source for their own education and as a secondary source for preaching material²¹⁰.

Det er derfor mulig at også dette manuskriptet har vært brukt til opplæring.

3.2.5.2. Som materiale for prekener

Webber foreslår at markeringene i manuskriptene fra Salisbury kunne være brukt som materiale for prekener:

²⁰⁸ Ibid s.50

²⁰⁹ Berg: «Homilieboka: For hvem og til hva?», s. 74

²¹⁰ Irvine, Susan: “The compilation and use of manuscripts containing Old English in the twelfth century”, i Mary Swan og Elaine M. Treharne (ed.) *Rewriting Old English in the Twelfth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000. S.41-61. S. 60

It is possible that some of the annotations might have had a further practical application, by identifying suitable material for sermons. Several of the annotations mark *Sententia* which introduce *exempla* (stories which give practical illustrations of points on moral teaching).²¹¹

Flere av utdragene inneholder oppfordringer til å preke: *Several of the passages noted by the annotator exhort priests and clerics to use their learning in order to teach others*²¹² I tillegg markeres moralske oppfordringer og levereregler, som godt kunne brukes til prekener. Rouse og Rouse forklarer at det fantes et stort behov for slikt materiale, så det var ikke uvanlig. Samtidig foreslår hun også andre muligheter, som nevnt ovenfor, noe som illustrerer at det ikke nødvendigvis må være bare ett bruksområde for manuskripter.

3.2.5.3 Materiale for egne tekster

Som nevnt ovenfor berører også Mayr-Harting tematikken rundt funksjon, men på en litt annen måte. Han beskriver markeringer i flere av manuskriptene fra Köln, og relaterer dem til en biografi om erkebiskop Bruno den store (925 – 965), skrevet av Ruotger av Trier (ca. 880 – 931)²¹³, som hadde tilgang til bøkene. Manuskriptene han beskriver har alle en form for markeringer, mange med notamonogrammer, men også noen skriftlige. Ms. 92 er nevnt tidligere, hvor flere av monogrammene er samlet i en tekst om kjetteri; men han nevner ikke hva de øvrige tegnene markerer i denne teksten. Andre er Ms. 74, som inneholder Augustins *De doctrina christiana*, hvor utdrag om veltalenhet, visdom og sannhet er markert. Noen av monogrammene opptrer sammen med tekst, som på f.75v, hvor et av dem er etterfulgt av *quia utilis ad tenendum (fordi det er nyttig for å forstå; eller kanskje å huske)*²¹⁴. Et annet, Ms.94, har også en blanding av notategn og tekst, hvor utdragene markerer hvordan martyrer skal æres, biografiske detaljer om eremitter, og endel om hvordan biskoper bør utnevnes, og deres rolle²¹⁵. Interessant nok finnes også Chrisimon (kalt Chi-Ro av Mayr-Harting) her; dessverre gir han ingen opplysninger om antall, og gjengir heller ingen bilder.

Hovedpoenget i artikkelen er at Ruotger må ha brukt Kölner-manuskriptene for å samle informasjon til biografien:

We are all bound to be influenced by previous annotations in a book which we read, particularly when these highlight certain elements of the subject matter: it will be seen that this was a factor in the way that Ruotger wrote his Life of Bruno²¹⁶.

²¹¹ Webber: *Scribes and Scholars at Salisbury Cathedral* s. 137

²¹² Ibid s. 134

²¹³ Den heter *Ruotgeri vita Brunonis archiepiscopi Coloniensis*

²¹⁴ Mayr-Harting: «Ruotger, the Life of Bruno and Cologne Cathedral Library», s. 41-43

²¹⁵ Ibid s.51-52

²¹⁶ Ibid, s.40

Han underbygger dette blant annet ved ordbruk (noen uvanlige ord er antagelig hentet fra markeringene), men også med at markerte emner og argumenter kan gjenfinnes i biografien. Markeringene er ikke Ruotgers egne, men de har hatt innflytelse på det han skrev, ved hvilke emner og setninger som oppmerksomheten trekkes mot. Han skriver ingenting om hvilken bruk som opprinnelig kan ha vært intendert, men det er heller ikke nødvendig for artikkelens problemstilling. I stedet illustrerer han hvordan notategnene trekker oppmerksomheten mot bestemte utdrag, og hvordan de faktisk ble brukt.

3.2.5.4. For privat lesning

I forbindelse med den økte interessen for *Originalia scripta* foreslår Webber at det i hovedsak skyldtes et behov for materiale til munkenes personlige oppbyggelse:

It is, however, reasonable to assume that the increase in the scope of the patristic holdings was primarily intended to widen the range of the personal, devotional reading²¹⁷.

Hun forklarer at Benedikts klosterregel inneholdt påbud om at hver munk skulle få utdelt én bok i året for privat lesning, *lectio divina*, som ble byttet ut med en annen neste år. Hver enkelt skulle bruke tiden til å opparbeide seg en dyptgående forståelse av innholdet: *A monk's personal reading was first and foremost a spiritual activity, of which the goal was the deeper understanding of biblical truth*²¹⁸. Det var svært mange ordener som fulgte Benedikts regel, deriblant Cistercienserne, så praksisen bør ha vært utbredt. C. R. Cheney beskriver innholdet i engelske Cistercienser-biblioteker som preget av litteratur for munkenes egen lesning, deriblant bibelkommentarer og tekster av kirkefedrene:

Books and catalogues together leave the impression that the English Cistercians, in the first hundred years or so, accumulated substantial collections of the 'basic' works necessary for the *lectio divina* which the Rule of St. Benedict and their own customs required²¹⁹.

Hvorvidt dette er relevant for klostre på kontinentet er en annen sak, og han påpeker selv at andre typer bøker kan ha gått tapt, slik at det bevarte kan gi et skjevt inntrykk²²⁰.

²¹⁷ Webber: "Monastic and cathedral book collections in the late eleventh and twelfth centuries", fra Elisabeth Leedham-Green og Teresa Webber (ed.) *The Cambridge History of Libraries in Britain and Ireland, volume 1: To 1640*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006. S.109 – 125. S.120

²¹⁸ Ibid, s.121

²¹⁹ Cheney: "English Cistercian Libraries" s. 344

²²⁰ Ibid, s. 333.

3.2.6 Ms.28

Så langt det generelle; hvordan forholder Ms.28 seg til det jeg har presentert? De markerte utdragene faller stort sett inn i tre grupper: Teologiske forklaringer og tolkninger, med ordtak og korte utsagn som undergruppe; og formaninger og oppfordringer rundt kristen livsførsel. Enkelte gir liten mening uten konteksten, og det er ikke så lett å forestille seg at de var ment å stå alene; som på ff. 76v og 117v²²¹. Ordtakene har nok lettere kunne brukes i andre sammenhenger. Siden Hieronymus' tekster i høyeste grad hadde *Auctoritas*, er det sannsynlig at flere av utdragene kunne brukes som sentenser. Det at Ms.28 inneholder *originalia scripta* må ha gitt dem en betydelig tyngde, uavhengig av hvordan de ble brukt.

Det er sannsynlig at Ms.28 var ment for Cambron, og at de tiltenkte leserne fantes der. Tekstinnholdet og vektleggingen av sølibat og botsøvelser kan tyde på at det ble tiltenkt en monastisk kontekst. Når det gjelder bruksaspektet, er det vanskeligere å gi noen klar konklusjon. Det at tegnene helt eller delvis kan stamme fra forbildet, gjør det problematisk å se dem som representanter for et bevisst program ved Cambron (med mindre forbildet også var laget der, noe som er svært vanskelig å bevise); og det er heller ikke gitt at et slikt program fantes. Som nevnt er Webber usikker på om så er tilfelle for Salisburymanuskriftene, selv om markeringene ble skrevet inn av én person. Det er slett ikke sikkert at systematikk kan forventes, særlig hvis tegnene har en forhistorie, og markeringene trenger ikke følge noe annet system enn det nedarvede fra forbildet.

Kan utdragene være ment for undervisning? Jeg har ikke funnet noe som tydelig peker i denne retningen. I homilieboken kan Berg vise til utdrag om hva som krevdes for å bli ordinert som prest, men jeg ikke funnet noe særlig av dette i Ms.28. Uansett har det nok vært andre målgrupper for homilieboka enn Ms.28, på bakgrunn av språket. Irvine påpeker at bøker aktivt brukt for opplæring ofte bærer preg av dette, og Ms.28 er i svært god stand – det burde kanskje ha vært mer slitt, og det at innbindingen er intakt kan vanskelig forenes med hard bruk²²².

Kan utdragene være ment som materiale for prekener? De senere skriftlige tilleggene kan tyde på dette, siden de markerer bestemte Bibelverser med søndagen de hører til i liturgien. I tillegg må utdragene med Bibeltolkninger og advarsler mot synd ha vært relevant for prekener. Noen

²²¹ Her må jeg ta høyde for min egen manglende kunnskap om Hieronymus' og middelalderens teologi; men det virker sannsynlig at de som leste Ms.28 allerede hadde et grunnlag for å forstå utdragene.

²²² Irvine: "The compilation and use of manuscripts", s. 52

av dem omhandler også hvordan Guds ord bør forkynnes, og hva som skjer hvis en dårlig prest eller biskop forleder folket. Selv ordtakene kan ha vært nyttige for prekener, siden de kan være nyttige for både å forstå og å huske et begrep. Det at noen av utdragene virker obskure utenom sammenhengen, kan bety at de var ment for noen som allerede kunne litt om teologi; i så fall ble det nok helst brukt til prekener innad i klosteret, for lyttere som allerede forstod en del. Samtidig kan tilleggene også tyde på bruk under *nattofficium*, de nattlige tidebønnene som ble holdt i klostrene, hvor lesninger fra Bibelen og kirkefedrene var en del av liturgien²²³. *In illo tempore* var et formular som ble brukt for å introdusere lesninger, og det er derfor en mulighet for at Ms.28 ble brukt slik.

Kan manuskriptet ha vært ment for personlig meditasjon og utvikling? Mange av utdragene kan ha fungert som veiledning for rett lære, og som vist inneholder de også advarsler mot kjetteri. Boksidene kunne dermed formidle ortodoksi gjennom notategnene. Munkenes private lesning var som forklart en del av St. Benedikts regel, og bør derfor ha vært en del av livet ved Cambron. Også her kan de til dels obskure utdragene forklares, siden leseren skulle bruke mye tid på teksten, og dermed ville kunne forstå hva de inneholder. Ms.28 kan derfor ha blitt brukt til dette, særlig siden Hieronymus' kommentarer var aktuelle for slik lesning.

Kan leserne også ha brukt Ms.28 som kilde til egne litterære produksjoner? Det er selvsagt mulig, men vanskelig å påvise, siden vi mangler den typen kildemateriale som Mayr-Harting brukte i artikkelen sin: tilgang til flere av manuskriptene fra samlingen, og kjennskap til en tekst som ble skrevet der. Vi må derfor la det ligge.

Spørsmålet blir nok snarere hvorvidt det er sannsynlig at Ms.28 har blitt laget med bare ett formål for øye. Problemet blir at ethvert utdrag som passer til egen oppbyggelse, også kan passe for prekener, opplæring eller flere andre situasjoner; og det blir vanskelig å skille ut noen tendens som ikke peker i retning av noe annet. Forfatterne hvis teorier jeg har nevnt argumenterer godt for bestemte funksjoner, men de presenteres som muligheter snarere enn bastante konklusjoner, og det kan være liten tvil om at de ikke mener at det ene utelukker det andre. I tillegg vil ikke nødvendigvis intendert funksjon og faktisk funksjon stemme overens når det er snakk om bøker med så lang levetid. Det er heller ikke sikkert at man så for seg kun en form for bruk da Ms.28 ble laget. Alt i alt mener jeg likevel at det er grunnlag for å tro at

²²³ Informasjon om *nattofficium* er hentet fra John Harper: *The Forms and Orders of Western Liturgy from the Tenth to the Eighteenth Century*, Oxford: Clarendon Press, [1991] 2001, s. 91-92 Takk til Aidan Conti som opplyste meg om dette.

Ms.28 ble brukt til munkenes personlige lesning, og kanskje også som kilde til prekenmateriale, selv om det er vanskelig å si hvor stor betydning det siste har hatt. Det virker sannsynlig at det også kan ha vært brukt i nattoffisiet, men ikke nødvendigvis fra begynnelsen av, siden tilleggene som kan tyde på det er senere. På grunn av manuskriptets tilstand regner jeg det som mindre sannsynlig at det ble brukt som lærebok; i så fall må det ha vært brukt av en svært liten gruppe.

Dette kapittelet er viet neste mulighet: hvorvidt nota-monogrammene kan ha fungert som leteverktøy. Med leteverktøy menes tekst, tegn, symboler, og andre grafiske hjelpemidler brukt for å finne frem i bøker; enten det er snakk om en bestemt tekst, bestemt informasjon, eller referanser til en bestemt forfatter.²²⁴ Rouse og Rouse betegner dem som *finding devices*, *system of signposts* og tilsvarende²²⁵. Enkelte leteverktøy har vært brukt siden romernes tid og var vanlig gjennom hele middelalderen; men i løpet av 1100- og 1200-tallet ble nye typer tatt i bruk, og sammen med de gamle brukt på en mer systematisk måte. Resultatet skulle bli et apparat for gjenfinning, *A scholarly apparatus*, slik Rouse og Rouse betegner det. Siden både Ms.28 og de øvrige fire jeg har jobbet med kommer fra denne perioden, er det sannsynlig at de i større eller mindre grad er påvirket av dette. Jeg skal derfor undersøke hvilke verktøy som er brukt i Ms.28, og hvilken posisjon Notategn kan ha hatt i det, med de andre Cambron-manuskriptene som sammenligningsgrunnlag. Spørsmålet jeg stiller her er derfor hvordan Notamonogrammene fungerer i manuskriptets layout, og om de kan ha vært ment som eller brukt som et leteverktøy.

3.3.1 Nye typer lesning, nye behov: 1100-tallsrenessansen.

3.3.1.1. Nye intellektuelle strømninger

Leteverktøy som initialer, rubrikker og enkle innholdslistor var ikke noe nytt; det nye ligger i mengden, og hvordan de ble brukt. Bruken av bøker var i ferd med å endre seg; og med det ble også lesernes behov forandret. Dette henger sammen med den såkalte *1100-tallsrenessansen*, et omfattende og til dels kontroversielt begrep, særlig på grunn av uklarheter rundt hvordan det egentlig skal defineres i tid og geografisk område²²⁶. Det er imidlertid enighet om at perioden var preget av en økonomisk, kulturell og intellektuell oppblomstring, og at det skjedde store endringer innen blant annet filosofi, teologi og generell lærdomskultur. Rouse og Rouse beskriver tiden som preget av et ønske om å organisere og samle kristen litteratur, og som vi skal se ble det skrevet nye bøker som skulle gjøre nettopp det.

²²⁴ Moderne eksempler er sidetall, innholdslistor emneregistre og overskrifter innad i teksten

²²⁵ Rouse og Rouse: *Authentic Witnesses*, s. 193, 196 og 197.

²²⁶ Robert Swanson diskuterer begrepet i kapittel 1 av *The Twelfth-century Renaissance*, og kritiserer det blant annet for å være uklart og lite helhetlig.

I denne sammenhengen er det først og fremst sidene ved 1100-talls renessansen som var med på å endre layout som er av interesse, og utdanning er en viktig faktor her:

Differensierte initialer, røde overskrifter og emneangivelser, markering av avsnitt og setninger, var deler av et referensielt apparat som ble utviklet innenfor katedralskolene fra slutten av 1000-tallet. Det knyttes gjerne til framveksten av et skolesystem utenfor klostrene. Behovet for en mer formell utdanning utløste nye letestrategier og et nytt forhold til teksten.²²⁷

Selve utdannelsen var i endring, og man trengte bøker tilpasset undervisningen:

As we have implied above, the original impetus was the needs of the schools, where teaching took the form of commentary on a text, with the written page as its point of departure²²⁸.

Tematiske prekenes, som beskrevet i 3.2, er også et resultat av de intellektuelle endringene, med sitt fokus på argumenter fra flere forfattere om samme emne. Som nevnt skyldtes dette delvis ønsket om å bekjempe kjetteri, hvor prekenenes argumentasjon var et middel.

3.3.1.2. Nye typer bøker

For å bruke argumenter måtte man finne dem, og det var ikke selvsagt at alle tekstene som trengtes var tilgjengelige. Florilegia kunne være kilder til dette, i tillegg til Glossa ordinaria, men på 1100-tallet ble det også produsert nye typer samlinger, som i større grad var tilpasset leserens nye behov²²⁹. De to viktigste kom begge rundt 1150, og består av Gratians (født slutten av 1000-tallet, død før 1160) *Decretum Gratiani* og Petrus Lombardus' (ca 1100 – 1160) *Libri Quatuor Sententiarum* (vanligvis kalt *Sententiae*). Begge samler ulike autoriteters syn på bestemte emner i en og samme tekst. *Sententiae* inneholder kommentarer og sententia rundt ulike teologiske emner, og ble svært viktig i undervisning utover på 1200-tallet. Gratians *Decretum* samler utdrag om kirkerett, og illustrerer et aspekt ved hvor høy sententia's autoritet ble respektert: Der kildene uttrykker motstridende ting om bestemte emner, forsøkte han å samordne og tolke dem på en slik måte at de stemte overens, i stedet for å forkaste noen av dem. Dette var vanlig, og ifølge Swanson også en oppgave ved skolene: *A major aim of the schools was to resolve uncertainty by reconciling contradictory texts and authorities.*²³⁰ Tekster som Petrus Lombardus' *Sententiae* var dobbelt nyttige: for det første

²²⁷ Berg: «Homilieboka: For hvem og til hva?», s. 64

²²⁸ Rouse og Rouse: *Authentic Witnesses*, s. 197

²²⁹ Det kom etter hvert mange forskjellige typer samlinger, begreper, og måter å organisere informasjon på, men mange av dem kom til etter at Ms.28 var ferdig. Rouse og Rouse beskriver flere av dem utførlig i *Authentic Witnesses*. Også Malcolm Parkes gir en grundig gjennomgang av dem i artikkelen "The Influence of the Concepts of *Ordinatio* and *Compilatio* on the Development of the Book", fra Jane Roberts og Pamela Robinson: *The History of the Book in the West: 400AD-1455 Voll.* Farnham: Ashgate, 2010. Artikkel fra 1976. S. 124-158

²³⁰ Swanson *The Twelfth-century Renaissance*, s.35

fordi mye informasjon var samlet på ett sted, men også fordi leserne slapp å lete, slik han selv forklarer i prologen til *Sententiae*:

[...] ut non sit necesse quaerenti librorum numerositatem evolvere, cui brevitatis quod quaeritur offert sine labore²³¹.

[...] slik at det ikke skal være nødvendig for den som leter å bla igjennom et stort antall bøker, fordi kortheten [i samlingen] tilbyr ham det som det søkes etter uten strev.

I andre sammenhenger ble ord som *citius* eller *statim invenire, facilius occurrere* og *presto habere* brukt²³². Disse bøkene var ikke ment å leses fra perm til perm, men å brukes som oppslagsbøker:

These compilations were a new kind of literature in many ways, not the least of which is that they are designed, not for reflective reading, but for seeking out specific information²³³.

Dette vitner om en aktiv, søkende lese måte som står i kontrast til den langsomme og reflekterende metoden som særlig ble praktisert ved klostrene, hvor formålet var at man skulle absorbere teksten ved langvarig meditasjon. Den meditative metoden forsvant ikke helt, men selve leseprosessen var generelt i endring, basert på ønsket om å finne bestemt informasjon. Siden leserne brukte de nye bøkene annerledes enn før, trengtes nye typer layout for å dekke de nye behovene, og det er dette som er bakgrunnen for at layout forandret seg.

Hvilke hjelpemidler som var i bruk i perioden rundt Ms.28 varierte, og det var ikke selvsagt at alle bøker hadde et slikt apparat. Men kopier av *Sententiae* hadde det ofte, skrevet som den var for slik bruk, og siden vi er så heldige at Egerton 631 inneholder nettopp denne teksten, passer det godt å bruke den som eksempel. Men først, tilbake til utgangspunktet for det hele: Ms.28.

3.3.2.Ms.28

Ms.28 begynner med en kort innholdsliste på 8 linjer, som ramser opp tekstene i manuskriptet, med antall bøker hver enkel inneholder. Som beskrevet i kapittel 2.2 har Matteus-kommentaren det mest kompliserte apparatet; det vil si at den har flere inndelinger og leteredskaper enn de øvrige. Her innledes hver bok i kommentaren med en stor dekorert initial, fulgt av en liste over kapitlene innad i hver bok, med en kort oppsummering av innholdet. Hver ny oppføring i listen markeres med små initialer, vekselvis i rødt og blått, og

²³¹ Sitert hos Rouse og Rouse: *Authentic Witnesses*, s. 197.

²³² Ibid. Å finne hurtig eller raskt, å ha for hånden.

²³³ Ibid.

er nummerert med romertall i rødt blekk. I hovedteksten markeres overgangen mellom delkapitlene med mellomstore fargede initialer, og romertallet som korresponderer med dens oppføring i listen. Som vi ser følger utformingen av initialene en type hierarki, hvor størrelse og mengde dekor på dem bestemmes ut ifra hvor overordnet inndelingen er.

De øvrige kommentarene i Ms.28 har alle initialer i prologer og innledninger, mange steder akkompagnert med mønsterlinjer, fargede bokstaver og lignende (fig.3.7). Men de mangler kapitteloversikter og nummerering, og har sjelden initialer utover de innledende. Markus-kommentaren er et unntak her, siden den i likhet med Matteus-kommentaren har mellomstore initialer ved mindre inndelinger; men det er ingen titler eller nummerering knyttet til disse. Løpende titler finnes derimot gjennom hele manuskriptet, og har til felles at de oppgir navn på forfatter og kommentartekst, samt nummer på boken der det finnes flere enn én. Andre fellestrekk er dipole-tegnene, som markerer Bibelvers. Ellers er som regel første bokstav i en setning større enn de øvrige, de tidligere nevnte *litterae notabiliores*²³⁴ Det er dermed enkelt å se hvor nye setninger begynner.

Det er også en viss mulighet for at markeringen av de greske ordene i teksten kan ha vært brukt som hjelpemiddel. Siden de aller fleste er markert med linjer eller små overskrevne bokstaver, er de forholdsvis synlige på boksiden; og kan ha vært nyttige dersom man søkte etter et bestemt ord og visste noenlunde i hvilken tekst den fantes. Det kan være ment for å unngå forvirring, siden de greske bokstavformene iblant skiller seg lite fra de latinske. De overskrevne bokstavene har riktignok en helt konkret nytteverdi ved å transkribere de greske bokstavene; men det er liten grunn til å tro at markeringer kun var brukt på én måte.

3.3.3: Add.Ms. 15218, 21093, og 22797

Disse tre manuskriptene har noenlunde samme verktøy som Ms.28, men hvilke som brukes varierer dem imellom (fig.3.7). Alle unntatt 21093 har innholdslistene. Alle har også notategn, dipoler som iblant er uthevet med farget blekk, og *litterae notabiliores*, som i 21093 også er markert med rødt blekk. Alle har også mer eller mindre dekorerte initialer ved overganger i bøker og kapitler, og *explicit/incipit* skrevet i rødt. 22797 har i tillegg overskrifter i rødt innad i teksten, av typen *De forma mundi*, *de celesti* og lignende, og noen steder også en innholdsliste med mindre skrift. Stort sett har de alle den hierarkiske utformingen av initialene, men det er mindre forskjeller i 15218 enn de øvrige, og derfor er det ofte vanskelig å skille mellom tekstene innad i det, selv ved overgang fra en tekst til en annen. 22797 skiller

²³⁴ Som beskrevet i kapittel 2.2.

seg ut med flere store tabeller og andre visuelle fremstillinger. I 21093 hender det også at stadier i en argumentasjon er markert med romertall i marginen.

Både 15218 og 22797 har senere tilføyelser. I sistnevnte sluttet skriveren på et tidspunkt å skrive inn *explicit/incipit*; og en annen, sannsynligvis senere skriver, har deretter lagt det til i margene. Videre er 22797 den eneste som har løpende titler, men også disse er senere – blekkfargen og skrifttypen er en annen, og de er ofte litt tilfeldig plassert, som om de ikke helt følger den opprinnelige layouten. Noen steder mangler de også helt. Det er sannsynlig at de er skrevet av den samme som la til *explicit/incipit*, siden både bokstavformer og blekkfarge ligner.

15218 er den eneste med sidenummerering, i en tidlig variant av arabiske tall²³⁵, som korresponderer med innholdslisten i begynnelsen av boken. Disse må være senere; blekkfargen er nærmere svart enn den brune som er brukt ellers, og det kan være samme skriver som har skrevet enkelte tillegg i gotisk minuskel. Ifølge Rouse og Rouse ble ikke arabiske tall brukt på denne måten før lengre utover på 1200-tallet, og Clemens og Graham oppgir 1300-tallet som perioden hvor de ble vanlige. Dette peker ytterligere mot at de er senere tillegg²³⁶.

3.3.4. Egerton 631 og Sententiae

I *Authentic Witnesses* gir Rouse og Rouse en beskrivelse av hva som var typisk for *Sententiae*, og mye av den kunne like gjerne vært skrevet om Egerton 631. I tillegg til kapittelnavn i rødt, initialer ved begynnelsen av hvert kapittel, løpende titler, og røde og blåfargede initialer (også brukt i Ms.28) beskriver de et system av skriftlige markører i margene. Noen viser stadier i debatten, for eksempel *prima causa*, *secunda causa*, *solutio* og lignende. Andre oppgir hvilket emne som er tema, eller oppfordringer til å merke seg noe, som *Intellige* og *Cave hic*. Men de fleste er navn på forfattere, iblant også tekster, som er skrevet i marginen ved sitater fra disse. På fig. 3.7 ser vi at mange forfattere er navngitt, med loddrette linjer i marginen som markerer antall linjer det gjelder. Skjønt linjene ikke er nevnt hos Rouse og Rouse, beskriver de hvordan to prikker kan brukes for å markere nøyaktig hvor sitatet slutter, noe som også finnes her, men det brukes ikke helt konsekvent i løpet av manuskriptet²³⁷.

²³⁵ Skjønt mye er likt er noen sifre mindre gjenkjennelige - for eksempel ligner symbolet for fem vårt firetall, mens symbolene for 4 og 7 ikke lenger brukes. Tallrekken er avbildet på s.93 hos Clemens og Graham, som forklarer at de arabiske tallene begynte sin utbredelse i Spania på 900-tallet. Clemens og Graham: *Introduction to Manuscript Studies*, s. 91

²³⁶ Rouse og Rouse *Authentic Witnesses* s. 242.

²³⁷ *Ibid*, s.198

3.3.5. Oppsummering

At både Ms.28, 15218 og 22797 har senere tillegg er interessant, fordi det illustrerer hvor vanlig slike verktøy skulle bli, og at leserne etter hvert forventet dem:

By the fourteenth century the reader had come to expect some of these features, and if they had not been supplied by scribe or rubricator the reader himself supplied the ones he wanted on the pages of his working copy²³⁸.

I 15218 har det nok vært spesielt viktig, siden det (selv med de senere tilleggene) er vanskelig å orientere seg her, på grunn av den uklare inndelingen mellom tekstene. Hos Rouse og Rouse beskrives kapitteloversikter som en norm snarere enn unntak rundt midten av 1100-tallet, men som vi ser stemmer dette ikke for de fleste av disse manuskriptene. Hvor lett det faktisk er å finne fram varierer også mellom dem, siden ingen har nøyaktig de samme hjelpemidlene; men de som er til stede er unektelig nyttige. De mangler et konsekvent referansesystem, men de er likevel mer tilrettelagt for å finne informasjon enn manuskripter fra før 1100. Skjønt dette ikke var tilstrekkelig i de kommende årene (ei heller i vår tid), er de alle preget av at layout hadde fått et nytt formål.

Det samme gjelder Ms.28. Det er til dels lettere å bruke enn de øvrige, men da helst i Matteus-kommentaren; utover den varierer det litt. Som nevnt gir de løpende titlene informasjon om tekst og bok i den, og sammen med de store initialene er det lett å finne overgangene mellom dem. Det er også enkelt å identifisere Bibelvers på grunn av dipletegnene, men hvor verset kommer fra er ikke like tydelig i dag; særlig fordi Hieronymus' inndeling av kommentarene ikke alltid korresponderer med våre kapitelskifter i Bibelen.²³⁹ Trass alt dette blir resultatet at mange folia har svært lite som skiller dem fra hverandre – med unntak ved forekomst av notategn, paragraphi og chrisimon. De er effektive til å fange leserens oppmerksomhet – men er det nok til at vi kan kalle dem leteverktøy?

Ingen av de senere tilleggene er notategn; og Egerton 631, som har det mest komplette apparatet, har heller ingen slike; og om det er representativt, har de ikke vært til stede i apparatet for Sententiae. Det virker dermed lite sannsynlig at de hadde noen definert plass i apparatene som kom til.

Det kan bety at de ikke var ment som leteverktøy. Samtidig husker vi at de i Ms.28 er lite til stede i Matteus-kommentaren, og en kan tenke seg at de ikke var nødvendige der på grunn av de andre hjelpemidlene. I så fall har monogrammene overtatt deler av

²³⁸ Parkes: "The Influence of the Concepts of *Ordinatio* and *Compilatio*", s. 66

²³⁹ Bok to av kommentaren til Galaterbrevet slutter i kapittel 5.6, mens den tredje boken begynner med 5.7.

hjelpemidlenes funksjon i de senere kommentarene, og som nevnt utgjør de variasjoner på sider som ellers er like til forveksling. I motsetning til markørene i Egerton 631, gir de ingen umiddelbare indikasjoner på innhold, ut over at det er noe som er verdt å markere²⁴⁰; men som vi har sett, trenger ikke alle verktøyene å gjøre dette. Diple-tegn for Bibelvers, og littera notabiliores for nye setninger, skiller ikke mellom typer innhold i det de markerer, men er like fullt virkningsfulle. Det eneste måtte være hvis vi kunne påvise en systematisk forskjell i hva Notae, Chrisimon og Paragraphi markerte. I så fall ville hver type signalisert et bestemt tema eller materiale; men som forklart i 3.2 har dette vist seg vanskelig å bestemme.

Det mest sannsynlige er nok at de ikke var en del av det senere apparatet, og kanskje heller ikke egentlig regnet som et leteverktøy, i hvert fall ikke i senere tid. Det er derimot sannsynlig at de likevel har blitt brukt slikt, om ikke annet ved at de peker på viktige setninger, og gjør det enklere å finne fram til dem senere. Som forklart i kapittel 1.2 har introduksjonen av enkeltmetoder variert en god del, og det er potensielt mulig at tegnene er ment som en del av systemet i Ms.28. Også variasjonen de skaper kan ha bidratt til å gjøre teksten mer oversiktlig. Om de ikke ble planlagt slik, kan de likevel ha blitt brukt slik, og som sagt er det liten grunn til å tro at et tegn kun har blitt brukt på én måte.

Dette minner om at det finnes enda en potensiell funksjon for dem, og det er på tide å gå videre til den siste muligheten: hvorvidt monogrammene kan ha vært brukt som hjelpemidler for å huske teksten.

²⁴⁰ Det eneste måtte være hvis kombinasjonen diple/paragraphus har en betydning sammen som de ikke har alene; men det trenger ikke nødvendigvis være et mønster i det.

Den siste hypotesen omhandler hvorvidt Notategnene kan ha vært brukt som hjelpemiddel for å huske tekstinnhold²⁴¹. Vi har allerede sett i Alexander Kiellands novelle at hukommelse kan være knyttet til bilder; men der ble forbindelsen oppdaget ved en tilfeldighet. I middelalderen gjorde man aktivt bruk av slike metoder. Når tilgjengeligheten av bøker varierte, var det nødvendig å huske det man senere ville ha behov for; men som vi skal se innebar hukommelse, *memoria*²⁴², langt mer enn det rent praktiske. Minnetrening var en del av utdannelsen i både antikken og middelalderen, og visuelle assosiasjoner ble mye brukt i teknikker for å bedre hukommelsen. Siden Notategn er visuelle markeringer i bøker, er det grunn til å undersøke om det var en sammenheng. I det følgende presenterer jeg derfor betydningen av *memoria*, hvilke metoder som ble brukt for minnetrening, og hvilken funksjon bilder hadde i dem. De fire andre manuskriptene fra Cambron er nok mindre relevante her; i det minste i forhold til Ms.28. De vil likevel bli nevnt kort nevnt mot slutten.

Spørsmålene som skal besvares i dette kapittelet blir dermed: Kan notategnene ha vært et hjelpemiddel for hukommelsen? Hvordan fungerte det i så fall? Og er det sannsynlig at dette har vært gjort i Ms.28?

3.4.1. Memoria

Memoria er latin for *minne* eller *hukommelse*, men som ord innebærer det mer enn bare det at man husker noe. Mary Carruthers introduserer begrepet slik:

Memoria meant, at that time, trained memory, educated and disciplined according to a well-developed pedagogy that was part of the elementary language arts –grammar, logic, and rethoric²⁴³.

Memoria var altså noe man måtte læres opp i. Det var ikke det samme som utenatføring, ei heller en erstatning for det, men en måte å organisere det man hadde lært på, slik at man kunne hente det frem igjen ved behov. Utenatføring var litt som å tilegne seg en råvare som måtte foredles, og minnetrening betød å lagre teksten i sinnet på en slik måte at man gjorde den til en del av seg selv, og omformet den til kunnskap. God hukommelse var også en

²⁴¹ I dette kapittelet har jeg brukt Mary Carruthers' *Book of Memory* svært mye, fordi hun er den av kildene jeg har som skriver mest om emnet. Det var først dager før innlevering at jeg ble oppmerksom på *The Art of Memory* av Frances Yates (London: Routledge Kegan Paul, 1966). Jeg har derfor ikke hatt mulighet til å undersøke om den kunne vært relevant.

²⁴² Siden ordet har en spesiell betydning har jeg stort sett brukt den latinske betegnelsen, men jeg bruker også *minne* og *hukommelse* der det er naturlig.

²⁴³ Carruthers: *Book of Memory*, s. 8.

forutsetning for undervisning, forkynnelse og egen skriving, siden det krevde en forståelse av det man formidlet som gikk ut over repetisjon; en forståelse som man ikke fikk uten først å ha bearbeidet materialet i hukommelsen. En god og rikholdig hukommelse var verdifull i seg selv, og Memoria ble gjerne omtalt med metaforer som *thesaurus* (*skattkammer*), *scrinium* (*relikvieskrin*), *sacculus* (*pung; som i pengepung*) og mange andre.

Hukommelse ble regnet som viktigere enn bøker i store deler av middelalderen. Skrift var en tjener for minnet, et redskap for å lære, og ikke en erstatning. Faktisk ble hukommelsen regnet som mer pålitelig enn dårlige kopier: “*Having a good memory is virtually as good as having the book itself, and better than having an untrustworthy written copy of it*”²⁴⁴. Dette er grunnen til at bøker av og til kunne sirkuleres muntlig, slik det ifølge Carruthers var vanlig for blant annet prekensamlinger: *It has been known for a long time that the publication of information during the medieval period often occurred by means of sermons and such oral forms*²⁴⁵.

Memoria hadde i tillegg en betydelig moralsk dimensjon. Når man lagret noe i minnet absorberte man det på et vis, slik at det formet ens karakter og etiske dømmekraft:

To consign something to memory meant more than a purely mental exercise to the Medieval reader; it implied the will to put what had been memorized into practice. [...] The activity of consigning sententiae to memory was part of a spiritual process, as well as an intellectual one, a process closely associated with the activities of lectio and meditatio. The reading of sacred texts as a spiritual activity involved meditating upon them; meditation meant to learn by heart, and in its turn, to learn by heart implied the will to put what had been learned into practice²⁴⁶.

Å internalisere tekster som var *Dignum Memoria*, verdig til minnet, ble nærmest en forutsetning for å bli et moralsk menneske, og et trent minne ble et grunnlag for å kunne foreta etiske vurderinger. God hukommelse ble derfor regnet som et tegn på god moral, og ifølge Carruthers er dette grunnen til at *helgenvitae* (helgenbiografier) ofte understreker helgenens gode hukommelse:

As I have noted, the memory feats of saints are frequently stressed in hagiography, even of saints who were not scholars (like Francis of Assisi). This was done not to show off their intellectual prowess, but to stress their moral perfection²⁴⁷.

Helgenene kan kanskje sies å ha personifisert verdien av Memoria, gjennom sine egne liv.

²⁴⁴ Ibid. s. 200

²⁴⁵ Ibid. s.198.

²⁴⁶ Webber: *Scribes and Scholars at Salisbury Cathedral*, s. 134. Merk at hun bruker ordene *lectio* og *meditatio*. Som forklart i 3.3 er de tett forbundet med den meditative lese måten som var vanlig ved klostrene.

²⁴⁷ Carruthers: *Book of Memory*, s. 89

3.4.2. Minneteknikker: Ars memorativa

Minnetrening var en betydelig del av både antikk og middelaldersk retorikk. Aristoteles (384-322f.Kr.), Cicero (106-43f.Kr.) og Quintilian (35-100e.Kr.), skrev alle om emnet, og i middelalderen var Hugo av St. Victor (ca.1096-1141) og John av Salisbury (ca.1120-1180) viktige figurer. Middelalderens teknikker var i stor grad basert på antikke ideer, men var også bygget på generell, praktisk kunnskap om hvordan hukommelsen fungerer:

For ancient and medieval writers supposed that human memories were by nature imperfect, and that humans recollected best by applying their reasoning abilities. These in turn could be aided by certain learned practices that build on some natural principles they had observed, concerning how people best learn and construct their thoughts and other artifacts²⁴⁸.

Det fantes flere metoder av varierende kompleksitet; i denne sammenhengen er det tilstrekkelig å forklare hovedtrekkene, og delene av dem som er relevante for vår tolkning av notasymbolene.

En av de mest kjente modellene var den arkitektoniske, som ble beskrevet blant andre av Cicero og Quintilian²⁴⁹. Den baserte seg på at man så for seg en overordnet struktur, kjent eller imaginær, for eksempel en bygning. Man skulle forestille seg å gå gjennom bygningen i en fast rekkefølge, hvor mindre elementer av den (som rommet mellom to søyler, en alkove, et vindu eller tilsvarende) kunne brukes som bakgrunner, *loci*, for minnebilder. Det man ønsket å lagre i hukommelsen måtte kodes til bilder og symboler, som deretter kunne plasseres på hver bakgrunn. Lengre serier, for eksempel dikt eller taler, måtte lagres over flere bakgrunner, og det var viktig å plassere dem i en fast rekkefølge for å unngå forvirring.

En annen metode, som Hugo av St. Victor beskrev, gikk ut på å forestille seg nummerte lister, tabeller, diagrammer og tilsvarende²⁵⁰. Alfabetet kunne også brukes som inndeling, det viktigste var at det ble en naturlig rekkefølge i tabellen. Det som skulle huskes ble lagt til i lukene i tabellen, slik at hver enhet av informasjon ble forbundet med et tall eller en bokstav i listen. Hugo oppfordret til å lære seg flere alfabeter, for å kunne lage lengre lister, og også bilder eller symboler kunne brukes, så lenge de hadde en innebygd orden.

²⁴⁸ Ibid, s. X (prolog)

²⁴⁹ Den viktigste teksten for denne modellen var *Rhetorica ad Herennium*, et verk som ble skrevet på Ciceros tid, men feilaktig attribuert til ham. Det er ikke kjent hvem som skrev den, men den hadde svært stor innflytelse. Cicero skrev likevel om minnetrening i *De Oratore*, så helt feilaktig var det ikke.

²⁵⁰ Hugo beskrev metoden i sin *De tribus maximis cirbumstantiis gestorum*, et historieverk, hvor han i innledningen gir praktisk opplæring i minneteknikker.

Denne metoden gjorde det i ettertid mulig å hente fram setninger i en hvilken som helst rekkefølge, så lenge man husket bokstaven eller tallet de hørte sammen med²⁵¹.

Felles for begge metoder var betydningen av visuelle assosiasjoner, og av å bearbeide informasjonen som skulle lagres. Å kode informasjonen til bilder betød å forbinde ord eller setninger til bilder, symboler, ordtak eller tilsvarende som ville trigge hukommelsen når det trengtes. Det var også viktig å begrense mengden informasjon: korte utdrag er lettere å huske enn lange, og Hugo av St. Victor brukte begrepet *Memoria brevitae gaudet/Minnet gledes ved korthet*, som uttrykk for dette (en setning som i seg selv er velegnet til å huskes). Korte utdrag kunne kodes slik at de inneholdt så mye informasjon som mulig, siden det var lengden på utdragene og ikke innholdet som var avgjørende. Lange setninger kunne strippes ned til forbokstavene i hvert ord, siden bokstaver tar mindre plass enn ord, men fortsatt er meningsbærende, og hvis leseren husket dem var det sannsynlig at han eller hun også husket ordene de innleder. Et vanlig eksempel fra middelalderen er *b.t.q.n.a.*, for *Beatus vir qui non abiit*, første linje i Salme 1 i Vulgata. Moderne ekvivalenter kunne vært dagens navn på organisasjoner, institusjoner og enkelte begreper; men i vår tid har det nok helst praktiske enn mnemotekniske årsaker, og vår forståelse av hukommelse er langt unna middelalderens. Skjønt sammenhengen er fortsatt kjent²⁵²:

As the psychologist George Miller has written (without being aware that he was echoing one of Hugh of St. Victor's favorite images), if my purse holds only six coins I can carry six pennies or six dimes; similarly, it is as easy to memorize a list containing a lot of information coded into "rich" units as it is to memorize one containing "poor" units, for the limiting factor is the number, not the nature of each item²⁵³.

Dette illustrerer det rent erfaringsmessige grunnlaget for minneteknikkene, at de i stor grad var basert på praktisk kunnskap rundt hvordan hukommelsen fungerer – det Carruthers kaller *natural principles* i et av sitatene ovenfor.

Det visuelle omhandlet ikke bare forestilte assosiasjoner, men å merke seg omstendigheten rundt læringssituasjonen. Det ble anbefalt å merke seg omgivelsene, det være seg rommet

²⁵¹ Det ser ut til å være uenig rundt i hvilken grad minneteknikker faktisk ble brukt slik de er beskrevet, men denne virker. Carruthers beskriver at hun brukte den for å lære seg noen av salmene utenat, og at hun deretter kunne sitere hvilket som helst vers i hvilken som helst rekkefølge, til og med baklengs og forlengs i annenhver setning. Ibid, s. XIII

²⁵² Eksempler er NRK (norsk rikskringkasting), EØS (det europeiske økonomiske samarbeidsområdet) og UiB (Universitetet i Bergen). Eksempel på begreper er PTSS (for engelsk Post-traumatic Stress Syndrome). Om an har glemt eller aldri festet seg ved hele navnet, er det ofte mulig å gjette seg fram til det ut ifra forbokstavene.

²⁵³ Ibid, s. 105

man satt i, tid på døgnet og værforhold; men særlig boken man lærte fra. Boksiden fikk en avgjørende betydning, og flere av de som skrev om minnetrening anbefalte leserne å alltid bruke samme manuskript for å lære noe utenat. Gjorde man det, kunne nemlig boksidens visuelle utforming brukes som hjelpemiddel for hukommelsen, som i seg selv ofte ble sammenlignet med bøker eller vokstavler: *Rather books are themselves memorial cues and aid, and memory is most like a book, a written page or a wax tablet upon which something is written*²⁵⁴. Initialer, rubrikker, dekorasjoner og heftemerker, selv kolonne- og linjeplassering kunne brukes som triggere for hukommelsen. Layout hadde dermed på mange måter en dobbel funksjon, både som leteverktøy og som redskap for hukommelsen. Det var også en fordel om sidene ikke var for like, siden det gjorde det lettere å lage separate minnebilder for hver bokside i samme manuskript. Alle former for bilder kunne brukes, også marginalia; og det er her notategn kommer inn.

3.4.3. Memoria og Nota:

Notategn i margin kunne dele teksten inn i mindre seksjoner eller enheter, siden de skilte ut det de markerte fra resten av siden. De kunne også fungere som visuelle triggere. Retorikeren Quintilian var en av flere som oppfordret til å markere det man skulle huske på denne måten:

He suggests embedding cues (notae) to stimulate the memory, especially in passages hard to recall - these cues could take the form of associated images or some other method (perhaps numerical or other notae)²⁵⁵.

Dette er grunnen til at nota kunne kalles *unci*, *knagger*, siden de var noe setningene kunne henges eller festes på. Et annet ord som ble brukt er *vestigia*, *spor*, fordi de kunne lede en frem til det man ønsket å finne. Nøyaktig hva slags nota som er ment av Quintilian er en annen sak, og Carruthers er ikke alltid selv sikker på om det er reelle eller imaginære notategn det er snakk om. I tillegg kan ordet nota innebære svært mye i denne sammenhengen, så lenge det hadde samme funksjon. Carruthers nevner fisk, hender, hoder (som symbol på hvor minnet holder til), og vi har allerede sett at ordet notategn kan omfatte Chrisimon, paragraftegn og D.M. Det viktigste er uansett at marginene ble kunne brukes til nettopp dette formålet:

Indeed, the margins are where individual memories are most active, most invited to make their marks, whether physically (as in the ubiquitous "NOTA" command or a pointing finger,

²⁵⁴ Ibid. s. 11

²⁵⁵ Ibid. s.92

sometimes drawn with a string around it, or crudely sketched human and animal heads, or, especially in later manuscripts, implements such as shovels) or only in their imagination²⁵⁶.

Enhver ble oppfordret til å lage sine egne bilder, siden ens egne assosiasjoner var lettere å huske. Om en skrev dem inn eller forestilte seg dem, trenger dermed ikke å ha vært like viktig. Dette kan virke uforenlig med en del av de svært detaljerte scenariene som for eksempel Hugo av St. Victor fremlegger, men ifølge Carruthers var det først og fremst ment som eksempler. *Because of this, the values which the images are given by one author can only be exemplary, not universally normative (as mathematical images are)*²⁵⁷ Andres bilder hadde derfor en verdi, men helst som forbilde for ens egne. Det betyr ikke at nota som allerede var skrevet inn trengte å være et hinder; siden man i utgangspunktet skulle bruke boksidens layout, er det vanskelig å forestille seg at det ikke gjaldt notategn som også var der fra før.

3.4.4. Ms.28 og Memoria

Det ovennevnte viser at Notategn har hatt en funksjon innen minneteknikker; men har de hatt det i Ms.28? Det er mye som tyder på det. I 3.3 nevnte jeg at mange av sidene i Ms.28 ligner hverandre, og at notategn i flere tilfeller er det eneste som skiller dem fra hverandre. På oppslag med flere Notategn er de som regel ulike, noe som kan ha vært en fordel. Boksidene burde helst være unike, siden det skapte større muligheter for å skille informasjon fra samme tekst fra hverandre. Chrisimon og paragraftegnene kan ha vært effektive ut ifra sin annerledeshet, men det virker lite sannsynlig at det er derfor de er brukt. Troligst stemmer det nok at de har fulgt med fra forbildet, men nyttefunksjonen har fremdeles vært til stede. Det er liten grunn til å tro at minnetrening var mindre viktig ved Cambron enn ved andre klostre, så det bør være liten tvil om at både Notamonogrammene og de øvrige tegnene faktisk ble brukt slik.

Selve innholdet i markeringene kan underbygge en slik bruk. Som forklart i 3.2 består noen av ordtak eller andre typer korte, epigrammatiske setninger, som er velegnete til memorering siden de er fortettede uttrykk for innhold som ofte er mer komplekst. I kraft av dette kan de oppfattes som *richer units*, slik George Miller kalte det i sitatet i 3.4.2. Det betyr ikke at de mer komplekse utdragene ikke skulle læres, men at leseren der kan ha gjort jobben med koding selv.

²⁵⁶ Ibid, s. 314

²⁵⁷ Ibid. s. 296

Skjønt det er mer usikkert, er det verdt å trekke inn det greske alfabetet på f.161r. Som vi husker kan det være ment som en bruksanvisning for leseren i forbindelse med de greske ordene i teksten, eller rett og slett ha fulgt med fra forbilde; men det finnes enda et alternativ. Carruthers gir eksempler på at flere alfabeter kunne skrives side om side i enkelte manuskripter, for å kunne brukes som knagger i det numeriske systemet²⁵⁸; og potensielt kan det være noe av det samme i Ms.28. Hvorvidt det faktisk er derfor det er der, er en annen sak, og jeg tror ikke at jeg kan finne noe entydig svar på dette. Som med alt annet i Ms.28, kan det likevel ha blitt brukt slik; og årsaken trenger ikke å være bare et av alternativene – eller noen av dem, for den saks skyld.

Kan det tenkes at monogrammenes forskjellige utforming har sammenheng med memorering? Det bør unektelig ha vært en fordel at de er så varierte. Men er dette grunnen til at Ulbaldus har laget dem slik? Det er fristende å svare ja på dette. Det gir mening, og kan kanskje også forklare at hvorfor gjør det samme i Add.Ms.15218. Men det besvarer ikke spørsmålet om hvorfor ingen av de andre skriverne gjør det samme (med unntak av eleven). I tillegg er 15218 et svært annerledes manuskript enn Ms.28, og hvorvidt det har vært et formål at det skal memoreres er vanskelig å si. Skjønt det er ikke usannsynlig at det har blitt brukt for privat lesning: det inneholder mange type tekster, flere av teologisk betydning, og bærer spor av hardere bruk enn Ms.28, særlig siden blekket nærmest er slitt bort enkelte steder²⁵⁹. Også bladene virker mer slitt, men kan ha vært av lavere kvalitet i utgangspunktet.

Uansett kan det ha vært i det minste noe av bakgrunnen for variasjonen, og den har utvilsomt vært nyttig hvis manuskriptet ble brukt til memorering, noe jeg vil tro er sannsynlig gitt det betydningsfulle innholdet.

De tre andre manuskriptene er vanskeligere å bedømme. Add.Ms.21093 og 22797 har såpass få notategn at det er vanskelig å vurdere om de kan være brukt mnemoteknisk, særlig med tanke på at tegnene er såpass like som de er. 22797 skiller seg derimot ut ved sin bruk av tabeller og diagrammer, hvorav en er avbildet på fig.2.16. Disse blir nærmest som ferdiglagede minnebilder å regne for, siden innholdet allerede er delt opp i mindre, visuelle

²⁵⁸ Carruthers: *Book of Memory*, s. 137.

²⁵⁹ Dette er synlig på de første notamonogrammene i manuskriptet, hvor både de og resten av sidene er delvis utvisket – skjønt ikke nok til at de er uleselige.

enheter, og må ha vært svært praktiske²⁶⁰. Det er derfor fullt mulig at de har vært ment for dette, og i så fall har ikke nødvendigvis notategnene trengt å fylle den funksjonen.

Egerton 631 representerer den typen litteratur som ifølge Rouse og Rouse tok over noen av Memorias områder, og om det har blitt brukt for utenatføring er denne typen layout ikke utviklet for å hjelpe minnet, snarer tvert imot (om så er mulig). Konklusjonen får, også her, bli at det er mulig, og utmerket godt kan ha blitt brukt slik, men det er vanskelig å bevise eller avkrefte.

3.4.5. Status på slutten av 1100-tallet: Memoria i en verden med flere bøker

Betydningen av minnetrening er høyst forståelig så lenge tilgangen på bøker var liten; men på 1100-1200-tallet økte tilgjengeligheten, det kom langt flere titler, og mange av dem var som nevnt samlinger av viktige sentenser, som ikke nødvendigvis var ment å leses fra perm til perm. Rouse og Rouse forklarer at de intellektuelle endringene på 1100-tallet også påvirket Memoria:

The insufficiency of memory as a finding device – and, hence, the need for artificial devices – became crucial only with the growth of the schools and, especially, with the emerging prominence of theology at Paris in the course of the twelfth century. The number of students to be instructed was large, in comparisons for example with the number at such cathedral schools as Laon. The time for instruction was limited, in comparison with the lifelong immersion in prayerful reading that distinguished monastic learning. And the very subject matter of theology was itself in the process of being defined and redefined, with the *Glossa ordinaria* and Peter Lombard's *Sentences* standing out as towering landmarks. In this context, the deficiency of memory as the principal means for finding was glaringly apparent: one cannot remember what one has not read, and one may well wish to find a part without reading the whole²⁶¹.

Det nye synet på kunnskap, kombinert med endret undervisningsform og endrede lese måter, gjorde altså den tradisjonelle minnetreningen vanskelig å gjennomføre. De påpeker likevel et annet sted at den ikke forsvant, men at leteverktøy fra nå av også ble brukt som støtte for hukommelsen²⁶². Carruthers mener likevel at mange, deriblant Rouse og Rouse, undervurderer betydningen av Memoria etter 1200²⁶³. Den moralske og etiske funksjonen forsvant ikke, og en god og fyldig hukommelse var stadig en forutsetning for egen skriving og etisk dømmekraft: *Medieval culture remained profoundly memorial in nature, despite the increased*

²⁶⁰ Jeg kjenner ikke til om dette er standard hos Etymologiae, men det er nok mest sannsynlig at tabellene henger sammen med teksten, siden de nødvendigvis illustrerer noe som forklares der.

²⁶¹ Rouse og Rouse: *Authentic Witnesses*, s.196

²⁶² This is not to say that memory training as such ceased to be of interest; but from this forward, memory was aided by artificial finding devices. Ibid, l ss.193, note 6

²⁶³ Carruthers: *Book of Memory*, s. 421, note 8.

*use and availability of books for reasons other than simple technological convenience*²⁶⁴.

Minneteknikker ble stadig undervist ved skolene, og stadig praktisert; men som Rouse og Rouse påpeker, var de ikke lenger alene om oppgaven.

Dette kapitlet har belyst flere interessante muligheter, men det er vanskelig å si hvor mye av det som er riktig. Det er på tide å oppsummere alt jeg har kommet fram til, for (forhåpentligvis) å kunne si litt mer om hvordan tegnene har blitt brukt, og hva de forteller om Ms.28.

²⁶⁴ Ibid, s. 195

KONKLUSJON

Problemstillingen min har, som forklart i innledningen, vært todelt: 1.Hvordan bør Ms.28 beskrives for å gi en fyldig forståelse av helheten, og 2. Hvordan kan nota-tegnerne i margene ha fungert, og kan de fortelle oss noe om manuskriptet som vi eller ikke ville visst? Jeg mener å ha kunnet besvare dette, om enn med sannsynlige hypoteser snarere enn beviser i Del 3.

Del 1 og del 2: Hvordan bør Ms.28 beskrives for å gi en fyldig forståelse av helheten?

Kapittel 1.1 og 1.2 la grunnlag for manuskriptets premisser: hva det inneholder, hvor og av hvem det ble laget, og generell informasjon rundt produksjon av manuskripter. I beskrivelsen i kapittel 2.2 gjorde jeg bruk av allerede kjent informasjon om MS.28 (som presentert i 2.1), men størstedelen er basert på egne observasjoner av det, både i original og i form av digitale bilder. Analysen i 2.2 og de korte beskrivelsene er bygd opp etter modeller fra Clemens og Graham, Neil Ker og delvis Graham Pollard, og skal dermed inneholde den informasjonen som forventes av generelle beskrivelser innen fagområdet. Jeg har også oppgitt noen av de kodikologiske opplysningene som Graham Pollard etterlyser, men det har ikke vært mulig å inkludere alt han oppfordrer til. I tillegg til plasshensyn og min egen manglende kompetanse, skyldes det særlig at detaljer ved konstruksjonen er skjult i innbindingen. Det ideelle ville vært om noen med tilstrekkelig kompetanse hadde laget en selvstendig kodikologisk beskrivelse, til bruk for forskere som måtte være interessert. Det er absolutt et behov for dette, siden innbindingen er såpass interessant som den er.

Jeg mener selv at beskrivelsene av Ms.28 inneholder tilstrekkelig informasjon til å besvare første ledd i problemstillingen min. Det er alltid mer som kunne vært inkludert, men slik vil det alltid være, og det som er der skal være mer enn nok for å gi en helhetlig forståelse. Slik mener jeg også å ha etablert et grunnlag for det neste leddet i problemstillingen.

Fremtiden for Ms.28

Per dags dato har Ms.28 blitt publisert i Marcus, Spesialsamlingens database. Det er mulig å se en høyoppløselig digital versjon av hele manuskriptet inkludert innbinding, og så vidt jeg har forstått skal også heftet av Pedro Vasquez inkluderes etter hvert, i tillegg til den korte beskrivelsen min i engelsk oversettelse. Jeg planlegger også å oversette den lange beskrivelsen til engelsk, om samlingen skulle ønske det.

KONKLUSJON

Oppgaven min kan også ha fremskyndet digitaliseringen. Bildene ble tatt våren 2012, da det ble klart at jeg skulle skrive om Ms.28; i utgangspunktet for å spare manuskriptet for belastningen ved gjentatt bruk. Det ville blitt gjort uansett, men antagelig på et senere tidspunkt, og jeg er takknemlig for å ha hatt en rolle i det. Forhåpentligvis åpner publiseringen i Marcus for flere undersøkelser av Ms.28, noe manuskriptet absolutt fortjener.

Del 3: Hvordan kan notategnene i margene ha fungert, og kan de fortelle oss noe om manuskriptet som vi ellers ikke ville ha visst?

Dette leddet av problemstillingen har vært mer komplisert å besvare, men slik også mer spennende. Mangel på forskning har satt sine begrensninger, men jeg mener likevel at jeg har fått interessante, om ikke entydige, resultater.

Resultater fra notategnenes utforming

Kapittel 3.1 gir et bilde av variasjonen i monogrammenes utforming, og sammenligner dem med nota fra andre manuskripter. Det viste seg umulig å påvise noen regional eller temporal stil for hverken Nota, Chrisimon eller Paragraphi; det finnes rett og slett ikke nok materiale om emnet. Det er heller ikke gitt at noe slikt lar seg påvise, men Berg, Mayr-Harting og Lučin har i det minste åpnet for muligheten. Forhåpentligvis blir emnet videreutviklet i de kommende årene.

Det har likevel vært mulig å presentere noen teorier, men stort sett bare i forhold til Ms.28 selv. Tegnene må ha blitt skrevet omtrent samtidig med teksten, de kan utmerket godt stamme fra forbildet, og at det siste kan forklare hvorfor manuskriptet har Chrisimon og Paragraphi i tillegg til Nota. Det samlede inntrykket har ikke gitt noen mer overbevisende forklaringer, så jeg regner dette som mest sannsynlig. Utformingen trenger derimot ikke å ha blitt kopiert; troligst er alle tegnene skrevet av Ulbaldus selv, han har sannsynligvis hatt sin egen måte å lage dem på, og kanskje også oppfordret andre til å gjøre det samme.

Resultater fra hvilket innhold som er markert

En fullstendig analyse av språk og innhold i utdragene har ikke vært mulig, men en mer overfladisk sådan viser tendenser mot forklarende og formanende innhold, samt ordspråk og epigrammatiske setninger. Skjønt jeg ikke har funnet så mye om hva Notategn markerer generelt, har det vært mer å hente fra i forbindelse med konkrete manuskripter. Webber, Berg og Mayr-Harting har alle benyttet innhold markert med nota for å vurdere hvordan

KONKLUSJON

manuskripter ble brukt, og metodene deres er interessante, selv om resultatene ikke er like relevante i denne sammenhengen.

Basert på materialet fra Ms.28, sett i lys de ovennevntes forskernes metoder, har jeg foreslått at Ms.28 kan være ment for privat lesning for munkene. Advarslene mot overdrevne bortsøvelser har kanskje vært spesielt gyldige for dem, og kan underbygge et slikt formål. Det er mulig at manuskriptet også ble brukt i forbindelse med prekener, men jeg har ikke funnet noen gode indikasjoner for det.

Kapittelet illustrerer at skjønt det er mulig å si noe om bruk basert på markeringer, er det slett ikke sikkert at det resultatene er entydige. Det er ikke gitt at det er noen systematikk i hva som markeres, ei heller sannsynlig at manuskripter kun var ment å brukes på en måte. Uansett må det ha blitt brukt med ærbødighet, ut ifra tilstanden det er bevart i. Det kan hende at bare noen få har hatt tilgang på det, men dette blir spekulasjoner.

Resultater basert på leteverktøy

I 3.3 presenterte jeg hvordan nye intellektuelle strømninger skapte nye måter å lese på, nye krav til boksiden, og til dels store endringer i layout. Ms.28 inneholder noen av leteverktøyene som ble utviklet på denne tiden, som løpende titler, store initialer, rubrikker og *litterae notabiliores*; alle ment for å skape oversiktligheit i manuskriptet. Noen av verktøyene finnes i varierende mengde i Add.Ms.21093 og 22797 men skjønt Add.Ms.15218 også har noen, er det i seg selv direkte uoversiktlig; i den grad at det er vanskelig å vite nøyaktig hvor nye tekster begynner. Egerton 631 har derimot det siste av det siste, siden det inneholder Peter Lombardus' *Sententiae*, og dermed den mest oversiktlige organiseringen av boksiden blant dem alle. Sistnevnte viser at Cambron har vært forholdsvis oppdatert på utviklingen, selv om ikke alle manuskripter er like preget av det. Men skjønt fire av de fem manuskriptene har notategn, er det svært lite som tyder på at de var ment som et leteverktøy. Jeg tror likevel at noen likevel kan brukt dem slik i Ms.28, rett og slett fordi de var der, og fordi var mulig.

Resultater basert på Memoria

Til sist undersøkte jeg hvilken plass notategn kan ha hatt innen Memoria og minneteknikker. Etter egen mening er det her de mest interessante funnene har fremkommet, siden Notategn allerede hadde en fremtredende rolle på dette området. Notategn ble ikke bare benyttet, men også anbefalt brukt, når man skal legge noe på minnet, selv om det ikke alltid er like klart hvorvidt det gjaldt faktisk nedskrevne eller mentale bilder. De ble ofte brukt i kirkefedrenes bøker, noe som i seg relaterer dem til Ms.28; siden teksten det inneholder absolutt var *Dignum*

KONKLUSJON

Memoria. At de markerte utdragene også inneholder ordspråk, setninger som er lette å huske, underbygger dette videre. I tillegg kan opplysningene herfra underbygge enkelte av de tidligere hypotesene. Tanken om at manuskriptet var ment for privat lesning er mer sannsynlig når vi vet at det kan ha blitt brukt til å lære fra.

Det andre, og for meg mest spennende, er at en slik funksjon kan forklare variasjonen i utformingen av Notamonogrammene. Siden en tekst helst skulle memoreres fra samme bokside, siden boksidene helst ikke burde være for like, og siden notamerkene skulle fungere som kroker, må det ha vært en fordel at de skiller seg fra hverandre. Jeg kan ikke bevise at dette er årsaken til at de er forskjellige, men det kan være liten tvil om at det er nyttig.

Samlet sett har del 3 gitt følgende informasjon om Ms.28: Notategnene er samtidige med teksten, de aller fleste er laget av Ulbaldus, og han hadde overveiende sannsynlig en egen måte å lage dem på. Boken har troligst vært brukt for privat lesning av munkene, skjønt jeg kan ikke utelukke andre bruksmåter. Notategnene utpeker forklaringer og levereregler, og kortere ordtak og epigrammer som kan bidra til forståelsen av teksten, samt være representanter for rett lære. Sist, men ikke minst, kan leserne også ha brukt den for å lære seg teksten, lagre den i hukommelsen, og slik kunne hente den fram igjen ved behov; for å forstå, videreformidle og gjøre bruk av den i sine egne liv.

Skjønt ingen av disse konklusjonene er ment å være absolutte kjensgjerninger, mener jeg likevel at jeg har klart å finne sannsynlige bruksområder for tegnene, om enn ikke alltid like sikre. Forslagene er likevel gyldige nok til at jeg mener de, om enn tentativt, besvarer funksjonsspørsmålet i problemstillingen.

Men sier de egentlig noe vi ikke kunne lært på annet vis? De kan per dags dato ikke brukes til datering eller plassering, og en erfaren forsker kunne ha foreslått samme bruk uansett, basert på erfaring med manuskripter og klosterliv.

Det vi i det minste vet, er at de kan forbinde bøker til bestemte samlinger og/eller personer, slik vi har sett hos Ker, Webber og Mayr-Harting. Skjønt det ikke alltid vil være mulig, er potensialet til stede. I tillegg gir de unik informasjon ved hva de markerer, som det ikke ville vært mulig å finne ellers, selv om man har en ide om hva det kan være.

Til sist er det enda et aspekt som ikke har blitt behandlet, men som ikke bør overses: det rent estetiske. Notamonogrammene er dekorative, og det er alltid en sjanse for at Ulbaldus rett og slett likte å lage dem slik for sin egen del. Det kan ikke underbygges på noe vis, men det er

KONKLUSJON

interessant, fordi det uansett kan ha vært til stede i tankene hans. Det er tross alt en estetisk side ved manuskriptene fra Cambron, siden initialene er vakkert utført i flere farger, og svært presis dekor. Noen har gjort seg umake med det, og den samme tanken om å blande funksjon og skjønnhet kan like gjerne ha vært til i notategnene.

Veien videre

Til sist er det verdt å vurdere hva mer som kunne blitt gjort, og hvordan. Det hadde vært interessant å undersøke flere av manuskriptene fra Cambron, for å se om det er mulig å komme lenger enn jeg har gjort her. Ulbaldus må ha skrevet flere manuskripter, og dersom de fremdeles eksisterer, bør det være mulig å finne i det minste noen av dem. Det burde derfor være mulig å undersøke bruken av Nota i et langt bredere perspektiv enn jeg selv har kunnet. Det ville forhåpentligvis også gjort det mulig å følge Ulbaldus videre, noe som er spennende nok i seg selv.

Hvis alt dette var tilgjengelig, ville det vært mulig å undersøke hvorvidt det var vanlig å bruke monogrammene, om det fantes flere som hadde en gjenkjennelig stil, og hvilke manuskripter de ble brukt i. Ikke minst ville det kunne bidra til å etablere hvilket intellektuelt miljø som fantes ved Cambron, siden tegnene, likhet med annen marginalia, vitner om hvordan manuskriptene faktisk ble brukt. Potensielt kunne det også ha bidratt til å påvise lokale eller temporale stiltrekk. Det er ikke gitt at alt dette kan besvares, men enhver undersøkelse ville vært et steg i riktig retning uansett resultat, på veien mot bedre kunnskap om Nota. I det minste ville det vært et grunnlag, materiale som kunne brukes for andres forskning.

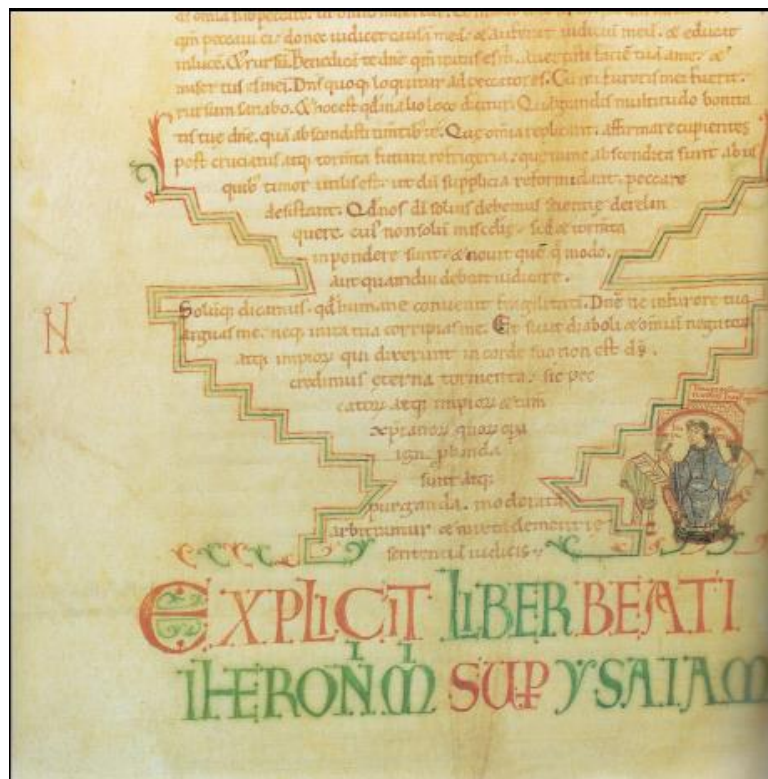
Personlig perspektiv

Jeg nevnte lenger opp at jeg i større grad legger merke til hvor vakre tegnene kan være. Ser jeg annerledes på dem nå? Det har vært langt mer å hente enn jeg fryktet, selv om de fleste konklusjonene er tentative; og jeg føler at det har vært verdt tiden.

I tillegg legger jeg merke til Notategn der jeg ikke så dem før. Christopher De Hamels bok *Scribes and Illuminators* har fulgt meg gjennom hele studietiden, og er godt brukt. Tidligere var det hovedsakelig manuskriptdekorasjoner jeg var opptatt av, og jeg brukte mange av bildene han gjengir som materiale. Nylig gikk jeg gjennom boken en gang til, for å se etter mer jeg kunne bruke. Jeg stoppet ved bildet av et selvportrett laget av en munk navngitt som *Hugo Pictor*, både skriver og maler for manuskriptet, som jeg har sett mange ganger tidligere. Det jeg derimot ikke hadde sett, eller bare ikke merket meg, var at det på

KONKLUSJON

samme folio som portrettet er et notategn. Tegnene er lette å overse: de er små, mange har ikke vært borti dem før, og er ofte mer opptatt av andre elementer, slik jeg selv var. Det er ingen grunn til å kritisere dette; de er langt fra det viktigste i et manuskript, og selv der jeg har brukt dem som indisier, fungerer de nesten bare sammen med andre indikasjoner. Det betyr dog ikke at de er uviktige. Jeg sitter igjen med en følelse av å være privilegert; ikke bare for å ha fått jobbet med manuskripter, men også fordi jeg har fått jobbe i et delvis utforsket område; og ikke minst for å ha fått øynene opp for noe som lett kunne blitt oversett, eller avfeid som ubetydelig.

De Hamel: *Scribes and Illuminators*, avbildet på s. 64

Explicit tota dissertatio mea, fecundissima, longissima, et fatigatissima scribenti;
Deo gratias, Deo gratias, et iterum Deo gratias.

Litteraturliste

Abusdal, Bjørn: «Personregister over Universitetsbiblioteket i Bergens manuskriptsamling»
Universitetsbiblioteket i Bergen, avdeling Spesialsamlinger, lastet ned 17.05.2016.
http://www.uib.no/filearchive/personregister_1.pdf

Abusdal, Bjørn: «Sak- og stedregister», Universitetsbiblioteket i Bergen, avdeling
Spesialsamlinger. 17.05.2016. <http://www.uib.no/filearchive/saksregister.pdf>

Bènèdictins du Bouveret, *Colophons de manuscrits occidentaux des origines au XVIe siècle*,
Fribourg: Editions Universitaires, 1965-1982

Berg, Kirsten: «Homilieboka: For hvem og til hva?» i Odd Einar Haugen og
Åslaug Ommundsen (red.), *Vår eldste bok: skrift, miljø og biletbruk i den norske
homilieboka*, Oslo: Novus forlag, 2010

Bischoff, Bernhard: *Latin Palaeography. Antiquity and the Middle Ages*, Oversatt av
Dáibhí O Cróinín og, David Ganz, Cambridge: Cambridge University Press,
[1979]1990 Originaltittel: Paläographie des römischen Altertums und des
abendländischen Mittelalters.

Briggs, Charles F: “Literacy, Reading and Writing in the Medieval West” i Jane Roberts
og Pamela Robinson, *The History of the Book in the West: 400AD-1455 Vol I*.
Farnham: Ashgate, 2010. Artikkel fra 2000. S 481-504.

Brown, Michelle: *A Guide to Western Historical Scripts* London: The British Library, 1990

Cain, Andrew og Lössl, Josef (ed.): “Introduction” i, Andrew Cain og Josef Lössl (ed.)
Jerome of Stridon: His life, writings and legacy, Aldershot: Ashgate, 2009. S 1- 9.

Carruthers, Mary: *The Book of Memory. A Study of Memory in Medieval Culture*.
Cambridge: Cambridge University Press, [1990] 2008

Cheney, C.R.: “English Cistercian Libraries” i C.R.Cheney: *Medieval Texts and Studies*, Oxford 1973

Clemens, Raymond og Graham, Timothy: *Introduction to Manuscript Studies*, Ithaca, N.Y: Cornell University Press, 2007.

De Hamel, Christopher *Scribes and Illuminators*, London: The British Museum Press, [1992] 2012

Derolez, Albert:

- *The Palaeography of Gothic Manuscript Books. From the Twelfth to the Early Sixteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, [2003] 2010.
- “Observations on the Aesthetics of the Gothic Manuscript”, i *Scriptorium*, Årgang 50, nr.1, 1996

Digital fragment collection: ”Medieval parchment fragments in Bergen University Library and The Regional State Archives in Bergen”, lastet ned 17.05.2016.
<http://www.ub.uib.no/fragment/list/listing.html>

Espolid, Knut S.: «Manuskriptsamlingen», Universitetsbiblioteket i Bergen, avdeling Spesialsamlinger, lastet ned 17.05.2016.
<http://www.ub.uib.no/avdeling/spes/manuskript/index.htm>

Gatland, Jan Olav: *Amor Librorum Nos Unit: Universitetsbiblioteket i Bergen 1825 – 1966*, Bergen: Universitetsbiblioteket i Bergen, 1996

Grundt, Lars Otto: *En middelaldersk pergamentcodex* Universitetsbiblioteket i Bergen, avdeling Spesialsamlinger. Lastet ned 17.05.2016
https://spesial.b.uib.no/?page_id=1255

Gullick, Michael:

- “How Fast Did Scribes Write? Evidence from Romanesque Manuscript”, i Linda L Brownrigg (ed.) *Making the Medieval Book: Techniques of Production*, Los Altos Hills: Anderson-Lovelace, 1995

- “Professional Scribes in Eleventh- and Twelfth-Century England”, fra *English Manuscript Studies 1100-1700*, 7 (1998), 1-24
- Seminar ved Manuskript- og Librarsamlingen, Universitetsbiblioteket i Bergen, 9.01.2013

Irvine, Susan: “The compilation and use of manuscripts containing Old English in the twelfth century”, fra Mary Swan og Elaine M. Treharne (ed.) *Rewriting Old English in the Twelfth Century* Cambridge: Cambridge University Press, 2000. S.41-61.

Jackson, H.J.: Marginalia. Readers Writing in Books, New Haven: Yale University Press, 2001

Kelly, John Norman Davidson: *Jerome. His Life, Writings, and Controversies*, London: Duckworth, 1975

Ker, Neil:

- “From "Above top line" to "below top line": A Change in Scribal Practice”, i *Celtica* 5 (1960): 13-16
- *Medieval Manuscripts in British Libraries. Vol. 1: London Oxford: Oxford University Press, 1969.*
- “Salisbury Cathedral Manuscripts and Patrick Young's Catalogue” i Neil Ker, *Books, Collectors and Libraries. Studies in the Medieval Heritage*, London: The Hambledon Press, 1985.
“Eton College Ms. 44 and its Exemplar” i Neil Ker *Books, Collectors and Libraries. Studies in the Medieval Heritage*, London: The Hambledon Press, 1985.
- “Fragments of Jerome's Commentary on St Matthew” i Neil Ker *Books, Collectors and Libraries. Studies in the Medieval Heritage*, London: The Hambledon Press, 1985.
- “Copying an Exemplar: Two Manuscripts of Jerome on Habakkuk” i Neil Ker *Books, Collectors and Libraries. Studies in the Medieval Heritage*. London: The Hambledon Press, 1985.

Kielland, Alexander: «En apehatt» [1880] fra Alexander Kielland: *Samlede noveletter*,

Trondheim: Gyldendal Norsk Forlag, [1970] 2000, s.107-111.

Lambert, Bernard: *Bibliotheca Hieronymiana Manuscripta, La Tradition Manuscrite de Oeuvres de Saint Jérôme Tome II.* Steenbrugis: In Abbatia S.Petri 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1969

Lučin, Bratislav: “Petronius on the Eastern Shores of the Adriatic: Codex Traguriensis (Paris, BNF, LAT. 7989) and Croatian Humanists”, fra *Colloquia Maruliana* Nummer 23, Nummer (2014): s. 178 - 184.

Mayr-Harting, Henry: “Ruotger, the Life of Bruno and Cologne Cathedral Library”, i Lesley Smith, (ed.) *Intellectual Life in the Middle Ages: Essays Presented to Margaret Gibson*, 33-60. London: Continuum International Publishing.

Ommundsen, Åslaug

- (ed.): *The Beginnings of Nordic Scribal Culture, ca 1050-1300: Report from a Workshop on Parchment Fragments, Bergen 28-30 October 2005*, Center for Medieval Studies, Bergen: University of Bergen, 2005
- *Books, scribes and sequences in medieval Norway*. Bergen: Universitetet i Bergen, 2007.

Parkes, Malcolm Beckwith:

- *Pause and Effect. An Introduction to the History of Punctuation in the West*. Berkeley & Los Angeles: The University of California Press, 1993.
- *Their hands before our eyes: a closer look at scribes: the Lyell lectures delivered at the University of Oxford 1999*; Ashgate: Aldershot, 2008
- “The Influence of the Concepts of *Ordinatio* and *Compilatio* on the Development of the Book”, fra Jane Roberts og Pamela Robinson: *The History of the Book in the West: 400AD-1455 Voll.* Farnham: Ashgate, 2010. Artikkel fra 1976 Ss. 124-158

Plancke, Robert (ed.): *Les Catalogues de Manuscrits de L'ancienne Abbaye de Cambron*, I serie *Société des Bibliophiles Belges*, nr 40. Mons et Frameries: Dufrane-Friart, 1938.

Pollard, Graham:

LITTERATURLISTE

- “Describing Medieval Bookbindings”, [1976] S.183-198, fra Jane Roberts og Pamela Robinson: *The History of the Book in the West: 400AD-1455 Voll.* Farnham: Ashgate, 2010.
- “The Construction of English Twelfth-Century Bindings”, fra *The Library*, series 5 Vol XVII, nr. 1 (1965): s.1-22

Rebenich, Stefan: *Jerome.* London and New York: Routledge, 2002

Reynolds, L.D og Wilson, N.G: *Scribes & Scholars,* Oxford: Clarendon Press, [1968] 1975

Rouse, Mary A. og Rouse, Richard H: *Authentic Witnesses: Approaches to Medieval Texts and Manuscripts.* Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1991.

Scheck, Thomas P, “Introduction”, fra *St. Jerome, Commentary on Matthew,* Oversatt av Thomas P. Scheck, s. 3-47. Washington D.C.: The Catholic University of America Press, 2008.

Stones, Alison: “The Minnesota Vincent of Beauvais Manuscript and Cistercian Thirteenth Century Book Decoration”, i serie *The James Ford Bell Lectures* nr.14. Minneapolis: The Associates of the James Ford Bell Library, 1977.

Swanson, Robert N: *The Twelfth-century Renaissance.* Manchester and New York: Manchester University Press, 1999

Thoma, Herbert: “"Codices Cambronenses" in the British Museum”, fra *Revue bénédictine,* 65, 1955: 270-277

Tobin, Stephen: *The Cistercians: monks and monasteries of Europe.* London: Herbert Press, 1995.

Universitetsbiblioteket i Bergen, avdeling Spesialsamlinger, «Kataloger». 17.05.2016.
https://spesial.b.uib.no/?page_id=772/

Vásquez, Pedro: Ms 28. *Hieronymus Pergamentcodex.* Upublisert hefte.

LITTERATURLISTE

Universitetsbiblioteket i Bergen, Manuskript og Librarsamlingen of Bergen Library.
2013

Vessey, Mark: “Jerome and the Jeromanesque”, fra Andrew Cain og Josef Lössl (ed.) *Jerome of Stridon: His life, writings and legacy*, s. 225 – 235. Aldershot: Ashgate, 2009.

Wiesener, Anton m.flere: «Manuskriptsamlingens hovedkatalog», Universitetsbiblioteket i Bergen, avdeling Spesialsamlinger, nedlastet 17.05.16
<http://www.uib.no/filearchive/manuskriptkatalogen-ms-1-2063.pdf>

Wikipedia, “Greek Numerals”. Nedlastet 17.05.2016.
https://en.wikipedia.org/wiki/Greek_numerals

Webber, Teresa:

- *Scribes and Scholars at Salisbury Cathedral c.1075 - c.1125*. Oxford: Clarendon Press, 1992
- “The Patristic Content of English Book Collections in the Eleventh Century: Towards a Continental Perspective”, fra P. R. Robinson og Rivkah Zim(ed.) *Of the Making of Books. Medieval Manuscripts, their Scribes and Readers. Essays presented to M.B. Parkes*. Aldershot: Scolar Press, 1997
- “Monastic and cathedral book collections in the late eleventh and twelfth centuries”, fra Elisabeth Leedham-Green og Teresa Webber (ed.) *The Cambridge History of Libraries in Britain and Ireland, volume 1: To 1640*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006. S. 109 - 125

Referanse:

Bibelen, det gamle og nye testamentet: Det Norske Bibelselskaps oversettelse fra 1978, 2.utgave Oslo: Det norske Bibelselskap [1978] 1988

Harper, John: *The Forms and Orders of Western Liturgy from the Tenth to the Eighteenth Century*, Oxford: Clarendon Press, [1991] 2001

Hieronymus, Eusebius Sophronius:

- Commentariorum In Evangelium Matthaei
- Commentariorum In Epistolam Beati Pauli Ad Ephesios
- Commentariorum In Epistolam Beati Pauli Ad Galatas
- Commentariorum In Epistolam Beati Pauli Ad Philemonem
- Commentariorum In Epistolam Beati Pauli Ad Titum
- Commentariorum in Evangelium secundum Marcum (Pseudo-hieronymus)

Hentet fra Migne Patrologia Latina, I Documenta Catholica Omnia. Lastet ned 17.05.2016
http://www.documentacatholicaomnia.eu/20_40_0347-0420-_Hieronymus,_Sanctus.html

Isidori Hispalensis Episcopi: "Etymologiarum sive Originum" LacusCurtius. Nedlastet 17.05.2016
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Isidore/1*.html#21

Searle, William George: *Onomasticon Anglo-Saxonicum: A list of Anglo-Saxon Proper Names from the Time of Beda to that of King John*, London: Cambridge University press 1897. *Onomasticon Anglo-Saxonicum: A list of Anglo-Saxon Proper Names from the Time of Beda to that of King John, av Searle*

TILLEGG 1

Figur 1.1 Cambron på kartet. Fra Stephen Tobins *The Cistercians: Monks and Monasteries of Europe*

TILLEGG 2

Figur 2.1

Ms.28

Hieronymus: Super Matheum, Super epistulam ad Philemonem, Super epistulam ad Galathas, Super epistulam ad Ephesios, Super epistulam ad Titum.

Pseudo-Hieronymus: Super Marcum.

Belgium St. Maria de Camberone

S xii ex; ferdig år 1200.

1. ff. 1v-56v Hieronymus:
Super Matheum, libri quatuor.

2. ff. 56v-68v Pseudo-Hieronymus: Super Marcum, liber unus.

3. ff. 68v-74r Hieronymus
Super epistulam ad Philemonem, liber unus.

4. ff. 74r-114r Hieronymus
Super epistulam ad Galathas, libri tres.

5. ff. 114r-150v Hieronymus
Super epistulam ad Ephesios, libri tres

6. ff. 150v-165r Hieronymus
Super epistulam ad Titum, liber unus.

7. f. 165r
Kort utdrag fra Alcuin: 128 Opusculum Quintum, Capitula xxxv: De virtutibus et vitiis.

8. f. 165r
Ukjent tekst: De opere scenofactorio sancti pauli apostoli. Apostolus Paulus texebat pannos sicut mos est hominibus in illa patria, et faciebat pectina de ebore, et inde uiuebat, quia pessimi populi dicebant illum non pro alia causa praedicare per mundum nisi ut otiosus uiuere posset, et idcirco de illorum donis se sustentare noluit. Si sanctus Paulus noluit comedere panem sine labore manuum suarum ne aliquis graualet: cum qua fiducia otiosi et pigri audent sine labore alicuius boni manducare dona Dei?

Innholdsliste f.1r
Alle tekstene oppramset i riktig rekkefølge

Kolofon f.165r
Anno milleno ducentenque peracto,

Ulbaldus librum leuitis scripserat istum.
Pro quo detur ei diuine lux faciei,
Et cum iheronimo doctore suo societur. Amen.

Antall folia: 165-1. Ingen løsblader. Senere sidenummerering i svart blekk, kun på ff.1v-56v. Ingen foliering. Ekstra blad av vellum eller pergament til sist, som har vært limt fast til bakplaten. Størrelse på bladene: 250x360mm. Noen blader har ujevn størrelse, noen har hull og repareringer. Hver kolonne på 82x255mm, med 12mm i mellom.

Hullrader i ytre og indre marger, også øverst og nederst. Linjert med blystift. Hver side har 2 kolonner med 38 linjer i hver. Kolonnene skilt fra hverandre med 3 loddrette linjer, og med 2 loddrette linjer på hver side; vanligvis strukket utover i margene. 2 vannrette linjer øverst og nederst på kolonnene, som også trekkes ut i margene.

21 legg: 1-20⁸, 21⁶. Legg 21 kan opprinnelig ha hatt 8 folia, hvor de 2 siste har blitt fjernet. HF/FH. Legene nummerert i romertall med enkle prikker rundt på siste versoside, ingen *catchwords*.

Én skriver, men rubrikkene muligens ved en annen. Senere kommentarer i margene ved 3 skrivere. Teksten skrevet pregotisk minuskel, med brunt blekk i flere nyanser. Både rett og rund minuskel D. Rettrygget minuskel G. Ingen bruk av E *caudata*. Iblant rund minuskel S på slutten av ord. Tironisk *et* brukt som minuskel, ampersand som majuskel. Biting ved pp- og bb-. Mange rettelser, hovedsakelig ved utvisking eller overstreking. *Signes-de Renvoi* er sjeldne.

Tegnsetting med *punctus*, *punctus versus*, *punctus elevatus* og *punctus interrogativus*.

TILLEGG 2

Skrå bindestreker på slutten av linjer ved orddeling.

Løpende titler, kanskje ved annen skriver. *Incipit* og *explicit* i rødt. *Super Matheum* har innholdsliste for hver av de fire bøkene, markert med romertall i rødt som korresponderer med tilsvarende ved begynnelsen av hvert kapittel. Ikke brukt i de andre tekstene. 107 Nota-monogrammer, 15 *Chrisimon*, 9 store paragraftegn, alle i margene. Iblant overskrevet med farget blekk, i grønt, blått, rødt eller gult. S-formede *diple*-tegn i marginen ved siden av sitater fra Bibelen. Bokmerker i form av fliker på ff. 13, 33, 41 og 45.

F. 3r: Stor historisert initial, med enkelt maleri av engel som bærer en fane med navnet MATHEUS. Overganger mellom tekster og bøker innad i dem markert med store initialer med lineære plantemønstre i gult, rødt, blått og grønt, med fargede majuskler og dekorlinjer. Kapitteloverganger markert med små fargede initialer.

Opprinnelig innbinding i svinelær, svært godt bevart. Har hatt beslag i metall på hvert hjørne og midt på foran og bak, til sammen 10 stykker. Med ett unntak er alle tapt. 4 sømfester i lær + 1 øverst og 1 nederst. Synlige som forhøyninger på bokryggen. Leggene festet til bokplatene med lærbåndene i et V-formet mønster. Stor skinnfold med 2 metallhefter langs lengden av fremste bokplate, har kunnet bøyes over forkanten og festes til 2 metallknagger på baksiden av boken.

Eiermerker i håndskrift fra 1300-tallet. F.1r: *Liber sancte marie de camberone*; ellers er *de camberone* skrevet på hvert legg. Stempel i gull fra Bergen Museum på forsiden av boken. Håndskrift fra 1800-tallet foran og bak, som oppgir innhold og hyllenummer. Liten bit av hvitt papir limt fast på forsiden av boken, med stempel *U.B.Bergen*, og tallet 28 i håndskrift. Også stempel på innsiden av bakerste plate, rett på bokplate.

Første ord på f.2: *Maturatus*

Figur 2.2

Add. Ms. 15218

Diverse tekster av Hieronymus, Gregor den Store, Petrus Blesensis, Petrus Damianus, Hildebertus
Episcopus Cenomanensis
Belgia, Mariaklosteret i Cambron/
s xi ex

MERK: På grunn av svært uklar inndeling mellom tekstene, kan jeg ikke oppgi alle overgangene i listen under.

1. ff 1v-28v

Hieronymus: De viris illustribus; Gennadius; S. Isidor, Episcopus Hispalensis; Sigebertus Monachi Gemblacensis

2. ff 29r-??

Gregor den store: Tractatus super Cantica Canticorum

3. ff ??-??

Petrus Blesensis: Sermo in duobus versibus Psalmi 93; Expositio super duo priora capitula libri Job, cum praefatione ad Henricum II Regem Angliae; Epistolae XLIV cum prologo ad eundem regem, Gulielmi, Abbatis S. Theodorici, Signiacensis; Epistola ad sanctos fratres Carthusienses; Epistola cujusdam Monachi Cantuariensis ad Adam, fratrem suum, novitium Igniacensem; Sermo in Nativitatem S. Johannis Baptistae; Sermo de custodia cordis;

4. ff 111r-121v

Petrus Damianus: Sermones; Epistulae in quibus multa exempla continentur; Homilia in Assumptionem B. Mariae Virginis

5. ff 121v-150r

Hildebertus Episcopus Cenomanensis: Epistolarum liber [nummer ikke oppgitt av BL, har ikke klart å finne et i teksten] sepulcri petri damiani; Epistula ad dominum nicolaum papam de luxuria

Innholdsliste. f.1r

Kolofon f.150r: *Liber ecclesie beate marie de Camberone/ scriptus ab Ulbaldo peccatore sacerdote.*

Antall folia: iii-150-iii. Senere foliering i blyant. Pergament, oppgitt som vellum i

BL.s katalog. Størrelse 228x160mm. Noen blader er mindre, særlig f.13: 135x113mm, tekstfelt 91x98mm.

Hullrader for linjering, kun synlig ytterst på bladene. Kan ha vært innerst også, som ikke synes pga nyinnbinding. Linjering i blystift. Konsekvent 41 linjer. ff. 1v-2r: Tabeller i 6 kolonner. ff. 2v – 20r og ff.21v-28v: 1 kolonne. ff. 20v-21r og ff.29r-150v: 2 kolonner. 2 loddrette linjer i ytre og indre marg, 2 mellom kolonnene. Tekstfelt 182x130mm, med fratrekk for mellomrom ved flere kolonner.

19 legg: 1⁹, 2⁹ 3³, 4⁸ – 18⁸, 19⁹. Legg 1, 2 og 19: Ett blad kan være et løslad, eventuelt har legget opprinnelig hatt 10 blader, hvorav ett er skåret bort. HF/FH. Leggene nummerert ved romertall med enkle prikker rundt på siste versoside. Ingen catchwords.

Minst 2 skrivere i hovedteksten, i tillegg senere kommentarer i gotisk minuskel; særlig på fol 13r og 150v. Skrevet av Ulbaldus: ff.1r-59v, 68r- (kol.2) 93r (kol.1 linje 11), 95r- (kol.2 linje 28)95v (kol 2. Linje 15), og 98v-150v. Annen, kanskje mindre erfaren skriver: ff. 60r-68r (kol 2), 93v- (kol.1 linje 12) 95r (kol.2.linje 27), fol. 96r - (kol.2 l.16) 98v (kol 1). Ulbaldus' håndskrift er gjenkjennelig ut ifra likheter med skriften i Ms.28.

Skrevet i pregotisk minuskel, begynner over øverste linje. Enkelte greske ord. Brunt blekk i ulike sjatteringer. Begge skrivere bruker noenlunde samme bokstavformer: både rund og rett minuskel d i hovedteksten, rund synes vanligst. Flere versjoner av minuskel g, med rett rygg. Tironisk *et*. 9-tallsformet forkortelse for -con. Biting ved pp, muligens også ved bb. Flere rettelser, oftest med *signes- de- renvoi*,

TILLEGG 2

overstrykning av ord eller setninger, og rødt blekk for riktig ord.

Tegnsetting: *punctus*, *punctus flexus*, *punctus elevatus*. Har ikke observert *punctus interrogativus*, men kan ikke utelukke at den finnes. Skrå bindestrek ved orddeling pga linjeskift.

Ingen løpende titler. Kapitler marker med *incipit-explicit* i rødt; men finnes unntak. Ofte vanskelig å skille mellom hovedtekstene. Teksten inndelt ved variant av arabiske tall øverst på sidene, korresponderer med tall i innholdslisten på f.1r. Kanskje lagt til senere, samme blekkfarge som tilleggene i gotisk minuskel. S-formet tegn i margene markerer bibelsitater, skjønt ikke konsekvent. *Paragraphi* flere steder i margen, noen tilfeller av loddrette linjer ved siden av tekstfeltet. f.13r: Blått kors med likesidete armer og prikker mellom dem i margen. Tilsammen 23 notategn, eventuelt øvrige kan være skjult i innbindingen. utover tallene øverst på sidene.

Mange mellomstore initialer i rødt, grønt og blått blekk. 4 store initialer, ff.12v, 31r, 50r og 111r; dekorert med lineære plantemønstre i rødt, grønt og/eller blått blekk. Enkelte majuskler fylt med rødt blekk, flest mot slutten av manuskriptet. Varierer en del gjennom manuskriptet.

Senere innbinding, årstall ikke oppgitt. Leggene antagelig sydd fast til bokryggen. Stramt utført, indre marg sjelden synlig.

Eiermerker: *de camberone* i 16 av heftene, mangler på legg. 4, 11 og 17. f.2r: *Liber sancte marie de camberone*. Stempel fra British Library noen steder, deriblant f.1v. Lapp på første løsblad: For printed text or notices of this MS see: A. Stones "the Minnesota vincent of Beauvois Manuscript and Cistercian Thirteenth Century Book Decoration". The James Ford Bell Lectures, no.14, 1977. (dept Pamphlet 2398) Løsblad 3: Purchased at Brughes sale/18 june 1844/ Lot 152

Figur 2.3

Add. Ms.21093

Origen, Super Cantica Canticorum, libri IV
Belgia, Mariaklosteret i Cambron/St. Maria in Camberone
s. xii (ifølge BLs katalog)

1.ff 1r-68r.

Origen super Cantica Canticorum. Liber unus f.1r. Liber secundus f.20r. Liber tertius f.42r. Liber quartus 61r.

Ingen innholdsliste.

Kolofon f.68r:

Explicit liber QvaRtVS er liber sancte marie de camberone, quem qui abstulerit anathema sit

f.68v: *Pater Noster* skrevet i sin helhet over fire linjer i øvre del av bladet. I tillegg flere enkeltord, korte setninger, og deler av det latinske alfabetet (fra A til H). Mulig penneprøver, eller ledd i opplæring – *Pater Noster* er utført i en lett skjelvende skrift.

Antall folia: ii-68-i. Senere foliering i blyant, ligner tilsvarende i Egerton 631.

Pergament, oppgitt som vellum av British Library. Størrelse 232x ca.155mm.

Hullrader for linjering. Linjering med blystift. Konsekvent 1 kolonne med 35 linjer. Tekstfelt: 172xca.113mm. Én loddrett linje på hver side av tekstfeltet, strukket ut i margen oppe og nede. Én linje øverst og nederst, begge strukket ut i margen.

9 legg: 1-8⁸, 9⁴. Det siste kan ha inneholdt flere folia som senere er fjernet. Kan også være opprinnelig antall. HF/FH. Leggene nummerert ved romertall, noen tilfeller av *catchwords*.

Minst to skrivere. Skrevet i pregotisk minuskel, begynner over øverste linje. Brunt blekk i varierende toner. Bruk av E caudata, rund og rett s, rettrygget minuskel g, vanligvis rett minuskel d, men unntak finnes. Biting ved pp og bb, også observert

ved co. Finnes også pp og bb uten biting. Både ampersand og tironisk *et*, 9-talls formet forkortelsestegn brukt for *-con*. Sannsynligvis to skrivere, men med små forskjeller seg imellom. Flere rettelsler, oftest med *signes-de renvoi*, utvisking eller overstrykning av ord eller setninger.

Tegnsetting: *punctus*, *punctus elevatus*, *punctus flexus* og *punctus interrogativus*. Skrå bindestrek ved linjeskift.

Ingen løpende titler. Majuskler som innleder nye setninger ofte dekorert med rødfarge. S- eller sjutallsformede tegn i margen, markerer antagelig bibelvers. *Incipit-explicit* i rødt blekk. Sju Nota-tegn, samt en enkelt N skrevet på fol 55v. Enkel tegning av en hånd peker mot teksten til høyre på fol.8v. To enkle lineære kløverformer i margen på f.17r, utført i blystift. Ingen løpende titler.

Initialer i rødt eller grønt innleder hver bok. Initialene har ingen annen dekorasjon enn farget blekk.

Senere innbinding, årstall ikke oppgitt; kanskje gjort ved innkjøp.

Eiermerker: *De Camberone* skrevet nederst på fol.1r, og på de fleste av leggene med enkelte unntak. *Liber de Camberone* skrevet nederst på fol 68v, men i en annen, tykkere håndskrift med flere gotiske trekk. Skrevet på andre løvsblad: *Sac. XII. Purchased at Dr. Bouthi sale/5.july, 1855/Lot 159*. Våpenskjold med løve og enhjørning i papir limt på innsiden av første bokplate; Antagelig det offisielle for Storbritannia.

Første ord på 2.folium: uelamen

Figur 2.4

Add. Ms. 22797

Isidor: Etymologia

Belgia, Mariaklosteret i Cambron/St. Maria in Camberone
s. xiii in. ifølge BLs katalog

1.ff.3v-4v: Epistula isidori ad braulionem epistulam.

2.ff. 5r-151v: Isidor de Hispalensis: Etymologiae. Libri XX.

ff.4v-5r: Innholdslister.

Ingen kolofon. Ingen Explicit.

Antall folia: iv-151-iv. Senere foliering i blyant. Begynner med 2r på første blad; ett blad kan mangle. Rester av lim på fremste bokplate: et løsblad må ha vært limt fast her. Pergament, oppgitt som Vellum i BLs katalog. Størrelse 346x245 mm, noenlunde jevnt over.

Hullrader for linjering ytterst, en eventuell indre hullrad kan være skjult i ny innbinding. Linjering i blystift. 44 linjer i to kolonner på samtlige folia. Tekstfelt: 270x175mm samlet, hver kolonne 270x (cirka)81mm. Kolonnene adskilt med to loddrette linjer. To loddrette linjer ved ytre og indre marg. De tre øverste og tre nederste vannrette linjene er trukket ut i margen på hver side av teksten.

19 legg: 1-18⁸, 19⁵. Legg 19 kan ha hatt 6 eller 8 folia, som deretter har blitt fjernet. Hvis legg 1 har hatt et ekstra blad (se over), kan dette være satt inn for seg. Det er også mulig at det har hatt 10 folia opprinnelig. HF/FH. Alle legg untatt nr. 11 nummerert i romertall med prikker rundt. Catchwords på legg 13,14,16,18.

Skrevet i pregotisk minuskel, begynner over øverste linje. Svar blekk i ulike sjatteringer. Gresk tekst noen steder. Minst to skrivere i hovedteksten: Første skriver: ff. 3r-93v. Andre skriver: ff.93v-151r.

Forskjeller mellom skriversne: skriftfarge, trykkforskjell i stammer og buer. Minuskel

P og majuskel v særpreget hos skriver 1: p har en stor skrå serif nederst, V starter med en krusedull. Skriver 2 har generelt rundere former i buer og serifer enn skriver 1.

Ellers samme bokstavformer hos begge: E caudata, rett og rund minuskel d, rettrygget minuskel g. Både tironisk *et* og ampersand. 9-

tallsformet tegn for –con. Ligatur ved st. Iblant *Flat-headed* minuskel A, ifølge Neil Ker typisk for tysk- og fransktalende områder, beskrevet i *English manuscripts in the Century after the Norman Conquest: The Lyell Lectures 1952-1953*. Muligens kun hos skriver 1. Rettelser: signes-de-renvoi, overstrykning og/eller utvisking av ord eller setninger.

Tegnsetting: Bindestrek ved orddeling i linjeskift. Ellers lite utover *punctus*.

Løpende titler i annen, mulig senere håndskrift. Uvørent skrevet, veksler mellom midt på og til siden for øvre marg. Nytt kapittel markert med rød overskrift og store dekorerte initialer, vanligvis over 4-7 linjer. Kapittelnumre i romertall ved hver overskrift, *Incipit/Explicit* i rødt. Tilsammen 6 notategn, 2 XP; begge kun hos skriver 2. Flere tabeller, figurer og skjemaer i teksten, går ofte utover tekstfeltet. Dekorert med rødt, grønt og blått blekk. Kommentarer i margen ved annen skriver, antagelig i senere periode. Bokmerker ff. 78 og 94, samme type som i Ms.28: tynn remse som er brettet inn i en smal luke rett over.

Initialer og kapitteloversikt i rødt ved nye bøker og kapitler. Initialer i rødt, grønt og blått

Senere innbinding, kanskje utført av BL ved innkjøp. 5 løsblader i papir foran, 4 bak. Leggene antagelig sydd direkte til ryggen.

Eiermerker: Tilsammen 32 tilfeller av *de camberone* nederst på rectosider; altså flere per legg. f.3r: *Liber sce marie de camberone*. f.151v: *Liber sce marie de cambe Roni* nederst, mulig samme håndskrift som de løpende titlene. 3.løusblad før hovedteksten: *Purchased at M. Libris' sale/31 march 1859/Lot 523*.

Første ord fol.2: Sigebertus

Figur 2.5

Egerton 631

Petrus Lombardus: Sententia liber tertius et quartus
Belgia, Mariaklosteret i Cambron/St. Maria in Camberone
s. xii ex

1. ff.4v-121r.

Petrus Lombardus: Sententia liber tertius et quartus. Liber tertius ff.4v-53r, liber quartus ff.52v-121r.

Innholdsliste ff.3r og 4v.

Ingen kolofon.

Explicit: *Explicit liber quartus magistri petri parisiacensis episcopis*

Antall folia: iii-1-121-1-iv. Senere foliering i blyant. Pergament, uten nærmere bestemmelse fra BL. Størrelse 340x245mm.

Hullrader for linjering. Linjering i blystift. 37 linjer i to kolonner på samtlige folia. Tekstfelt: 260x173mm samlet, hver kolonne 260x80mm. Kolonnene adskilt ved to loddrette linjer. 2 linjer i ytterkanten av hver kolonne.

15 legg: 1-14⁸, 15⁹; legg 15 kan opprinnelig ha hatt 10 folia, hvor ett er fjernet senere; eventuelt 8 folia med ett blad lagt til. HF/FH. Leggene nummert ved hjelp av romertall, iblant med prikker rundt, på siste versoside. To tilfeller av Catchwords, ff.32v og 80v.

Antagelig én skriver i hovedteksten, mulig annen for rubrikkene. Skrevet i pregotisk minuskel, begynner over øverste linje. Svart blekk i ulike sjatteringer. Noe forskjell i tykkelse på bokstavstammer og buer/serifer. Bruk av E caudata, rettrygget minuskel g, både rund og rett minuskel d, biting observert ved minuskel cc og pp. Både ampersand og tironisk et. 9-tallsformet forkortelsestegn brukt for –con. Ligatur ved nt enkelte steder. Flere

rettelser, oftest med *signes-de-renvoi* og overstrykninger av ord eller setninger.

Tegnsetting: *punctus*, *punctus flexus*, *punctus elevatus*, *punctus interrogativus*, og en type

distinctiones med tre prikker (ligner dette: ; ;)
Skrå bindestrek ved orddeling pga linjeskift.

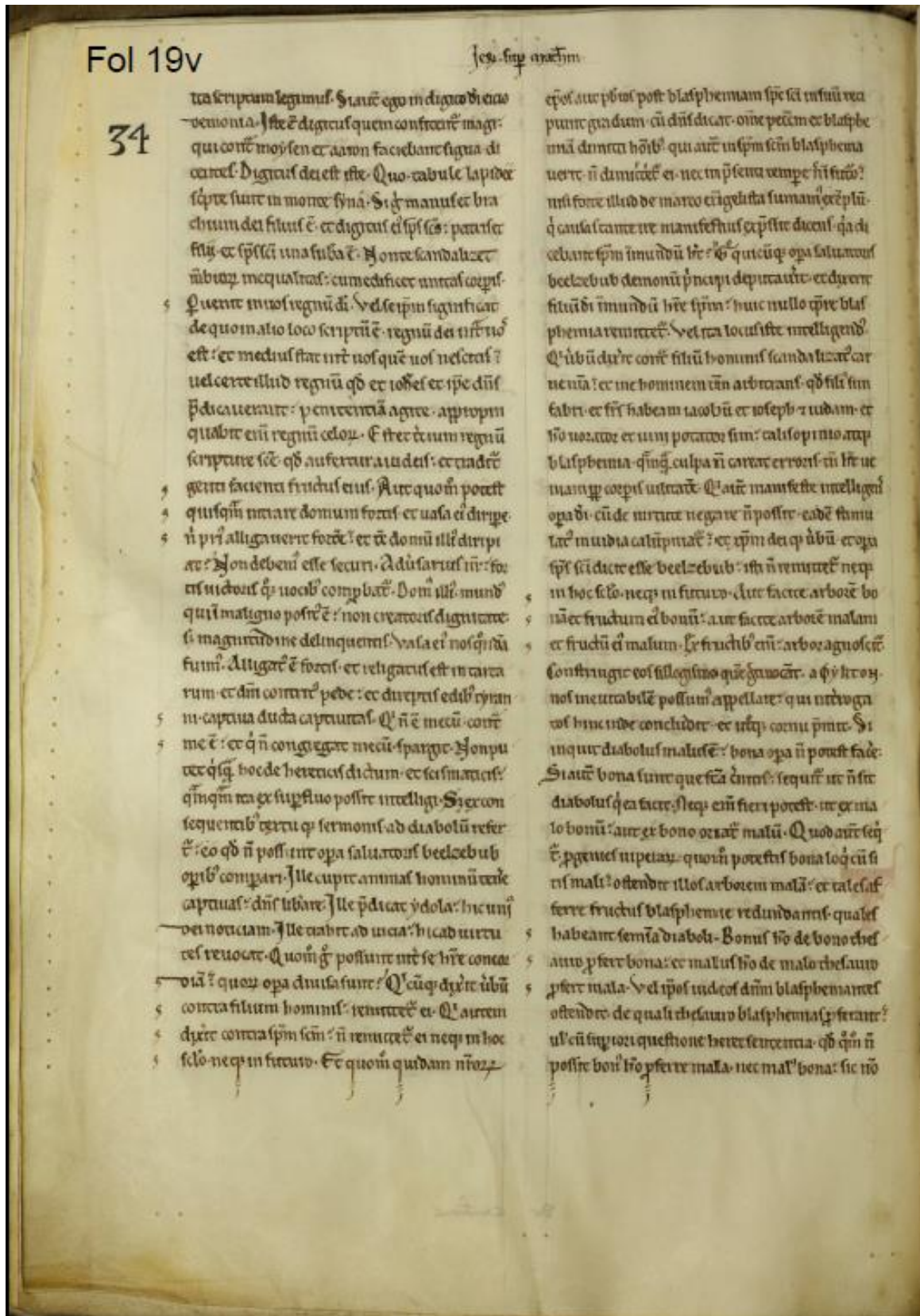
Ingen løpende titler. Kapitler markert med *incipit-explicit* i rødt. Teksten inndelt ved apparat av kommentarer i rødt blekk i margene. Hovedsakelig navn på siterte autoriteter, og markering av ledd i argumentasjonen. Sitater definert ved vertikale røde linjer langs tekstlinjene sitatet dekker, og inne i selve teksten ved røde prikker under første og siste ord. Tilsvarende apparat er beskrevet av Mary A og Richard H Rouse i kapittel 6 ‘Statim Invenire’, fra *Authentic Witnesses: Approaches to texts and Manuscripts*, Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1991. Ingen Nota-tegn, men flere *paragraphi*.

3 store initialer, ff.1v, 4v og 54r; dekorert med stiliserte plantemønstre i rødt, grønt og blått. Ellers mindre fargede initialer mange steder i teksten.

Senere innbinding, kanskje utført i 1965 utifra følgende tillegg på 2. løsblad etter teksten: *Examined after binding [utydelige bokstaver, kanskje signatur] October 1965*. 3 løsblader i papir foran, 4 bak. Hver folio satt inn i rammer av papir, festet sømløst til dem; jeg kan ikke si hvordan dette er gjort. Hvert legg festet til rader av tykkere papir som stikker ut fra bokryggen, sydd fast langs indre kant av første rectoside i hvert legg.

Eiermerker: *Liber sce de camberone* skrevet på f.1r. *De camberone* skrevet en eller to ganger i hvert hefte, tilsammen 19 ganger. Enkelte stempler i rødt fra British Library. På originalt løsblad i begynnelsen av manuskriptet er følgende skrevet: *Purchased 29 May 1838 of Baynes*

Første ord på fol. 2: *qui patrem*

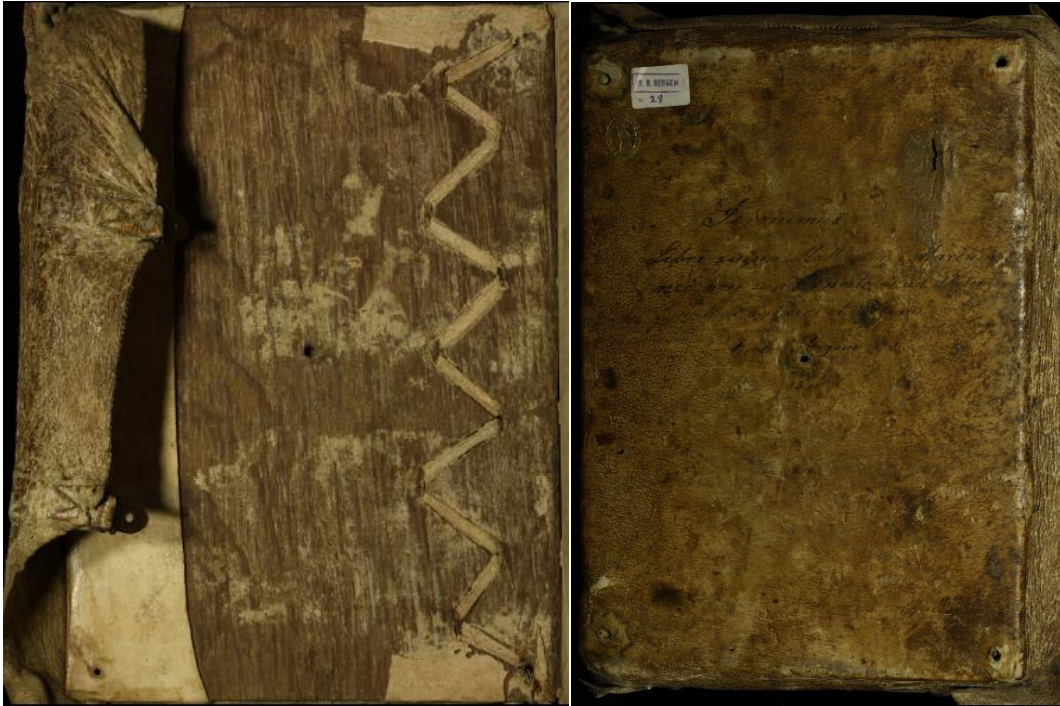
Figur 2.6: f.19v

in uoluntatem uicere. et faciat de seruis aut in
cedem? maxime cum dñs carnis a dño sp̄s dñi
ca n̄ impet. Hoc est em̄ qd̄ ait. Non ad oclm ser
uientel ut hominibz placentes: s; ut seruū p̄t fa
cientel uoluntatem dei. S; et ip̄am fidelitatem
si conditam seruus habere. s; spontaneam. et
ex animo. sic seruus dñi suo sicut xp̄o. a q̄
recepturus est si dicitur p̄mum et seruicium
si inuē qm̄ si liber uoluntate seruus. Similiter
hoc notandum qd̄ obedere si h̄et. atq; seruū dñi
subiungunt. ad filios em̄ dicit. obedere parentibz
in dñō. ad seruos u. obedere dñis carnalibz cū
amore et tremore. ut sicut in seruū. et quōd ha
beret nec dñitatem. ita et inter filios et seruos
obediā dicitur parere. Et pulchre imp̄us seruus
ut obediant dñis. ad iocō. quasi xp̄o. et n̄m. ut
seruū xp̄i facientel uoluntatem dei. ut sef̄ nō
audiat seruus carnalem dñm. si contra ad i p̄
ceptis uoluerit impare. Quom̄ autē ad conuicti
os scdm̄ temp̄ rescripte ne per occasionem si
dei in xp̄m̄ ut martires et uideat diuicia fierē
sicut duobz unus credere notuisset. ita ad ephesios
et cotolenses quia plurimū in̄ intra sibi puca
bant gentes dños contempnent. nūc con
dicio nū modate p̄cepta constituit. ut et serui
tati uideatur cont̄ dños conuictare. et n̄m. nūq̄m
dños doceret audire dños seruicula et nefanda p̄cepta
ait. Et dñi eadem faciet ad illos remittentes
numal. scietel quia et ip̄ay. et ut dñs est in celis
et personay n̄ est acceptio ap̄d eum. Quenam
sunt hec que seruus superius imp̄ant. ut dicit
dñs eadem facienda que seruus. Quia illa que
dicitur. in simplicitate condit facientel uolunta
tem dei. et ex animo et cum fidelitate si ut beni
uolentia in ser uol. quia eph̄ 6.9. a. ut utiq; sona
re potest. unusquisq; em̄ qd̄ fecit bonū hoc reu
p̄iet a dño. Siue famulus seruient ut p̄dicitur
sicut liber dñatū fuerit ut oportet. ut nō sit

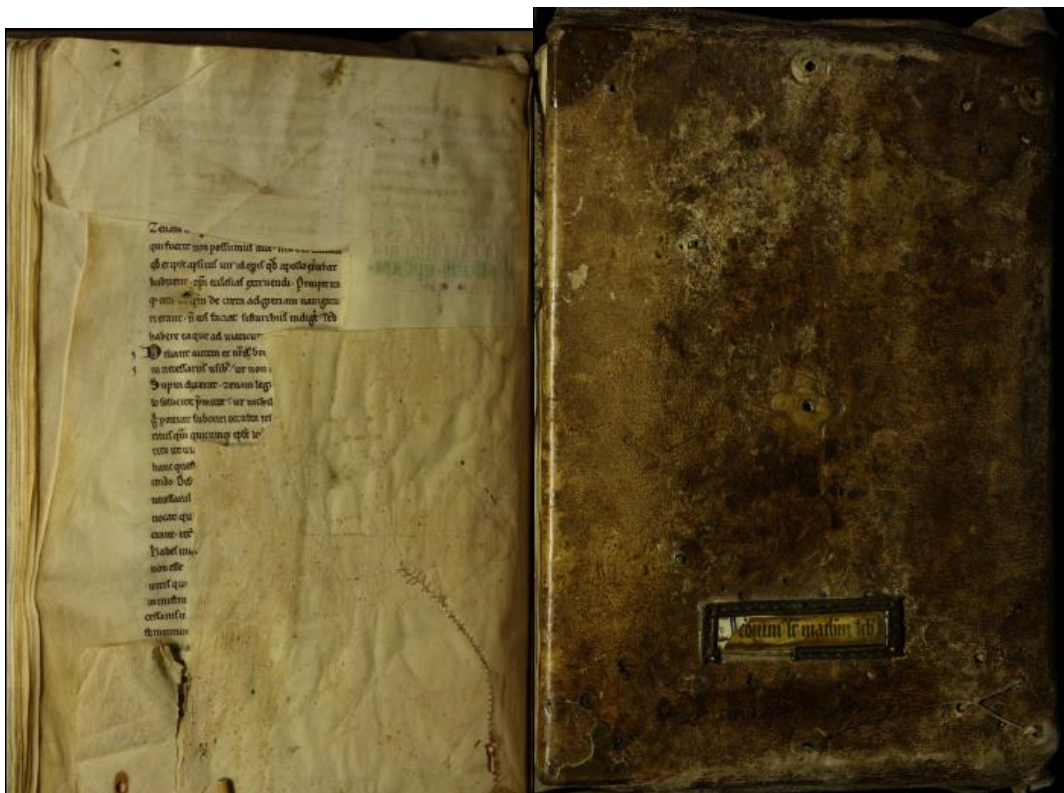
drabit. non p̄cepto ad ubera. sciet quia et ip̄e ha
beat dñm in celis. ap̄d quem n̄ est acceptio personay.
et qui solus tantum iudicat uoluntatem. et iuxta
eas dicitur p̄f̄et. et meliorem. eligat s̄a n̄ hōies.

De celo. confortamini in dño. et in potentia uir
tutis eius. **S**cio in greco p̄dicitur fortitudi
nem positam. id est in dñm. quia uirtus ap̄d col
arthen appellatur. S; hec apud nos consuetudo
est scripturarū. ut indifferenter et sic in car
then uirtutem nominent. maxime quia sicut
duco corpus uirtutem existimat. quoniam et
apud philosophos ut quatuor uirtutes for
tudo sit posita. quam utiq; animi et n̄ corpus
esse manifestum ē. Quod ḡ ait confortamini
in dño et in potentia uirtutis eius. totū sentit
in xp̄o. ut in om̄ibz uirtutibz que sup̄ eo intel
liguntur. que crediderint confortentur. Quod
dicitur p̄t specialia mandata quid uirtus et uir
tutis. patribz et filiis. dñis et seruos seruū
dum ser. uirū gentes om̄ibz in commune p̄ci
pit ut in dño et in eius potentia confortati su
rent se aduersus diabolū de quo in consp̄n
tibus scribitur. **I**nduite om̄ia arma dei. ut
possitis stare contra uirtutes diaboli. **E**x his
que in tra legitur et his que in septuaginta
bz de dño salua uirtus dicitur. manifestissime
comparatur om̄ia arma dei quibz nūc indui
bemur. intelligi saluatorem. ut uirtus atq; ide
m dicitur. induite uos om̄ia arma dei. q̄nt dicitur
erit. induite dñm in xp̄m. Si em̄ cingulum
uirtus est. et longa uirtus ē. saluator autē et
uirtus et uirtus nominat. nulli dubiū quin
ip̄e et cingulum sit et lorica. Itaq; iuxta hec ip̄e
erit et p̄paratio euangeliū pacis et securum fidi
et galea salutis. et gladius sp̄s quod ē uirtus
dei. et uirtus sermo et efficax et acutus sup̄
omnem gladium ex utraq; parte acutum.
Que autem alia arma dei possum estimare.

Figur 2.8: f.146v

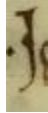
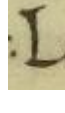

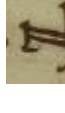
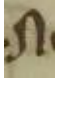
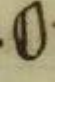
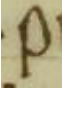

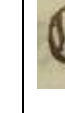

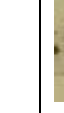

Figur 2.9: Forside, innside, løsblad og bakside fra Ms.28

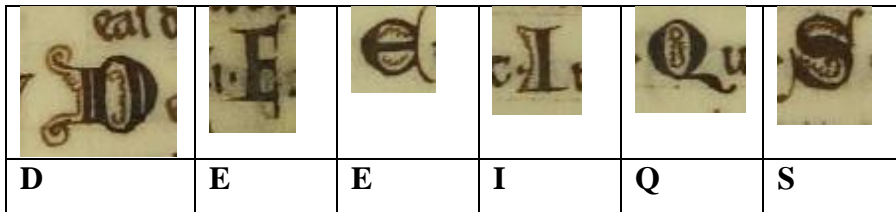

Figur 2.10: Bokmerker (Finger-tabs) f. 13

										
A	A	A	B	C	D	E	E	E	G	H
										
I	L	N	N	N	O	P	P	Q	R	S
										
S	T	U	U/V	&	&					

Figur 2.1a: Majuskelformer ff. 19v, 87r, 146

FIGUR 2.11B: Dekorerte majuskler f.146v

Figur 2.11c: Minuskelformer alle 3 folia

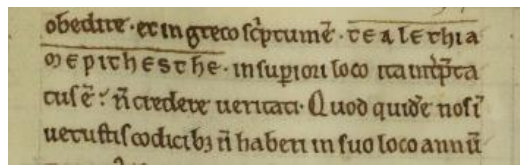
Variasjoner av G		F.19v	F.87r	F.146v
	Lukket versjon	28	16	13
	Åpen versjon	4	1	0
	Hybrid versjon	4	15	0

Rund S	F.19v	F.87r	F.146v
	0	3	4

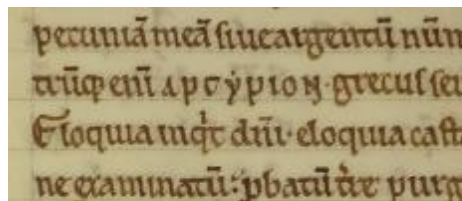
Lang I (filii)	F. 19v	F.87r	F.146v
	3	6	1

	F.19v			F.87r			F.146v		
Rett og rund d	Beg.	Midt	Slutt	Beg.	Midt	Slutt	Beg.	Mitt	Slutt
	38	20	0	36	37	5	13	5	0
	5	29	5	2	39	4	28	50	15

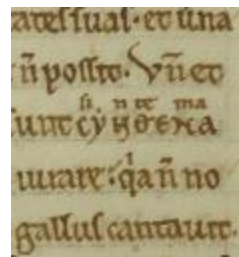
Figur 2.12: Greske ord i Ms.28

F. 102v

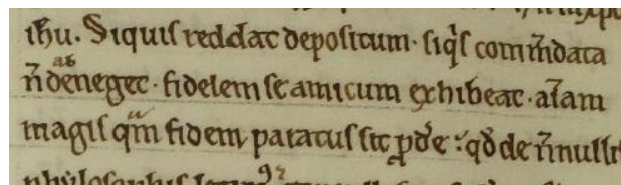

F. 114v

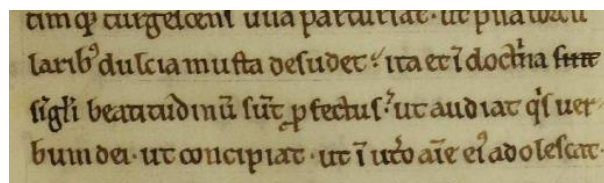

F. 52v

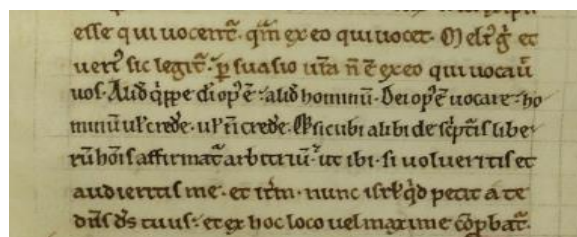
Figur 2.13: Rettelser

F.115v. 'Ab' skrevet over 'de'; skal være abneget og ikke denegat ifølge Patrologia Latina

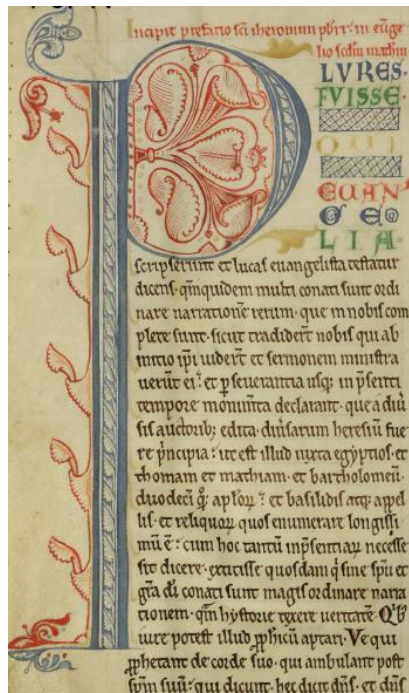

F. 96r. Overflødig ord 'sint' strøket over

F. 102v. Linje 2-4 visket ut og erstattet med ny skrift. Antagelig har noen ord eller en setning manglet, og de tre linjene ble visket ut og erstattet av ny, trangere skrift, for å få plass til alt.

Figur 2.14: Initialer Ms. 28

F.1v. Forord til kommentaren til Matteus-evangeliet

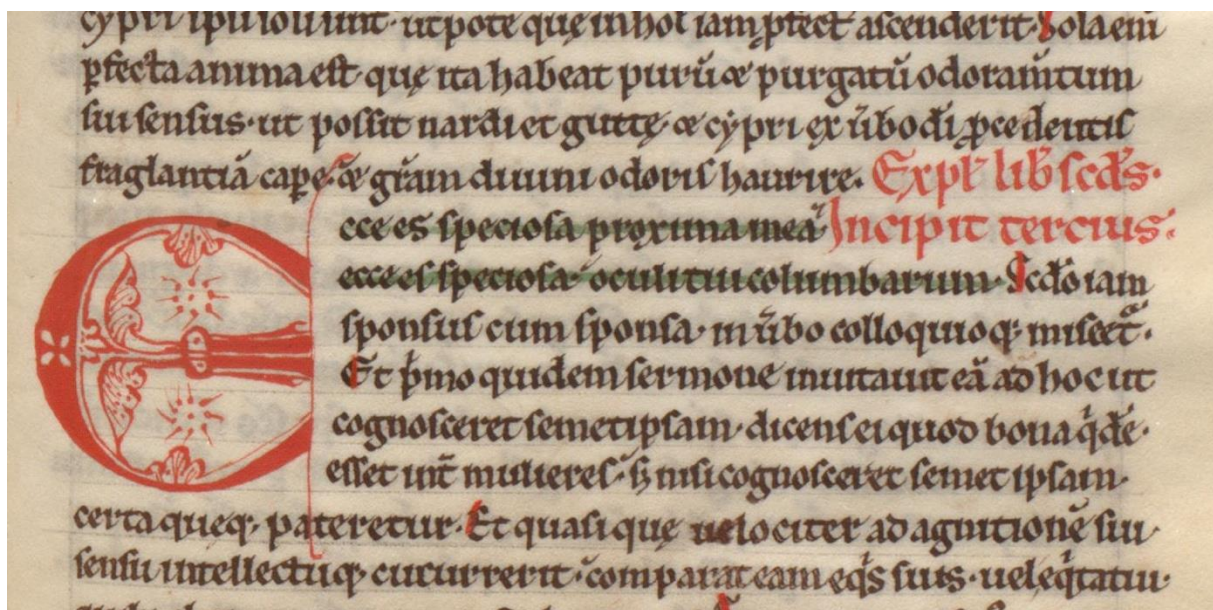
Fol 3r. Begynnelsen av Matteus-evangeliet, med innholdsliste. Detalj av engelen

Figur 2.15: Initialer Add.Ms.15218

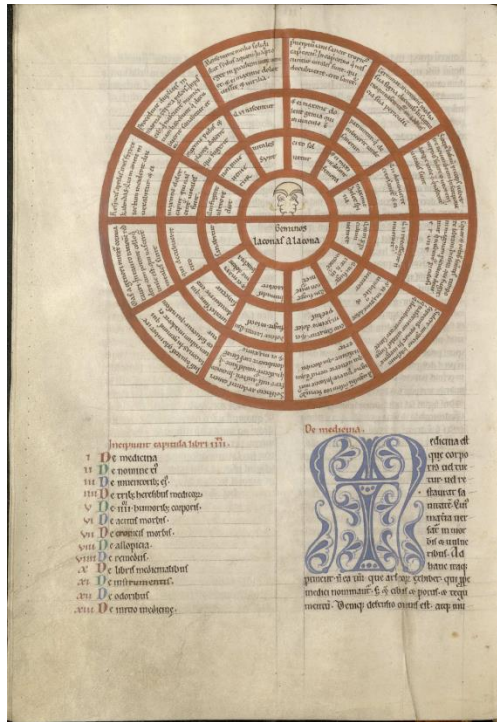
F.12v og 29r. Bokstaven skal være P, men stammen er skjult i margen

Figur 2.16: Initialer Add.Ms.21093

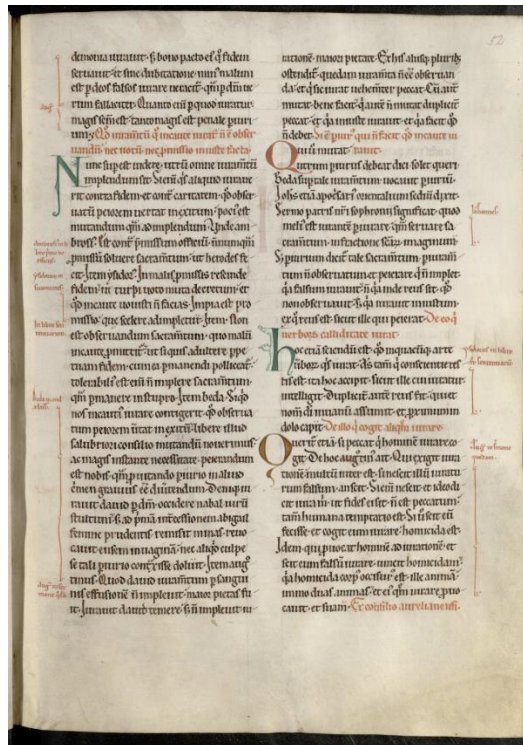
F.42r

Figur 2.17: Initialer Add.Ms.22797

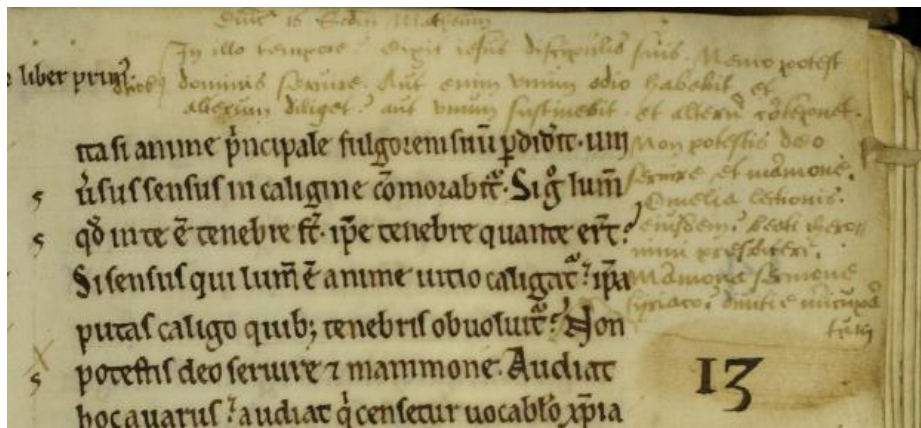
F.29v

Figur 2.18. Initialer Egerton 631

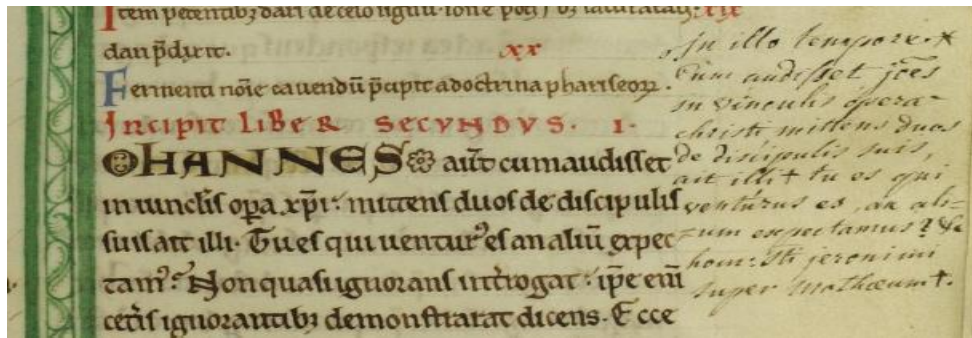

F.52r

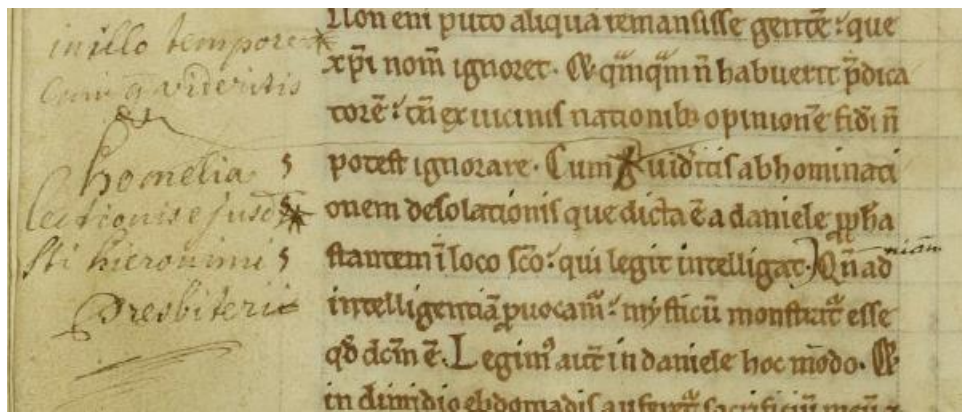
Figur 2.19: Senere tillegg

F.9r. Skriver 1.

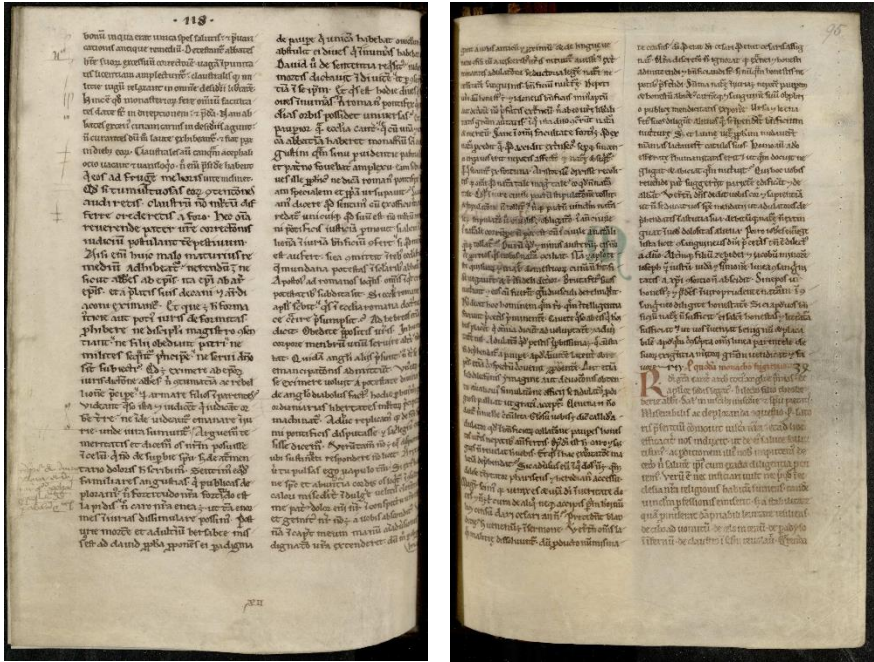

F. 16.r Skriver 2.

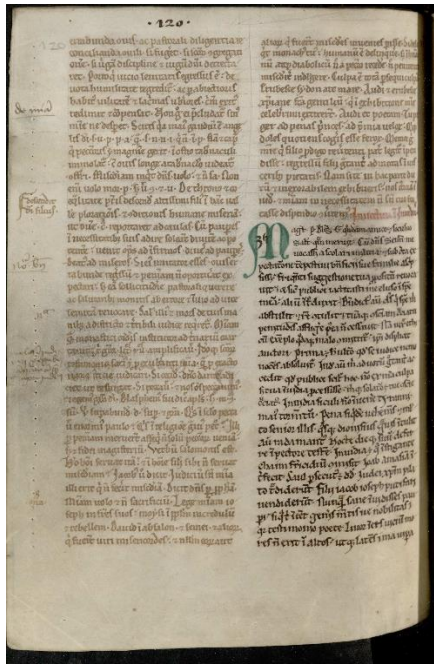

F.45v Skriver 3.

Figur 2.20: Ny skriver i Add.Ms.15218

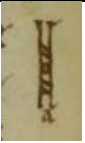

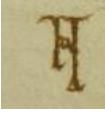
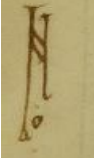

Ff. 93r og 95r

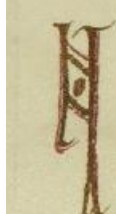

F. 95v

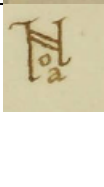

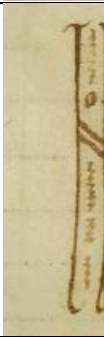
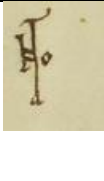
TILLEGG 3

Figur 3.1: Notategn i Ms.28

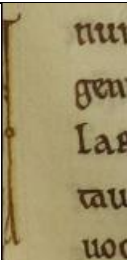

Gruppe	Bilde	Folio	Tekst
I		Fol.3v, Kol.1 linje 32-33. Super Matheum liber I	Martyr ignatius etiam <u>quartam</u> /addidit causam, cur a desponsata <u>conceptus</u> sit;/ut <u>partus iniquiens eius celaretur diabolo</u> ; <u>dum eum pu-/tat non de uirgine, sed de uxore generatum.</u>
II		Fol 23v, Kol2, linje 5-6. Super Matheum liber II	Propemodum <u>naturale/est</u> ciues semper <u>ciuibus</u> inuidere.
I		Fol 32 r, Kol 2, 16-21/22. Super Matheum liber III	Itaque <u>non</u> frater, <u>non</u> uxor, <u>non</u> filii, <u>non</u> amici, <u>non</u> <u>omnis</u> af-/fectus qui nos excludere potest a regno <u>celorum</u> ;/ <u>amori domini</u> <u>praeponat</u> r. Nouit unusquisque <u>credenti-/um</u> <u>quid</u> sibi noceat, uel in quo <u>sollicitetur</u> animus;/ac sepe <u>temptetur</u> . Melius est <u>uitam</u> <u>solitariam</u> <u>ducere</u> ;/ <u>quam</u> ob uite <u>praesentis</u> necessaria <u>eternam</u> <u>uitam</u> <u>perdere</u> . <u>Uidete ne contempnatis unum de pusillis istis.</u>
IV		Fol 32 r, Kol 2, linje37- 38. Super Matheum liber III	Magna dignitas <u>animarum</u> ; ut una/queque habeat ab ortu natiuitatis in <u>custodiam</u> // <u>sui angelum deputatum</u>
II		Fol 33r, kol 1, linje 13- 16. Super Matheum liber III	[...] <u>cum</u> se dicat <u>inter</u> duos et tres <u>medium</u> fore; iuxta/ illud exemplum tyranni, qui duos amicos cap-/tos <u>cum</u> <u>unus</u> ad uisendam <u>matrem</u> <u>reuertisset</u> , et ami-/cum <u>pro</u> se uadem dedisset, et sic <u>probare</u> uoluit/ <u>ut uno tento alterum dimitteret</u> ; <u>cumque reuer-/tisset ad condictam diem, ammirans amborum/ fidem, rogauit ut se haberent <u>tercium</u>.</u>
II		Fol 34r, kol 2, linje 14- 19. Super Matheum liber III	Vnde <u>infert</u> . Qui potest <u>capere</u> ca-/piat; ut <u>unusquisque</u> consideret uires suas, u-/trum possit uirginalia et pudicitie implere <u>praepcepta</u> . Per se <u>enim</u> castitas <u>blanda est</u> , et <u>quem-/libet</u> ad se <u>alliciens</u> ; <u>sed</u> <u>considerande</u> uires <u>sunt</u> ;/ ut qui potest <u>capere</u> capiat.

TILLEGG 3

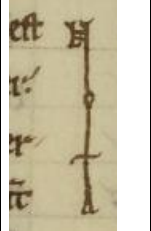

II		Fol. 36r, kol 2, linje 6-10. Super Matheum liber III	<i>Non est/ enim personarum acceptio apud deum. Sed quicumque/talem se praebuerit, ut regno celorum dignus fiat; hic accipiet quod non persone, sed uite paratus est. Si/itaque tales estis qui consequamini regnum celorum,/quod pater meus tryumphantibus et uictoribus praepara-/uit; uos quoque accipietis illud.</i>
II		Fol 60r, kol 2, linje 15-18. Super Marcum	<i>Quatuor namque partibus/denarius uite fundatur eterne; ut quod corde credis:/ore confitearis; et quod confiteris/ opere impleas;/et quod impleueris/ docere non cesses.</i>
I		Fol 67r, kol 2, linje 26-29. Super Marcum	<i>Symon qui portat crucem in an-/garia; ipse est qui laborat piu laude huma-/na. Cogunt eum homines huic labori; quem non cogit/timor et dilectio dei.</i>
I		Fol 69v, kol 2, linje 9 og 10. Ad Philemonem.	<i>Quod autem a nobis saulus dicitur; non mirum est hebraea nomina/ad similitudinem grecorum et romanorum casu uero decli-/nari; ut sicut pro ioseph, iosephus, pro iacob, iacobus, ita pro/saul quoque saulus in nostra lingua ac sermone dicatur.</i>
II		Fol 72 r, kol 1, linje 5-8/9. Ad Philemonem	<i>Onesimus seruus philemonis fugam furto cumu-/lans; quedam rei dominice compilarat. Hic pergens ad/ytaliam, ne est proximo facilius posset appraehendi; pecu-/niam domini per luxuriam prodegerat.</i>
I		Fol 72r, kol 2, linje 26-31. Ad Philemonem.	<i>Hoc quod a plerisque queritur et sepissime retractatur,/quare deus hominem faciens non eum bonum rectumque con/diderit; de praesenti loco solui potest. Si enim deus uoluntarie, et non ex necessitate bonus est, debuit hominem fa-/ciens ad suam ymaginem et similitudinem facere;/ hoc est ut ipse uoluntarie et non ex necessitate bonus/esset.</i>
III		Fol 72 v, kol1, linje 14-17. Ad Philemonem	<i>Superior ergo questio ita soluitur. Potuit deus/ hominem sine uoluntate eius bonum facere. Porro si hoc/fecisset, non erat bonum uoluntarium; sed necessitatis./Quod autem necessitatis bonum est, non est bonum; et alio ge-/nere malum arguitur.</i>

III		Fol 74r, kol 1, linje 29-38. Ad Philemonem	Interpraetantur autem/secundum hebreos, paulus ammirabilis, timotheus be-/neficus; philemon mire donatus, siue os panis ab ore/non ab osse; appia continens aut libertas; archip-/pus longitudo operis, onesimus respondens; Epafra/frugifer et videns, siue succrescens; marcus sub-/limis mandato, aristarcus mons operis; demas/silens, lucas ipse consurgens. Que nomina si iuxta interpretationem suam uolueris intelligere; non est difficile/ammirabilem atque beneficum, praecipue ad eum scribere...
IV		Fol 75v, kol1, linje 13-14. Ad Galathas liber I.	Quatuor autem genera/apostolorum sunt; unum quod neque ab hominibus ne-/que per hominem, sed per ihesum christum et deum patrem.
I		Fol 76v, kol2, linje 10-12. Ad Galathas liber I.	Sapientes quoque saeculi eos qui de dog-/mate transferuntur ad dogma translatos uo-/cant; ...
V		Fol 77r, kol 2, linje 21-26. Ad Galathas liber I	Eleganter in hoc loco uir/doctissimus tertullianus aduersus appellen[apellem i originaltekst] et eius/uirginem phylomenen quam angelus quidam a diabo-/lici spiritus et peruersus impleuerat; hunc esse scri-/bit angelum cui multo antequam appelles nasceretur,/spiritus sancti uaticinio sit anathema per apostolum prophetatum.
II		Fol 80r, kol 2, linje 33-38. Ad Galathas liber I	Nunc hoc sufficiat, ut propter egregios mores, et/incomparabilem fidem, sapientiam que non medi-/am, frater dictus sit domini; et quod primus ei ecclesie/praefuerit, que prima in christo credens ex iu-/deis fuerat congregata.
I		Fol 83v, kol 1, linje 6-8. Ad Galathas liber I	Sed ut ante iam diximus restitit secundum/faciem publicam Petro et ceteris, ut hypocrisis/obseruande legis que nocebat eis qui ex gentibus crediderant correptionis hypocrisi emen-/daretur, et uterque populus saluus fieret; dum et qui/circumcisionem laudant petrum sequuntur; et qui/circumcidi nolunt pauli praedicant libertatem.

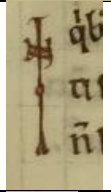
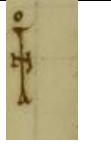

TILLEGG 3

III		Fol 83v, kol 2, linje 7-9. Ad Galathas liber I	Aliquociens cum adolescen-/tulus Rome controuersias declamarem, <u>et ad uera/certamina fictis me litibus exercere; currebam/ad tribunalia iudicum, et disertissimos oratorum/tanta inter se uidebam acerbitate contendere, ut/omissis sepe negociis in proprias contumelias uer-/terentur; et ioculari se inuicere dente morderent.</u>
II/IV		Fol 84r, kol 1, linje 17-18. Ad Galathas liber I	Denique <u>primum episcopum antyochene ecclesie/petrum fuisse accepimus; Romam exinde transla-/tum; quod lucas penitus omisit.</u>
III		Fol 85r, kol 2, linje 29-36. Ad Galathas liber I	<u>Igitur et pater tradidit filium,/et filius ipse se tradidit; et iudas et sacerdotes cum/principibus tradiderunt; et ad extremum tradi-/tum sibi tradidit ipse pylatus. Sed pater tradidit/ut saluaret perditum mundum; ihesus ipse se/tradidit, ut patris suamque faceret uoluntatem; iudas autem et sacerdotes et seniores populi et pylatus uitam morti nescii tradiderunt.</u>
IV		Fol 86r, kol 2, linje 24-25. Ad Galathas liber I	Querat quispiam si fides <u>non est nisi</u> ex auditu;/quomodo qui surdinati sunt possunt fieri <u>christiani</u> .
III		Fol 86v, kol 2, linje 24/25-26. Ad Galathas liber I	<u>Simul et hic aspici-/endum quod quicumque ob christi fidem laborauerit, et postea/lapsus fuerit in peccatum, sicut priora sine causa dicitur pas-/sus fuisse dum peccat; sic rursus non perdat ea si ad/pristinam fidem et antiquum studium reuertatur.</u>
I		Fol 88r, kol 1, linje 29-33. Ad Galathas liber II	Itaque <u>non mirum est stultos et ad intelli-/gentiam tardiores galathas appellatos; cum et hy-/LARIUS latine eloquentie rodanus gallus ex pic-/tauis genitus in hymnorum carmine gallos indociles/uocet.</u>
IV		Fol 91v, kol 2, linje 19. Ad Galathas liber II	Denique <u>et nomen pedagogi hoc ipsum/sonat; et est compositum ab eo quod pueros agat/idem ducet.</u>
III		Fol 92v, kol 1, linje 33/34-35. Ad Galathas liber II	<u>Legitimum autem tempus sicut Romanis legibus/uiginti quinque annorum spacio terminatur; ita ad/humani generis profectioem christi reputatur aduen-/tus.</u>

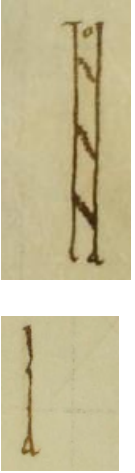
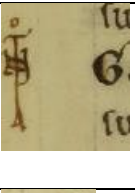
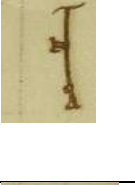
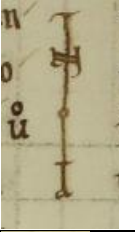
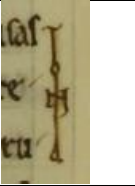

TILLEGG 3

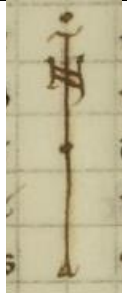
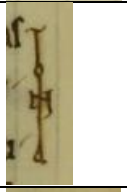
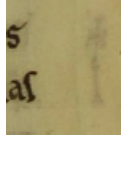
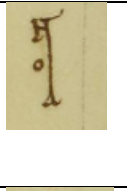

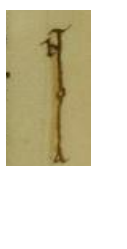
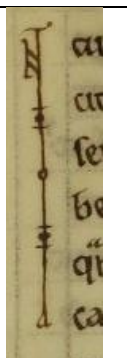
I		Fol 93v, kol 2, linje 7-10. Ad Galathas liber II	Cum <u>autem</u> <u>abba/pater</u> hebreo syro <u>que</u> sermone <u>dicatur</u> , et <u>dominus noster</u> in/euangelio <u>praecipiat</u> , <u>nullum patrem uocandum nisi deum</u> ; nescio qua licentia in monasteriis uel uocemus hoc/ <u>nomine alios uel uocari nos acquiescamus</u> .
III		Fol 95v, kol 1, linje 8-12. Ad Galathas liber II	Que <u>quidem</u> /et nos ad humilitatem <u>praeuocant</u> ; et <u>supercilium</u> / <u>decutiunt episcoporum</u> , qui uelut in aliqua sublimi/specula constituti uix <u>dignantur uidere mortales</u> ; et alloqui <u>conseruos suos</u> . <i>Discant ab apostolo er-rantes et insipientes galathas fratres uocari.</i>
III		Fol 96r, kol 1, linje 4-6. Ad Galathas liber II.	Nam tradunt <u>eum grauissimum capitis dolorem</u> se-/pe perpressum; et hunc esse <u>angelum sathane</u> qui/appositus ei sit ut <u>eum colaphizaret in carne, ne/extolleretur</u> .
III		Fol 96r, kol 1, linje 29-35. Ad Galathas liber II	Sicut <u>enim</u> in uinea multi <u>usque ad praelum uue/gradus sunt</u> , et <u>primum</u> <u>neesse est</u> ut uitis gemmet in/pampinis, <u>spem promittat in floribus</u> ; de hinc ut flo-/re decusso futuri botri <u>species deformetur</u> , paula-/tim <u>que turgescens uua parturiat</u> , ut <u>praessa torcu-/laribus dulcia musta desudet</u> ; ita et in doctrina / <u>singuli beatitudinum sunt profectus</u> ; ut audiat <u>quis uer-/bum dei, ut concipiat, ut in utero anime eius adolescat</u> ,/et ad partum <u>usque perueniat</u> ; ut <u>cum peperit/lactet, nutriat, et per infantiam, puericiam, adolescentiam, iuuentutem, ad perfectum uirum usque/perducat</u> .
III		Fol 97r, kol 1, linje 6-8. Ad Galathas liber II.	<i>Si quando enim doctor quis in ecclesia contigerit sermone or-/natus et uita, qui audientes quasi stimulis quibusdam/concitet ad uirtutes, uidemus omnem plebem circa/eleemosinas, ieiunia, castitatem, susceptionem pau-/perum, sepulturas, et cetera similia festinare feruere/discurrere; cum autem ille recesserit, paulatim/emarcessere, et subtracto cibo tenuari, pallere,/languescere; et interitum sequi omnium que prius uigilabant.</i>
I		Fol 97v, kol 1, linje 35-38. Ad Galathas liber II	Magnam si <u>quidem</u> uim <u>habet uox/uiua</u> , uox de auctoris sui ore resonans; <u>qui illa/pronuntiatione profertur atque distinguitur</u> , qua in/hominis sui corde generata est.

TILLEGG 3

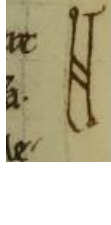
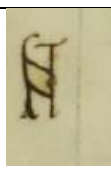
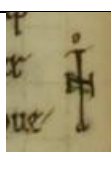

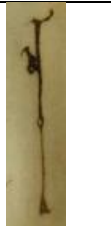

III		Fol 99r, kol 1, linje 11-14. Ad Galathas liber II	Agar autem que interpretatur paroecia[markert med linje over ordet], id est incolatus/siue peregrinatio, sine mora generat ismael; qui tan-/tum audiat dei praecepta nec faciat; hominem rusti-/canum, sanguinarium, deserta sectantem, qui uni-/uersis fratribus suis de libera procratis inimicus sit; et aduersa eis fronte consistat.
III		Fol 100r, kol 1, linje 36-38. Ad Galathas liber II.	Aiunt enim et egypti sacerdotes, et ismahelitas, et madianeos praeputium/non habere.
III		Fol 103r, kol 1, linje 6-7. Ad Galathas liber III	et iuxta uulgare prouer-/bium unius pecudis scabies, totum commaculat gregem./Igitur et scintilla statim ut apparuerit extinguen-/da est,
I		Fol 103v, kol 2, linje 31-33. Ad Galathas liber III	Nec mirum est si apostolus ut homo et ut/uasculo clausus infirmo, uidensque aliam legem/in corpore suo captiuam se et ducentem in lege/peccati semel fuerit hoc loquutus, in quod frequenter/sanctos uiros cadere perspicimus.
V		Fol 105r, kol 1, linje 13-15/16. Ad Galathas liber III	Nolo adulterari/uxorem meam, nolo substansiam diripi; nolo me falso op-/primi testimonio; et ut cuncta breui sermone com-/prehendam, indigne fero aliquid mihi fieri, quod iniustum/est.
I		Fol 105r, kol 2, linje 1-13. Ad Galathas liber III	At nunc cum/omnia que difficiliora sunt uel modica ex parte faciamus; hoc solum non facimus quod et factu facilius est;/et absque quo cassa sunt uniuersaque facimus. Ieiunium corporis sentit iniuriam; uigilie carnem mace-/rant, elemosine labore queruntur; sanguis in martyryo/quamuis ardeat fides, tamen sine timore et dolore non fun-/ditur. Hec omnia sunt qui faciant; sola caritas/sine labore est. Et quia sola cor mundum efficit, a di-/abolo expugnatur in nobis; ne deum pura mente/uideamus. Quando enim sedens loquor contra fratrem/meum et contra filium matris mee pono scanda-/lum, quando aliena torqueor felicitate, et alterius/bonum malum meum facio; nonne hoc quod sequitur/in me expletur, si inuicem mordetis et comedi-/tis, uidete ne ab inuicem consumamini?

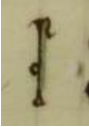

V		Fol 107v, kol 1, linje 9-11. Ad Galathas liber III	<u>Pulchre quidam</u> de neotericis <u>grecum uersum transferens</u> ; elegiaco metro de inuidia lusit dicens. Iustus/inuidia nil est; que <u>protinus ipsum</u> auctorem rodit, <u>excruciatque animum</u> .
III		Fol 109v, kol 1, linje 22/23-32. Ad Galathas liber III	Dicam <u>tamen</u> nec tacebo <u>passionem meam</u> , pas-/sionem pene <u>communem</u> ; <u>non</u> de diuitiis, <u>non</u> de poten-/tia, <u>non</u> de pulchritudine et <u>corporum uenustate</u> ; <u>hec enim</u> manifeste <u>inter carnis opera</u> numerantur./Elemosina si ob <u>laudem</u> fiat; <u>inanis est gloria</u> . Lon-/ga oratio, pallor ex ieiunio sequens, <u>non mea sunt uerba sed</u> saluatoris in euangelio <u>per-tonantis</u> ; <u>ipsa quo/castitas</u> in <u>matrimonio</u> , uiduitate, uirginibus, /sepe <u>plausum querit humanum</u> . Et <u>quod dudum/timeo dicere, sed dicendum est</u> ; <u>martyrium ipsum si ideo/fiat ut admirationi et laudi habeatur a fratribus</u> , <u>frustra sanguis effusus est</u> .
II		Fol 109v, kol 2, linje 9-13. Ad Galathas liber III	Quid <u>tam dei</u> opus <u>quam scripturas/legere</u> , in <u>ecclesia praedicare, sacerdotium cupere</u> ; <u>ante alta-/re domini ministrare?</u> <u>Sed et hec nisi aliquis omni/diligentia custodierit cor suum</u> ; de cupiditate/laudis oriuntur.
V		Fol 110r, kol 2, linje 8-10. Ad Galathas liber III	Siquis uirgo ad senectam usque <u>permanse-/rit</u> , ignoscat ei qui ad- <u>hulescentie quondam calo-/re deceptus est</u> ; <u>sciens quantis difficultatibus illam/transierit etatem</u> .
III		Fol 112r, kol 2, linje 7-17. Ad Galathas liber III	Siue egrota-/mus, siue sani sumus, humiles uel potentes, paupe-/res, diuites; ignobiles, honorati, esurientes atque/uescentes; omnia in <u>nomine domini cum</u> <u>patientia et equa-/nimitate faciamus</u> ; et <u>implebitur</u> in nobis <u>illud/quod scriptum est, diligentibus autem dominum omnia coo-/perantur</u> in bonum. Ira ipsa et libido, et iniuria/que desiderat ultionem; si me <u>refrenem</u> , si <u>propter/deum</u> taceam, si per <u>singulos commonitionis acu-/leos</u> et <u>incentiua uitiorum</u> dei <u>desuper me uidentis/recorder</u> ; <u>fiunt mihi occasio triumphorum</u> .

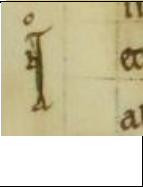
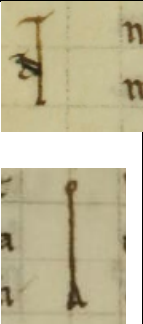

II		Fol 112r, kol 2, linje 34-38, + fol 112v, kol 1, linje 1-3. Ad Galathas liber III	<i>Hoc ipsum quod lo-/quor, quod dicto, quod scribitur, quod emendo, quod relego;/de tempore meo aut crescit aut deperit/Titus filius uestrasiani qui in ultionem dominici/sanguinis subuersis iherosolimis Romam uictor/ingressus est, tante dicitur fuisse bonitatis; ut cum/quadam nocte sero recordaretur in cena quod nichil//boni die illa fecisset, dixerit. Amici; hodie diem/perdidi. Nos putamus non perire nobis horam, diem, momenta, tempus, etates, cum otiosum uerbum loquimur;/pro quo reddituri sumus rationem in die iudi-/cii?</i>
III		Fol 113r, kol 1, linje 11/12 til 13. Ad Galathas liber III	<i>Superius ostendit ex quo loco/sua scripserit manu; nunc quid scripserit replicat./Gaius cesar, et octauianus augustus et tyberius/successor augusti leges promulgauerant, ut iudei/qui erant in toto romani imperii orbe dispersi,/ proprio ritu uiuerent; et patriis cerimoniis deser-/uirent.</i>
I		Fol 114r, kol 2, linje 33-35. Ad Ephesios liber I	<i>Aut gre-/cos lege si eiusdem lingue habes scientiam; aut/si tantum latinus es, noli de gratuito munere iudica-/re; et ut uulgare prouerbium est, non debes equi den-/tes inspicere donati.</i>
III		Fol 115v, kol 2, linje 1-4. Ad Ephesios liber I	<i>Sunt quippe plures fideles; sed non in christo/ihesu. Siquis reddat depositum, siquis commendata/non abneget, fidelem se amicum exhibeat, animam/magis quam fidem paratus sit quod de nonnullis/phylosophis legimus; et ne illi satis gloriarentur, athe-/niensis meretrix perpetravit; iste fidelis quidem est, sed non/est fidelis in christo ihesu.</i>
III		Fol 116v, kol 1, linje 5-7. Ad Ephesios liber I	<i>Quomodo/autem in babylonica captiuitate quando aut nabucho-/donosor in chaldeam abductus est populus missi sunt prophete/ihezechiel, daniel, tres pueri, aggeus et zachari-/as, non quo et ipsi meruerint captiuitatem, sed ut/essent in solatio captiuorum; [...]</i>
I		Fol 116v, kol 2, linje 1-5. Ad Ephesios liber I	<i>Non enim ait paulus elegit nos ante constitutio-///nem mundi cum essemus sancti et immaculati, sed elegit nos/ut essemus sancti et immaculati; hoc est qui sancti et imma-/culati ante non fuimus, ut postea essemus, quod et de peccatoribus/ad meliora conuersis dici potest; et stabit illa senten-/tia, non iustificabitur in conspectu tuo omnis uiuens,/idem in tota uita sua; in omni quo in mundo isto uer-/satus tempore.</i>
III		Fol 117r, kol 2, linje 32-34. Ad Ephesios liber I	<i>Quomodo et de substantia dei omnium/hominum consentit opinio, quod diuina sit et/nullius sensu facile comprehendatur; errat uero/unusquisque dum talem uel talem eam putat;/ita ec christum secundum id quod diuersas uirtutes sonat,/omnis diligunt, licet plures factis non possint pro-/bare quod diligunt.</i>

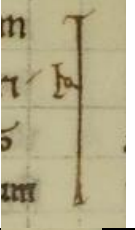

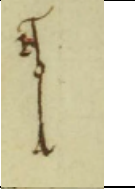
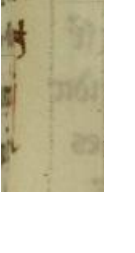
III		Fol 117v, kol 2, linje 8-12. Ad Ephesios liber I	An <u>non</u> est mag-/nitudo <u>gratiarum</u> in paulo et ceteris <u>sanctis</u> ; de quibus/ <u>dicitur</u> , nescitis <u>quoniam</u> <u>angelos</u> iudicabimus? <u>Et</u> in alio/loco, in quem desiderant angeli <u>considerare</u> ;; et rur-/sum, pater da ut <u>quomodo</u> ego tu <u>unum</u> sumus; sic et/ <u>ipsi</u> in nobis <u>unum</u> sint.
III		Fol 117v, kol 2, linje 21-23. Ad Ephesios liber I	Sapientiam et prudentiam esse diuersas/stoichi quoque opinantur, dicentes sapientiam esse re-/rum diuinarum, humanarumque cognitionem; pru-/dentiam <u>uero</u> tantum mortalium.
III		Fol 119r, kol 1, linje 27-28 [?]. Ad Ephesios liber I	Hoc autem patiebatur paulus de nimio amore/ <u>christi</u> , ut eum semper quem diligebat, etiam super-/flue et extraordinarie nominaret; quod potest/absque nobis in omnibus epistulis eius lector diligens/inuenire.
I		Fol 120v, kol 1, linje 10-11. Ad Ephesios liber I	<i>Pro humanam simili-/tudinem, dei potentiam demonstravit; non/quo solum ponatur et deus pater in eo sedeat, secum/que filium habeat residentem; sed quo nos aliter/iudicantem atque regnantem nisi per nostra uerba/intelligere nequeamus.</i>
III		Fol 120v, kol 1, linje 19-23. Ad Ephesios liber I	Quod ut sciamus aliter intelli-/gi quam littera resonat; idem psalmus in consequen-/tibus docet dicens. Tu es sacerdos in eternum/ secundum ordinem melchisedech; dominus a dextris tuis. Quomodo enim cum filius patri ad dexteram sedeat;/rursum pater a dextris eius esse perhibeatur?
I		Fol 120v, kol 2, linje 22-24/25. Ad Ephesios liber I	<i>... aut certe que quasi/iuxta hystoriam scripta sunt cum intelligeret/legem esse spiritalem sensisse sublimius; et quod/de regibus atque principibus, ducibus quoque et tribunis/et centurionibus in numeris et regnorum libris/refertur, ymaginem aliorum principum regumque/cognouisse; quod scilicet in celestibus sint principatus,/sint potestates, sint dominationes atque uirtutes;/ ...</i>
I		Fol 121r, kol 1, linje 2-7. Ad Ephesios liber I	Nos homunculi,/cito in cinerem et puluerem dissoluendi, si con-/sensu hominum leuemur in reges, tantas ha-/bemus ministrorum diuersitates et multitudines/quanta facilius possumus sentire quam dicere, uerbi/causa quot praefectos in parte ciuili, iudices per/prouintias, et ordinem suum habeat, rursum/militia in tot comites, duces, tribunos, et mul-/tiplicem scindatur exercitum; ...

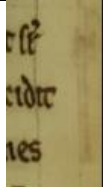
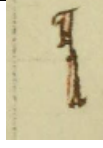

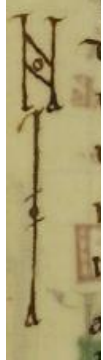

TILLEGG 3

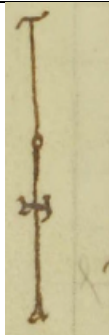
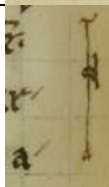
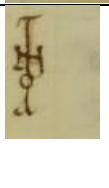

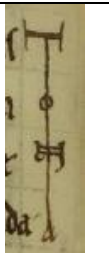
I		Fol 121v, kol 2, linje 2-8. Ad Ephesios liber I	Sicut <u>ergo</u> <u>adimpletur</u> <u>impera-</u> / <u>tor</u> , si cotidie eius augeatur <u>exercitus</u> , et <u>fiant/noue</u> <u>prouintie</u> , et <u>populorum</u> <u>multitudo</u> <u>succrescat</u> ; <u>ita</u> et <u>dominus</u> <u>noster</u> <u>ihesus</u> <u>christus</u> in eo quod <u>sibi</u> <u>credunt/omnia</u> , et per dies singulos ad <u>fidem</u> <u>eius</u> <u>ueniunt</u> , <u>ipse</u> <u>adimpletur</u> in <u>omnibus</u> , sic <u>tamen</u> ut <u>omnia</u> <u>ad-/impleatur</u> in <u>omnibus</u> ; <u>idem</u> ut qui <u>meum</u> <u>credunt/cunctis uirtutibus pleni sint</u> , et <u>iuxta euangelium/faciant eum proficere etate, sapientia, et gratia non/solum apud deum, sed et apud homines</u> .
III		Fol 123r, kol 2, linje 18- 22. Ad Ephesios liber I	Si enim <u>christus</u> / <u>suscitatus</u> a mortuis, <u>sedet</u> ad dexteram <u>dei/in</u> <u>celestibus</u> <u>super</u> <u>omnem</u> <u>principatum</u> et <u>po-</u> / <u>testatem</u> et <u>uirtutem</u> , et <u>cetera</u> ; et nos <u>sedemus/regnamusque</u> <u>cum christo</u> ; <u>nece</u> <u>esse</u> ut <u>super/his</u> que <u>sedet</u> ille <u>sedeamus</u> .
II		Fol 123v, kol 2, linje 23-24/25. Ad Ephesios liber I	<i>... multique</i> <u>timore/ne</u> <u>christum</u> <u>creaturam</u> <u>dicere</u> <u>compellantur</u> , <u>totum</u> <u>christi/mysterium</u> <u>negant</u> ; <u>ut</u> <u>dicant</u> <u>non</u> <u>christum</u> <u>in</u> <u>hac/sapientia</u> , <u>sed</u> <u>mundi</u> <u>sapientiam</u> <u>significari</u> ; nos <u>libere/proclamamus</u> , <u>non</u> <u>esse</u> <u>periculi</u> <u>eum</u> <u>dicere</u> <u>creaturam</u> , <u>quem</u> <u>uermem</u> et <u>hominem</u> et <u>crucifixum</u> et <u>male-/dicionem</u> <u>tota</u> <u>spei</u> <u>nostre</u> <u>fidutia</u> <u>profitemur</u> ;/...
IV		Fol 124v, kol 1, linje 29/30/31. Ad Ephesios liber I	Ut <u>quid/propter</u> te <u>diruta</u> <u>est</u> <u>sepes</u> ? (Usikker på om mer skal med her, setningene rundt er svært lange).
III		Fol 125v, kol 2, linje28-29. Ad Ephesios liber II	<i>... et interdum</i> <u>per/singulos</u> <u>dies</u> <u>usque</u> <u>ad</u> <u>numerum</u> <u>mille</u> <u>uersuum</u> <u>perue-/nire</u> ...
I		Fol 126v, kol 1, linje 34-35. Ad Ephesios liber II	Et si <u>intellexerunt</u> ; <u>queritur</u> <u>quomodo/nunc</u> <u>paulus</u> <u>dicat</u> , <u>quod</u> <u>aliis</u> <u>generationibus/non</u> <u>fuit</u> <u>notum</u> , <u>fuisse</u> <u>christi</u> <u>apostolis</u> <u>reuelatum</u> .
I		Fol 126v, kol 2, linje 29-32. Ad Ephesios liber II	<u>Et quomodo</u> <u>quidam</u> <u>putant</u> <u>apostolis</u> <u>christi</u> <u>reue-/latum</u> <u>esse</u> <u>mysterium</u> , <u>quod</u> <u>ignotum</u> <u>fuerit</u> <u>salomo-/ni</u> ; <u>cum</u> <u>apostolis</u> <u>omnibus</u> <u>sapientiore</u> <u>fuisse</u> <u>salomonem</u> , et <u>reco</u> <u>patriarchis</u> <u>uox</u> <u>diuina</u> <u>polli-/cita</u> <u>sit</u> ?
I		Fol 127v, kol 2, linje 3-4. Ad Ephesios	Si <u>in-/uestigabiles</u> <u>christi</u> <u>diuitie</u> <u>sunt</u> , <u>quomodo</u> <u>euangelizantur/in</u> <u>populo</u> ? Et si <u>absconditum</u> a <u>saeculis</u> <u>est</u> <u>mysterium</u> <u>in</u> <u>deo</u> ; <u>qua</u> <u>ratione</u> <u>per</u> <u>palulum</u> <u>profertur</u> <u>in</u> <u>gentes</u> ?

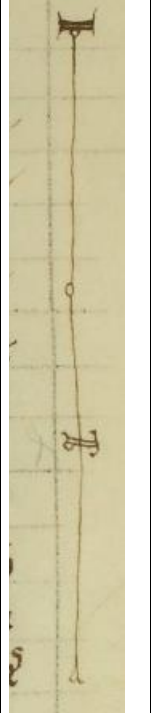
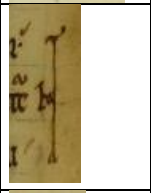
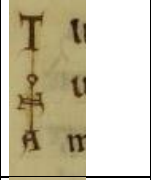

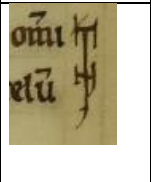
		liber II	
V		Fol 127v, kol 2, linje 30-31. Ad Ephesios liber II	<u>Saeculum</u> <u>quippe</u> /frequenter pro his que in <u>saeculo</u> <u>uersantur</u> accipitur...
II		Fol 128r, kol 1, linje 30-38? Ad Ephesios liber II	Respi-/cis cunas <u>christi</u> ; uide <u>pariter</u> et celum. Vagientem/in <u>praesepe</u> intueris infantem; <u>set</u> <u>angelos</u> <u>simul</u> aus-/cultu laudantes. Herodes <u>persequitur</u> ; <u>sed</u> adorant ma-/gi. Ignorant pharisei; <u>sed</u> stella demonstrat. Bap-/tizatur a seruo; <u>sed</u> uox <u>desuper</u> <u>dei</u> intonantis au-/ditur. Aquis <u>mergitur</u> , <u>sed</u> columba descendit; im-/mo <u>spiritus sanctus</u> in columba. Ad passionem uenit; et/pati timet.
II		Fol 128r, kol 2, linje 32-37. Ad Ephesios liber II	<u>Qui</u> <u>igitur</u> <u>omnia</u> ratione et ordine facit;/iste credit in <u>chritum</u> sermonem atque <u>rationem</u> / <u>Qui</u> sapientiam potuerit <u>compraehendere</u> ; <u>credet</u> /in <u>christum</u> sapientiam. <u>Qui</u> intellexerit <u>ueritatem</u> ;/credet in <u>christum</u> <u>ueritatem</u> . <u>Qui</u> iuste uixerit <u>credet</u> /in eum iusticiam.
I		Fol 129r, kol 1, linje 31-38. Ad Ephesios liber II	<u>Quomodo</u> <u>igitur</u> qui-/cumque subiectus est saluatori, flectere ei genua/ <u>dicitur</u> ; sic qui peccati seruus est et <u>habet</u> <u>spiritum</u> seruitutis/ <u>iterum</u> in timore, genu scribitur flexisse peccato./ Dereliqui <u>mihi</u> ait <u>dominus</u> septem milia uirorum, qui <u>non</u> /curauerunt genua <u>ante</u> baal; ydolo <u>scilicet</u> atque <u>peccato</u> ./ <u>Qui</u> fornicator est et per lupanaria scortaque <u>discur</u> -/rit; libidini flectit genu. <u>Qui</u> furiosus; <u>flexo</u> //iram <u>adorat</u> <u>genu</u> .

I		Fol 129v, kol 1 13-21. Ad Ephesios liber II	<i>fuit/ enim tempus quando uniuersa non fuerint, et rursu<u>m</u> si uo- /luerit in nichilum reuertentur; sed ut esse dicantur ha-/bent dei bonitate donatum; sic et paternitatis/nomen ex semet ipso largitus est omnibus. Quod ut ma-/nifestius fiat; scripturarum testimonium proferamus./Loquitur in ecodo dominus. Ego sum qui sum; et hec dices/filiis israel. Qui est, misit me. Nunquid solus deus erat;/et cetera non erant? Erant utique angeli, celum, terra/uel maria, uel et ipse moyses cui dominus loquebatur;/et israel et egyptii ad quos et contra quos principes/et aduersarios mittebatur.</i>
I		Fol 129v, kol 1, linje 29-30. Ad Ephesios liber II	<i>Nam/ et igni aliud est esse calidum; aliud calefactum. Ignis/ absque calore intelligi non potest; ...</i>
I		Fol 129v, kol 1, linje 37-38 + kol 2, linje 1-3. Ad Ephesios liber II	<i>Et certe terram bonam legimus, et ho-/minem et pastorem bonum; sed nemo iuxta naturam///bonus nisi solus deus; cetera ut dicantur bona, bonita-/te illius consequuntur. Sicut ergo solus bonus bonos facit/ et solus immortalis immortalitatem tribuit, et/solus uerus ueritatis nomen impertit; ita et solus pater/quia creator est omnium et uniuersorum causa substan-/tie, prestat ceteris ut patres esse dicantur.</i>
I		Fol 129v, kol 2, linje 17-22. Ad Ephesios liber II	<i>Quomodo nos qui non sumus de genere/abraham, si fidem illius habuerimus, filij uocamur/ abraham, patriarchas ergo et prophetas si tamen nos ab eis/peccata non separent, nostros patres dicimus; ita puto et/angelos ceteras que uirtutes habere principes sui generis/in celestibus quos patres gaudeant appellare.</i>

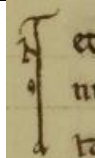
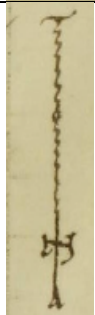
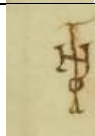

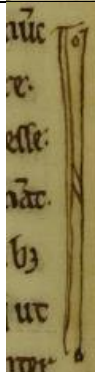
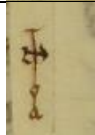
I		Fol 130r, kol 2, linje 6-14. Ad Ephesios liber II	<i>Sed quoniam a plerisque iuxta/ecclesiasten celum affirmatur rotundum, et in/spere modum uoluj; nulla autem rotunditas latitudinem et longitudinem habet, altitudinem/quoque et profundum, sed ex uniuersis partibus coequaliter[el.qualis?]/est; necessitate compellimur altitudinem angelos/intelligere, supernas que uirtutes; profundum uero in-/feros, et que infra eos sunt; longitudinem autem/et latitudinem media, que inter superos inferos/que consistunt.</i>
II		Fol 130r, kol 2, linje 22-24. Ad Ephesios liber II	<i>Hec uniursa et in cruce domini/nostri ihesu christi intelligi queunt. Ascendens quippe/in altum captiuam duxit captiuitatem, et descendit in inferiora terre ...</i>
I		Fol 130v, kol 2, linje 1-4. Ad Ephesios liber II	<i>Quanto enim melius erat/fornicatori egrotare, et debilitate torqueri; quam/christi templum facere membra meretricis? Potens est ergo/deus non solum super id quod petimus; sed etiam super id quod/intelligimus tribuere.</i>
III		Fol 131r, kol 2, linje 2-6. Ad Ephesios liber II	<i>Corpus hoc uinculum dici, et eos qui in corpore/ uincti sunt, uinctor terre appellari iheremias/ quoque in secundo alphabeto testatur dicens: ut hu-/miliaret sub pedibus suis omnis uinctos terre.</i>
I		Fol 135r, kol 2, linje 8-10. Ad Ephesios liber II	<i>Quod cum habu-/erit, non se tradet impudicitie, nec operabitur omnem/immundiciam in auaricia; concessos fines praeter-/grediens nuptiarum.</i>
I		Fol 135v, kol 1, linje 22-24. Ad Ephesios liber II	<i>Si uolumus formam liberi/in ihesu faciemque cognoscere ueritatis, ascenda-/mus cum eo in montem, uideamus eum transfiguratum...</i>
III		Fol 136r, kol 1, linje 20-22. Det andre bildet er fra versosiden. Ad Ephesios	<i>Conceptus, natiuitas, partus,/infantia, doctrina, uita, uirtutes; et ad extre-/mum crux et passio expoliantis in ea principatus/et contrarias fortitudines ostentuj habentis; re-/surrectio quoque et ascensus ad celum.</i>

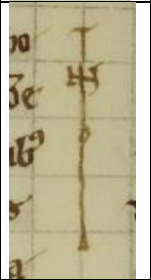

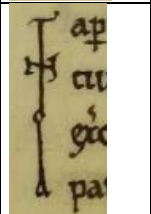
		liber II	
I		Fol 136r, kol 2, linje 23-24. Ad Ephesios liber II	<i>Non sim-/plicitur ut quidam putant, nec moraliter apostolus praeci-/pit mendatio derelicto loqui cum proximis ueritatem;/alioquin si tamen cum proximis loquimur ueritatem, qui-/cumque non fuerit proximus debet audire mendacium...</i>
V		Fol 136v, kol 1, linje 31-38. Ad Ephesios liber II	Duplex/autem non solum apud nos, uerum etiam apud phylosophos ire nomen accipitur; uel cum iniuria lasessiti/naturalibus stimulis concitatur, uel cum requiescen-/te impetu et furore restricto potest mens habere/iudicium; et nichilominus super eo qui putatur lesisse/desiderat ultionem.
V		Fol 137r, kol 1, linje 13-18. Ad Ephesios liber II	Solet autem antequam ueniat quedam iacula pre-/mittere; et praecursorem aduentus sui facere cogi-/tationem. Hanc si nos in corde nostro susceptam/nutriuerimus intrinsecus et crescere fecerimus; cum/in nobis prolem suam auctam uiderit, et ipse/audebit intrare.
III		Fol 138r, kol 1, linje 15/16-22. Ad Ephesios liber III	Quod si quis meditatione tantum legis/instructus, uitam suam negligit, neque audet/dicere a mandatis tuis intellexi, iste quasi eramen-/tum sonans et cimbalum tinniens et infatuatum/sal in stercore conculcandus est. Si autem detur optio/singulorum, seposito eo qui habet sapientiam atque iusticiam,/magis ego uelim rusticitatem iustam, quam doctam/maliciam; ...

III		Fol 138v, kol 1, linje 7-12. Ad Ephesios liber III	<i>Si/enim</i> ira desiderat ultionem, <u>omnis autem</u> ultio repo-/nere cupit ei malum, a quo se lesum putat; et/ <u>christianus non</u> debet malum pro malo reddere, <u>sed uincere</u> /in bono malum, et <u>mihi</u> uindictam ego <u>retribuam</u> /dicit <u>dominus</u> ; <u>omnis</u> qui irascitur peccat. Ira quippe/uiri; iusticiam dei <u>non operatur</u> .
I		Fol 139v, kol 2, linje 31-33. Ad Ephesios liber III	Qui <u>enim</u> in sermone <u>non</u> labitur; <u>perfectus est</u> ./ <u>Neque uero</u> ista dicentes locum stultiloquio <u>et</u> scur-/rilitati <u>damus</u> , <u>dum non</u> <u>excluduntur</u> a regno; <u>sed quam a-/pud patrem diuerse sunt mansiones, et stella a stella/differt in gloria, sic et resurrectio mortuorum</u> .
III		Fol 140r, kol 1, linje 15-16. Ad Ephesios liber III	... <u>et quomodo stultiloquium et scurrilitas, sic et</u> ista turpitude non <u>perdit</u> , nec <u>in perpetuum</u> <u>excludit/a</u> regno.
III?		Fol 141r, kol 1, linje 11-14. Ad Ephesios liber III	<u>Quamobrem et prophete nulla ipsi/peccatorum sorde polluti, nec cauteriatam habentes</u> conscientiam; poterant <u>ceteros</u> arguere delin-/quentes. Ex quo animaduertendum <u>eum</u> arguere/posse; qui ipse <u>non redarguatur</u> in semet ipso. <u>Que/enim</u> occulte fiunt ab eis; turpe <u>est dicere</u> .
II		Fol 141r, kol 2, linje 29-32. Ad Ephesios liber III	<u>Christus ergo</u> lux uera orietur ei, <u>qui surrexerit</u> de somno;/et ex mortuis fuerit <u>suscitatus</u> . Scio me audisse <u>quendam</u> /de hoc loco in ecclesia <u>disputantem</u> , <u>qui in</u> theatrale <u>miraculum/nunquam ante uisam formam populo</u> exhibuit ut <u>placeret</u> ; <u>testimonium/hoc inquiring ad adam dicitur, in loco caluarie sepultum, ubi crucifixus est/dominus; qui caluaria idcirco appellatus est; quod ibi/antiqui hominis esset conditum caput</u> .
III		Fol 141v, kol 2, linje 11-14. Ad Ephesios liber III	Et hoc scitote <u>seruandum</u> ut <u>non</u> in <u>morem</u> /stulti quasi luna <u>mutemini</u> , <u>sed quod</u> semel cepistis/ <u>firma mente</u> teneatis; ne uidelicet si <u>persecutorem/iudicem</u> uideritis et uos cum iudicis uoluntate/ <u>mutemini</u> ; <u>rursum</u> si alius dogmatis <u>uestri</u> lauda-/tor <u>aduenerit, uos fateamini christianos, sed quod estis/omni tempore seruate</u> .

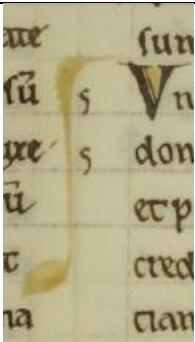
III		Fol 142r, kol 2, linje 6-18. Ad Ephesios liber III	Audiant hoc adolescentuli au-/diant hij quibus psallendi in ecclesia officium est, deo non/uoce sed corde cantandum; nec in tragedorum mo-/dum guttur et fauces dulci medicamine colluen-/das, ut in ecclesia theatrales moduli audiantur et/cantica; sed in timore, in opere, et scientia scriptu-/rarum. Quamuis sit aliquis ut solent illi appellare/kacophonos; si bona opera habuerit, dulcis apud/deum cantor est. Sic cantet seruus christi, ut non uox/cantatis, sed uerba placeant que leguntur, ut spiritus/malus qui erat in saule eiciatur ab his, qui ab/eo similiter possidentur; et non introducatur in eos, qui/de domo dei scenam fecere populorum.
I		Fol 144v, kol 2, linje 33-35. Ad Ephesios liber III	<i>Propter quod requirendum an/carnaliter uxor intelligenda sit, et uxoris timor;/cum frequenter multo meliores maritis inueniantur/uxores; et eis imperent, et domum regant, et edu-/cent liberos, et familie teneant disciplinam;/illis luxuriantibus et per scorta currentibus.</i>
V		Fol 145r, kol 1, linje 5-7. Ad Ephesios liber III	Animi quippe/ut ait crispus imperio; corporis seruitio magis utj-/mur.
V		Fol 146r, kol 1, linje 1-5. Ad Ephesios liber III	Legant/episcopi atque presbyteri qui filios suos secularibus litteris/erudiunt, et faciunt comedias legere et mimorum/turpia scripta cantare, de ecclesiasticis sumptibus/forsitan eruditos; et quod in corbanan pro peccato/uirgo uel uidua, uel totam substantiam suam effun-/dens quilibet pauper obtulerat,...
III		Fol 147v, kol 1, linje 5-7. Ad Ephesios liber III	Sunt enim quidam demones amoribus et ama-/toriiis canticis seruietes; ut propheta quoque commemorat/dicens, spiritu fornicationis seducti sunt.
V		Fol 147v, kol 2, linje 37-38. Ad Ephesios liber III	Hec autem omni-/um doctorum opinio est, quod aer iste qui celum///...

TILLEGG 3

I		Fol 148r, kol 1, linje 1-3. Ad Ephesios liber III	...//et <u>terram</u> medius diuidens inane appellatur; ple-/nus sit contrariis fortitudinibus. Post hec retrac-/tandum a quo <u>principatus</u> et potestates et rectores/tenebrarum mundi et spiritalia nequitię in celesti-/bus, ut hoc sint acceperunt potestatem.
III		Fol 148r, kol 2, linje 22-26. Ad Ephesios liber III	... <u>phy-/osphi</u> quippe aiunt, non amplius quam duobus/milibus passuum a terra distare nubes exquibus/fundantur pluuię et ymber irroret; iuxta/quem sensum, catharacte quoque celi in diluuiio aper-/te esse referuntur.
III		Fol 151r, kol 2, linje 20-21. Ad Titum	<i>Porro quod/ait, apostolus autem christi ihesu; tale mihi uidetur, quale si/dixisset praefectus praetorii augusti cesaris; magister/exercitus tyberii imperatoris.</i>
V		Fol 152r, kol 1, linje 5-8. Ad Titum	Vnde quidam/philosophorum non putant esse tempus presens, sed aut/paeteritum aut futurum; quia omne quod loquimur, agi-/mus, cogitamus, aut dum fit praeteritum, aut si nondum/factum est expectatur.
II		Fol 152v, kol 2, linje 15-21. Ad Titum	At nunc/cernimus plurimos hanc rem beneficium facere,/ut non querant eos quilibet possunt ecclesie plus prodesse,/in ecclesie erigere columnas; sed quos uel ipsi amant,/uel quorum sunt obsequiis deliniti, uel pro quibus/maiorum quispiam rogauerit; ut deteriora taceam, qui ut/clerici fierent muneribus impetrarunt.
III		Fol 154r, kol 1, linje 28-30. Ad Titum	Non iracun-/dum. Iracundus est qui semper irascitur; et ad leuem/responsionis auram atque peccati, quasi a uento fo-/lium commouetur.

V		Fol 154r, kol 2, linje 15-27. Ad Titum	Videas alios pocula <u>in</u> tela/ <u>uertentes</u> scipum in faciem iacere conuiue;/aliu <u>m</u> scissis uestibu <u>s</u> in uulnera aliena <u>proruere</u> ;/alios clamare; alios dormire. Qui <u>plus</u> bi-/berit; fortior computatur. Accusationis occa-/sio <u>est</u> ; adiuratum <u>per</u> regem, frequentius <u>non</u> bibis-/se. Vomunt ut bibant; bibunt ut uomerat./Digestio uentris, et guttur; uno occupantur/officio. Hoc <u>nunc</u> dixisse sufficiat, <u>quod</u> secundum/apostolum in uino luxuria <u>est</u> ; et <u>ubicumque</u> saturitas/atque ebrietas fuerint, ibi libido <u>dominetur</u> . Spe-/cta uentrem; et genitalia. <u>Pro</u> qualitate uitj-/orum; ordo <u>membrorum</u> . Nunquam <u>ebrium</u> castum <u>pu-/tabo</u> .
III		Fol 157v, kol 2, linje 3-6/7. Ad Titum	Pudicus fornicatorem,/quod prius fuerat, negat; sapiens imprudentem, <u>iustus</u> iniustum, fortis infirmum; et ut in <u>commune</u> /de omnibus loquar, totiens nos nobismet <u>ipsis</u> ne-/gamus, quotiens uitia <u>priora</u> calcamus, desinimus <u>esse/quod fuimus</u> ; et <u>incipimus</u> <u>esse quod ante non fuim</u> VS.
III		Fol 160r, kol 2, linje 28/29-31. Ad Titum	Pulchre quidam <u>uir</u> ad <u>prime</u> grauis, <u>cum</u> ei cuius-/dam <u>iudiciis</u> laudaretur integritas, et diceret de/eo ille qui laudabat, <u>non</u> est fur; respondit,/optimum <u>seruum</u> <u>faceret</u> , si nec fugitiuus esset.
III		Fol 163r, kol 1, linje 22-25. Ad Titum	Modo non sit corpus <u>nostrum</u> subdi-/tum peccatis, et ingredietur in nos sapientia;/exerceantur sensus, mens cotidie diuina lectione/pascatur, et quiestiones <u>nostre</u> , stulte <u>non</u> erunt, <u>questio-</u> nes.

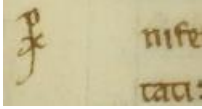

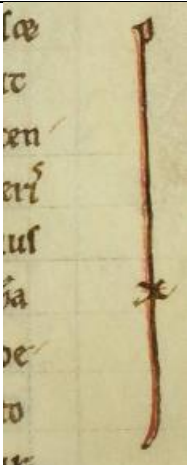
Figur 3.2: Paragraphi i Ms.28

Paragraftegn	Folio	Tekst
	F. 60r, kol.1, linje 22-24	He sunt duodecim diffe-/rentie apostolorum et praedicatorum, qui terni, quaterni, circa/tabernaculum domini excubant; et sancta domini uerba hume-/ris operum propriis portant, ut tabernaculum unum man-/sionibus multis ad terram repromissionis portent:/quos unius exemplum ad timorem humilem, ut an-/gelus, luciferi illius casus conseruat; ut non gloriatur/sapiens in sapientia sua: sed qui gloriatur, in domino gloriatur.
	Fol 105 v, kol 1, linje 9-12.	Dico autem. Spiritu/ambulate; et desiderium carnis non perficietis. Et/hoc secundum superiora dupliciter accipiendum, ut dica-/mus eos qui spiritu opera carnis mortificauerint, et/seminauerint in spiritu, ut de spiritu metant uitam/eternam, quotienscumque uoluptatem carnis senserint/titillare, non perficere desiderium eius; ...
	Fol 128v, kol 1, linje 1- 4/5.	Propter quod peto ne deficiatis/in tribulationibus in eis pro uobis; que est gloria/uestra. Id quod nunc latinus translatro expressit/ne deficiatis, potest iuxta greci sermonis ambi-/guitatem et ita legi, ne deficiam; ut sit sensus.
	Fol 130v, kol 2, linje 25- 27/28.	Obsecro itaque uos ego uinctus in domino; ut dig-/ne ambuletis uocatione qua uocati estis. Po-/test et in christi uiculis, et in carcere pro martyrio/constitutus hec scribere.
	Fol 132r, kol 2, linje 10-13.	Vnicuique autem nostrum data est gratia; secundum mensuram/donationis christi. Licet deus pater super omnia sit,/et per omnis et in omnibus, tamen gratia iuxta mensuram/credentibus datur; non quo ad mensuram spiritum et gra-/tiam tribuat deus, magnificentie enim eius non est/finis; sed quo iuxta mensuram uasculorum in fun-/dat liquorem, tantum muneris largiens, quantum/potest ille cui donatur accipe.

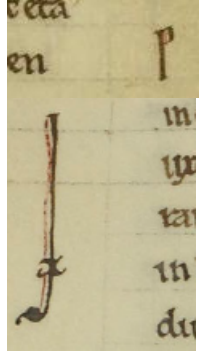
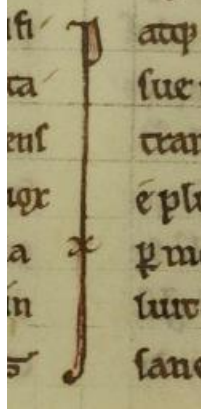
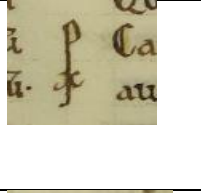
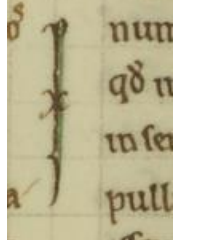

TILLEGG 3

	Fol 136r, kol 1, linje 3-4/5	Renouamini autem spiritu sensus/uestri; et induite nouum hominem qui secundum deum creatus/est in iusticia et sanctificatione ueritatis.
	Fol 139r, kol 1, linje 11-13/14.	Estote ergo/imitatores dei; sicut filij karissimi. Qui intelligit/quomodo dictum sit, estote perfecti sicut et pater uester <u>perfectus est</u> ; <u>iste sciet quomodo et nunc dicatur, estote imi-/tatores dei.</u>
	Fol 146v, kol 2, linje 5-6/7.	De cetero, confortamini in domino; et in potentia uir-/tutis eius.

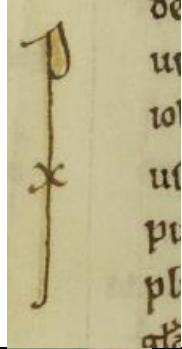
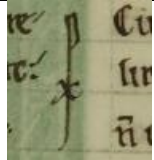
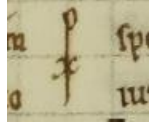

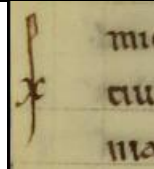
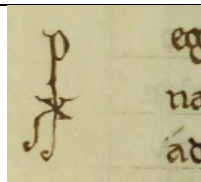
Figur 3.3: Chrisimon i Ms.28

Chrisimon	Folio	Tekst
	Fol 72 v, kol 1, linje 26-27.	Quod dico; ma-/nifestius exemplo fiet. Ioseph fratres sui zeli stimulis inci-/tati; hismahelitis uiginti aureis uendiderunt.
	Fol 97r, kol 1, linje 27/8-30	Bonum zelum legi-/mus phinees, helye, mathatie, et apostoli uide sed non/proditoris; qui ob insignem zeli in se uirtutem/etiam zelotis nomen accepit; malum autem ut cain in/abel, <i>et ceterorum malios: et zelum uiri de quo scrip-/tum est et uenerit ei spiritus zeli, nisi forte medius hic zelus/est, et nec in bonam nec in malam partem accipi po-/test; sed inter utrumque zelotipia potius appellatur.</i>
	Fol 97r, kol 2, linje 18-25/26.	Exemplum fete mulieris concipientis et/formantis in se semina diligentur tenendum; ut/possimus intelligere quod dicitur. Natura non erubescen-/da; sed ueneranda est. Sicut enim in uulua mulieris/primum semen iacitur informe, ut sulcis et fundo eius/quasi quodam glutino adhereat, de quo et propheta/initij sui recordatus ait, incompositum meum uide-/runt oculi tui; deinde per nouem menses restricto/sanguine futurus homo coagulatur, corporatur,/pascitur, atque distinguitur; <i>ut postquam in utero palpita-/rit, statuto tempore fundatur in lucem; ...</i>

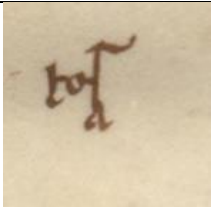
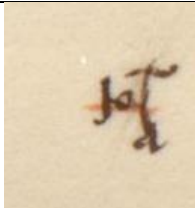
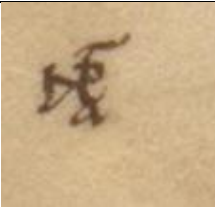
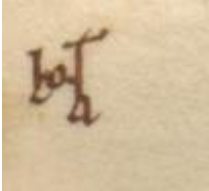
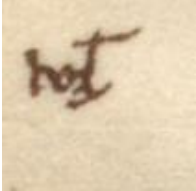
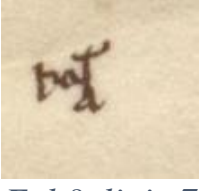
TILLEGG 3

	<p>Fol 97r, kol 2, linje 38. Utsnitt 2: fol 97v, kol 1, linje 1-5.</p>	<p>Et quomodo in coniugio sepe uiri semen///in causa est ne liberi procreentur, nonnumquam sterilis/uxor semina non tenet; et frequenter neuter ad gene-/randum aptus est, et e contrario uterque fecundus; ita et/in his qui uerbum dei seminant quadrifaria hec diuisio custoditur;</p>
	<p>Fol 97v, kol 2, linje 32-38.</p>	<p>Et quomodo medici cum uim artis/sue in primo uiderint non ualere medicamine/transeunt ad aliud, et tamdiu experiuntur quid prosit/e pluribus, donec perueniant ad curationem ; ut quod/per molliciem alicuius emplastri nequaquam sanari ua-/luit, mordaciori puluere et austeriori curatione/sanetur;...</p>
	<p>Fol 105v, kol 2, linje 21-22</p>	<p>Caro, terra, anima, aurum; spiritus ignis uocetur. Quamdiu/aurum fuerit in terra, perdit uocabulum suum; et a terra/cui <i>commixtum est appellatur.</i></p>
	<p>Fol 106v, kol 2, linje 10-13.</p>	<p>Sed et illud eleganter/quod in carne opera posuit, fructus in spiritu: quia uitia/in semet ipsa finiuntur et pereunt; uirtutes fructibus/pullulant et redundant.</p>
	<p>Fol 111r, kol 1, linje 20-24/25. Utsnitt 2 viser tegnit fra baksiden.</p>	<p>Intelligi potest et altius. Qui conscientiam habet operis bo-/ni, et se ipsum considerans opus suum non repraehendit, non debet/de hoc apud alium gloriari;, et laudem suam foras/fundere, et communicare cum cunctis, et ex hominum/querere fauore iactantiam; sed in semet ipso habe-/at gloriam et dicat.</p>

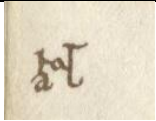
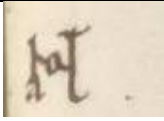

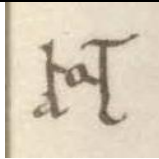
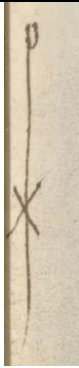
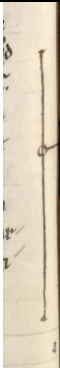
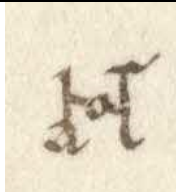
TILLEGG 3

	<p>Fol 112v, kol 1, linje 9- 13.</p>	<p>Beatus/iohannes euangelista cum ephesi moraretuR/usque ad ultimam senectutem, et uix inter disci-/pulorum manus ad ecclesiam deferretur; nec posset in/plura uocem uerba contexere; nichil aliud per sin-/gulas solebat proferre collectas, nisi hoc. <i>Filioli;/deligite alterutrum</i></p>
	<p>Fol 115v, kol 2, linje 25- 27.</p>	<p>Cujus benedictionis cognomentum habet baruch; qui in/lingua nostra benedictum sonat. Benedixit autem nos,/non in una benedictione, sed cunctis; non quo omnes/omnia consequamur: sed dum singuli uel singulas uel/plures habemus, ex omnibus omnes per singulas posside-/amus; et non in terrenis benedicionibus sed in spiritalibus.</p>
	<p>Fol 116v, kol 2, linje 14- 15.</p>	<p><i>Deinde et/ sic sentiendum est quia non dixerit non iustificabitur in con-/spectu tuo quisquam uiuens, sed omnis uiuens; id est non/iustificabuntur omnes, iustificabuntur uero aliqui.</i></p>
	<p>Fol 127v, kol 1, linje 24- 26/27</p>	<p>Repperi/endum est ergo argumentum quo et paulus uere omnibus/sanctis infimus fuit; et tamen de apostolica non ceciderit/dignitate. Loquitur dominis in euangelia ad discipulos.</p>
	<p>Fol 140r, kol 1, linje 29- 31</p>	<p>Vt uora-/tium deus uenter est, ita cupidorum quoque iustissime pecu-/nia deus dici potest; maxime cum in alio loco apostolus/cupiditatem ydolatriam uocet.</p>
	<p>Fol 144v, kol 1, linje 18- 20. Utsnitt 2: linje 18.</p>	<p>Gregorius nazanzenus uir ualde eloquens, et in scripturis/adprime eruditus; cum de hoc mecum tractaret lo-/co, solebat dicere.</p>

Figur 3.4: Nota i Add. Ms. 21093

		
<i>Fol 1v linje 19</i>	<i>Fol 4r, linje 14</i>	<i>Fol ? linje 30</i>
		
<i>Fol ? linje 26</i>	<i>Fol ?, linje 4</i>	<i>Fol ?, linje 7</i>

Figur 3.5: Nota i Add.Ms. 22797

Figur 3.5. Nota i Add.Ms. 22797			
			
F. 100v, 1.22-24	F.106. 1.22	f.115v 1.14- 16	f.116r 1.33
			
<i>F. 107r 1.15-21</i>	<i>F. 111v 2 30-40</i>	<i>122v 1.14</i>	

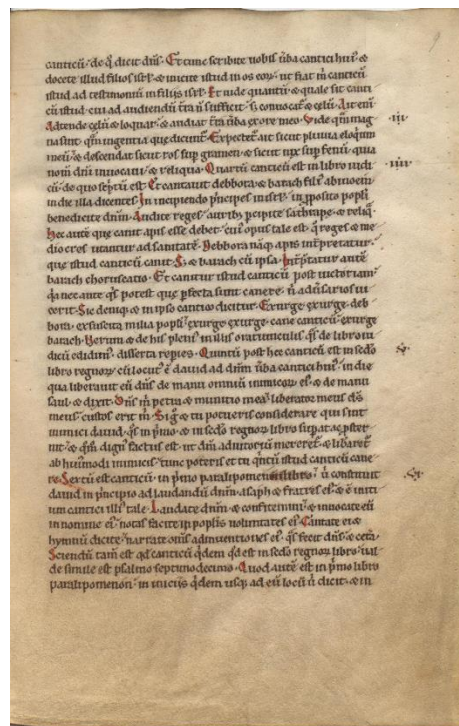
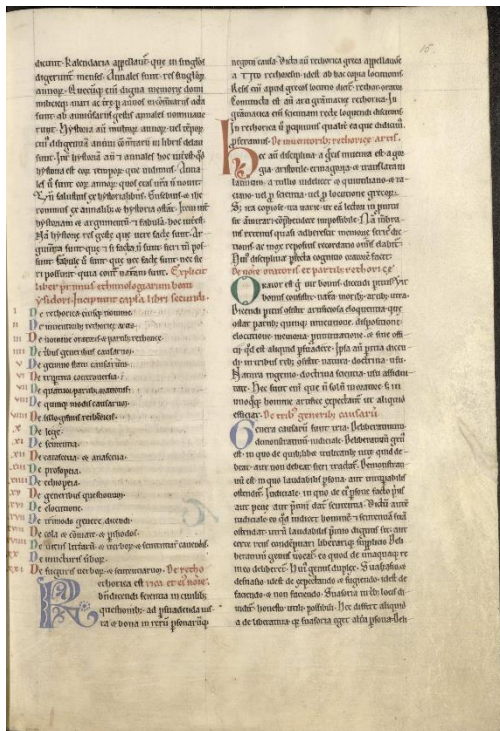
Figur 3.6: Notategn i Add. Ms. 15218

 F.19r kol 1 37-38	 kol 1 f.23r, 40-41	 kol 2 f.51r 35-36	 f.1 kol1 73v2	 f.103r kol2 l.26-27	 f.113r kol2 l. 17-19	 f.118r kol. 2 l.35-36	 f. 128v kol1 l.36- 38	 f.132v	 2f.132 v kol1 l.3-5
 F 35r kol2 37-41	 73v kol1 22-27	 3f. 86v l5-9 kol1	 4 f.107r kol 2 l.19- 22	 115v kol.1 l.3- 7	 f.115v kol2. l.1-5	 f.126r kol 2 l.21-26	 f.122r	 150r kol 2 l.35-42	
 f.64r kol2 l.17- 24	 67v kol 1 l.8-14	 f.84r kol2 l.20- 41	 5f. 86v	 6 90r kol 2 l.32-41	 f. 104r kol 2 l.14-22	 f. 116r kol 2 l. 13-25	 f.125r kol 2 l. 24-32	 f.149v	

Figur 3.7: Layout

F. 28r. Innledning til bok 3 i kommentaren til Matteus-evangeliet F. 37r. Kapittelovergang

Add.Ms.22797. f.15r.Skifte mellom bok 1 og 2. Add.Ms.21093 f.9r Stadier I argumentasjon

43

... 43 ...

Abelius	20	Julianus	24 34 57
Almatus	20 29	Julianus	30 47
Ambrosius	14 22 29	Julius	6 30
Augustinus	23 27	Leo	22 29 34 43
Aulianus	29 30 31 42	Marcellinus	22 24
Apolinaris	11 20	Marcellus	20 20 20 20 20
Apollonius	17	Marcellus	30 21 20
Aureus	20 37 21	Marcellus	12 12 12 12 20
Basilus	19 21	Orsius	32 23
Benedictus	22 22	Paladius	20 21 20
Bernardus	10 11 12	Paulinus	20 24 30 20
Celestinus	20 30	Paulus	4 22 22 24 29
Clementis	8 17	Petrus	3 31 40 47
Crispianus	11 16 20 21	Philippus	11 30
Eugenius	22 24 29	Philippus	10 20
Eusebius	16 19 20 20	Rufinus	23 24
Eutropius	20 30	Sedulius	34 20
Fulgentius	30 21	Severus	20 41
Gregorius	20 22 30 20 20 20	Theodorus	10 19 30 37 22
Hadrianus	20 31 16	Theophilus	11 11 20
Isidorus	22 20 20 20	Victor	12 30 20 21
Johannes	22 20 20 20 20	Victor	10 20 30
Julianus	20 20	Vigilius	20 20
Julianus	20 20	Vincencius	20 31 32

Sermo Petri da
muni contemptibilis
monachi fratris he

Sermo Petri da muni contemptibilis monachi fratris he

... 111 ...

... 111 ...

Add.Ms. 15218 f.28v og 111r

... 52 ...

... 52 ...

... 52 ...

... 52 ...

... 52 ...

... 52 ...

Egerton 631 f.52r og 52v